

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Науковий журнал

Видається: щоквартально

Заснований в серпні 2017 року

Журнал внесено до бази даних цитувань CrossRef (США)

**Індексується в міжнародній наукометричній базі даних
Index Copernicus International Journal Master List (Польща)**

2(8), 2019

**Київ
Пенітенціарна асоціація України
Науково-дослідний інститут публічного права
2019**

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ 2019/№ 2(8)

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ЗАСНОВНИКИ: ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ПЕНІТЕНЦІАРНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ»
ТА ПРИВАТНА УСТАНОВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА».
СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ ДРУКОВАНОГО ЗАСОБУ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ
СЕРІЯ КВ № 22858-12758 ПР ВІД 28 СЕРПНЯ 2017 РОКУ.
УХВАЛЕНО ДО ДРУКУ ВЧЕНОЮ РАДОЮ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА
28 СЕРПНЯ 2019 РОКУ.
НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ВКЛЮЧЕНО ДО ПЕРЕЛІКУ НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ З ЮРИДИЧНИХ
ДИСЦИПЛІН НА ПІДСТАВІ НАКАЗУ МОН УКРАЇНИ ВІД 4 КВІТНЯ 2018 РОКУ № 326.

Редакційна колегія

Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» (**головний редактор, голова редакційної колегії**)

Степанюк А. Х., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (**заступник голови редакційної колегії**)

Галуцько В. В., доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту публічного права

Андрєєв Д. В., доктор юридичних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту №3 Національної академії внутрішніх справ

Батиргарєєва В. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

Безпалова О. І., доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративної діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ

Головко О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри державно-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Денисюк С. Ф., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Дрозд О. Ю., доктор юридичних наук, доцент, начальник відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ

Зозуля Є. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

Ковальська В. В., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту публічного права

Колб О. Г., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та процесу Національного університету «Львівська політехніка», член Правління Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Крикушенко О. Г., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, начальник Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби України

Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений діяч науки і техніки України

Росісін В. В., доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, проректор з інноваційно-корпоративної роботи та адміністрування Харківського національного університету радіоелектроніки

Яковець І. С., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, перший заступник директора Державної установи «Центр пробації»

Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник Інституту законодавства Верховної Ради України, член Громадської організації «Пенітенціарна асоціація України»

Іноземні члени редколегії

Р. Гай, доктор філософії, професор, завідувач кафедри кримінального правосуддя Університету штату Нью-Йорк в Освего (США)

Г. Міканадзе, кандидат юридичних наук, Генеральний секретар парламенту Грузії, професор Грузинського Національного університету СЕУ (Грузія)

П. Хомчинські, доктор філософії, доцент, професор кафедри соціології організації та управління Інституту соціології Університету м. Лодзь (Польща)

М. Штука, доктор наук, директор управління соціальної профілактики і ресоціалізації, Ягеллонський університет (Польща)

М. Каламан, доктор гуманістичних наук, доцент Інституту педагогіки, Вища Лінгвістична школа в м. Ченстохові (Польща)

М. Шикут, доктор філософії, Університет Миколая Коперніка в Торуні, професійний куратор Районного суду м. Лемборк (Польща)

А. Айрапетян, кандидат юридичних наук, директор юридичного інституту Міністерства юстиції Республіки Вірменія (Республіка Вірменія)

Відповідальний секретар: кандидат юридичних наук, доцент **Сокальська О. В.**

Адреса редакції:

вул. Г. Кірпи, 2 А, м. Київ, 03035,
тел. 067 174 92 01; e-mail: visnyk_pa@ukr.net
www.visnykpau.com

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociacii Ukraїni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penitī asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

BULLETIN OF THE PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE

Scientific Journal

Issued: quarterly

Established in August of 2017

The journal is entered into CrossRef (USA)

**Indexed in the Index Copernicus International
Journals Master List (Poland)**

2(8), 2019

**Kiev
Penitentiary association of Ukraine
Scientific Institute of Public Law
2019**

BULLETIN OF THE PENITENTIARY

SCIENTIFIC JOURNAL

ASSOCIATION OF UKRAINE 2019/№ 2(8)

FOUNDERS: PUBLIC ORGANIZATION «PENITENTIARY ASSOCIATION OF UKRAINE» AND PRIVATE INSTITUTION «SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW». QUARTERLY PUBLISHED.

THE CERTIFICATE OF STATE REGISTRATION OF PRINTED MASSMEDIA: SERIES KB №22858-12758 ПП DATED AUGUST 28, 2017

THE PUBLICATION IS APPROVED BY THE ACADEMIC COUNCIL OF THE SCIENTIFIC INSTITUTE OF PUBLIC LAW ON AUGUST 28, 2019

THE SCIENTIFIC JOURNAL IS INCLUDED INTO THE LIST OF THE SCIENTIFIC PROFESSIONAL EDITIONS IN THE SPHERE OF THE LEGAL DISCIPLINES ON THE BASIS OF THE ORDER NO 326 OF THE MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE OF APRIL 4, 2018

Editorial Board

Ye. Barash, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine» (**Head of the Editorial Board**)

A. Stepaniyk, Doctor of Law, Prof., Professor of the Criminology and Criminal-Executive Law Chair of the Yaroslav Mudryi National Law University (**Vice Head of the Editorial Board**).

V. Galunko, Doctor of Law, Prof., Director of the Scientific Institute of Public Law

D. Andrieev, Doctor of Law, Prof., Head of the Educational and Research Institute №3 of the National Academy of Internal Affairs

V. Batyrgareieva, Doctor of Law, Senior Researcher, Director of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of the National Academy of Law Sciences of Ukraine

O. Bespalova, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Chair of the Police Administrative Activities of the Kharkiv National University of Internal Affairs

O. Holovko, Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Chair of the State Law disciplines of the Law faculty of V. N. Karazin Kharkiv National University

S. Denysiuk, Doctor of Law, Prof., Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Drozd, Doctor of Law, Associated Professor, Chief of the Unit of Doctoral Programme and Postgraduate Military Course of National Academy of Internal Affairs

Ye. Zozulia, Doctor of Law, Prof., Professor of the General Legal Disciplines Department of the Donetsk Law Institute of MIA of Ukraine

V. Kovalska, Doctor of Law, Senior Researcher, Leading Researcher of the Scientific Institute of Public Law

O. Kolb, Doctor of Law, Prof., Professor of the Department of Criminal Law and Process of the Lviv Polytechnic National University, Member of the Board of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

O. Krykushenko, PhD, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Administration of the State Criminal-Executive Service of Ukraine

A. Muzyka, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

V. Rossikhin, Doctor of Law, Prof., Honored Worker of Education of Ukraine, Vice-Rector for Innovative Corporate Work and Administration of the Kharkiv National University of Radio Electronics

I. Yakovets, Doctor of Law, Senior Researcher, First Deputy Director of the State Institution «Centre of Probation»

O. Yarmysh, Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine, Member of the PO «Penitentiary Association of Ukraine»

Foreign members of the editorial board

R. Guy, PhD, Prof., Chair Department of Criminal Justice, State University of New York at Oswego (USA)

G. Mikanadze PhD, Secretary General of the Parliament of Georgia, Associated Professor at Georgian National University SEU (Georgia)

P. Chomczynski, PhD, As. Prof., The Sociology of Organization and Management Department, University of Lodz (Poland)

M. Sztuka, Dr. Sc., Director of Department of social prevention and resocialization, Jagiellonian University (Poland)

M. Kalaman, PhD, As. Prof., of the Institute of Pedagogy of the High Linguistic School of Chénstohov (Poland)

M. Shykut, PhD, Nicolaus Copernicus University in Torun, professional curator in Leborg district court (Poland)

A. Hayrapetyan, PhD, Director Law Institute of the Ministry of Justice of the Republic of Armenia (Republic of Armenia)

Executive secretary: PhD, Associated Professor
O. Sokalska

ISSN 2523-4552

Key title: Visnik Penitenciarної asociaції Ukraїni (Print)

Abbreviated key title: Visn. Penit.і asoc. Ukr. (Print)

Parallel title: Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine

Address of Editorial Board:

2 A, H.Kirpy str. Kyiv, 03035,

tel. 067 174 92 01 E-mail: visnyk_pa@ukr.net

www.visnykpau.com

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.01

УДК 342.766

Кириченко В. Є.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фундаментальних та
юридичних дисциплін
Харківського національного університету
внутрішніх справ
e-mail: xramovnik6999@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5497-907X

СПРОТИВ ПРИГНІЧЕННЮ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД

Досліджуються історичні витoki права на спротив пригніченню, доктринальні концепції цього права, його відображення в позитивному праві. Аналізується український досвід використання *jus resistendi*.

Ключові слова: право на спротив; *jus resistendi*; повстання; пригнічення; тиранія; деспотія.

Исследуются исторические истоки права на сопротивление угнетению, доктринальные концепции этого права, его закрепление в позитивном праве. Анализируется украинский опыт использования *jus resistendi*.

Ключевые слова: право на сопротивление; *jus resistendi*; восстание; угнетение; тирания; деспотия.

Постановка проблеми. Тривалий час позбавленому власної держави українству доводилося виживати в складі інших державних утворень: Великого князівства Литовського чи Речі Посполитої, Московської держави або Австро-Угорщини. Утім, протягом цього часу народ демонстрував своє небажання терпіти пригнічення та тиранію можновладців – як чужих, так і своїх. Саме цим природним покликом до свободи можна, певною мірою, пояснити появу на українських землях такого феномена, як українське козацтво. Та й назагал, ознакою вітчизняної нової, а ще

більше – новітньої історії є захопленість українства революційним процесом. Лише за останні десятиліття тут і революція на граніті, і помаранч, і гідність, з'явився новий «кольоровий», або «тихий» різновид революційного процесу. Розпад Радянського Союзу та набуття Україною незалежності привели до докорінних змін в українському суспільстві. Суттєвої трансформації зазнали морально-правові цінності, помітною є й динаміка суспільної правосвідомості, що тягне за собою зміну парадигм теоретико-правової науки. Особливо гостро це відчувається в краї-

ні, яка знаходиться в стані транзиції, в умовах неусталеної інституціональності, постійного пошуку оптимальної форми правління тощо. А відтак конче актуальною постає потреба нового осмислення та розроблення концептуальних основ такого природного права, як право на спротив – *jus resistendi*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія проблеми та усвідомлення феномена протидії пригніченню почали формуватися ще в східній правовій традиції. З тексту «Шу-цзин» відомо, що ранньочжоуська теорія «мандата Неба» (тянь-мин) була сформульована у зв'язку із заколотом проти шанського вана. Небеса дають наказ керувати Піднебесною лише справедливому правителю, позбавляючи свого мандата деспотичного. Доказом передачі мандата Неба є успішність повстання. На все воля Великого Неба. Конфуціанці та даоси сходилися в одному: правитель, дотримуючись природного ходу речей, повинен забезпечити народу добре життя. Власне, Конфуцій зауважував, що без довіри народу держава не може вистояти. Його послідовник Мен-цзи висловлювався ще більш конкретно: якщо правитель занадто пригнічує свій народ, то його самого буде вбито, а держава загине.

Наукову дискусію в античній правовій думці було розпочато діалогом Сократа та Платона [1]. Власне, зі спротиву починається й сама римська історія: Рем та Ромул, потім Луцій Тарквіній Гордий – тиран, якого позбувся народ Риму. Згодом антична філософія на певний час поступилася місцем ученню Христа, яке поширилося світом і стало фундаментом для моральності, законів та

життя західного суспільства. Отже, таке позиціонування щодо влади, яка не є владою, якщо вона не від Бога, дало можливість блаженному Августину розвинути богонатхненну думку апостола Павла. Християнські богослови, особливо після Томи Аквінського, визнавали право на спротив тиранії, однак як крайню міру, що потребує обережності, бо повстання може збільшити зло замість того, щоб його знищити. Іспанський філософ та богослов Ф. Суарес обґрунтовував право на повстання через поняття суверенітету народу [2]. Але використання цього права слід уникати, коли порушені інтереси не всього суспільства, а лише приватної особи.

Що стосується правової думки нового часу, то серед прихильників оновленої доктрини природних прав людини були й такі філософи, як нідерландець Б. де Спіноза, який заперечував право підданих чинити опір державній владі, а також довільно тлумачити та порушувати державний договір та закони. Але філософ зазначав, що порушення суспільного договору монархом буде підставою для того, щоб народ міг скористатися природним правом на повстання. Г. Гроцій та Т. Гоббс стали фундаторами тієї школи природного права, яка намагалася досягти цілісного уявлення про право шляхом раціональної дедукції від фіктивного природного стану до укладення суспільного договору. У свою чергу, Дж. Локк, відштовхуючись від ідеї Т. Гоббса щодо природи індивіда як первинного елемента співжиття, намагався розкрити сутність громадянської смуті, а також шляхи її подолання та причини появи з її надр авторитарного режиму [3, с. 137–405].

Подальше осмислення права на спротив пов'язано вже з конституційним будівництвом. Американський громадський діяч, письменник, аболіціоніст Генрі Торо не погоджувався з політикою американського уряду, висловлюючи ганьбу всім проурядово налаштованим співвітчизникам [4]. Про спротив насильству йдеться і в конституційних документах Великої французької революції. Ще на початку XX ст. прихильник соціологічного позитивізму Л. Дюгі задавався питанням про те, який зміст у це право вкладали автори Декларації прав людини і громадянина 1789 р., Декларації та Конституції 1791 та 1793 рр. [5]. Приблизно в цей же час Махатма Ганді, якого надихнули ідеї Л. М. Толстого [6, с. 465–487] щодо непротидії злу насильством, запропонував народу Індії принципово новий шлях відродження країни [7, с. 323–330] – не озброєне повстання і не петиції на адресу колонізаторів, а шлях ахімси – ненасильства, що означає внутрішнє рішення людини, в основу якого покладено визнання вищою цінністю життя і любов до людини та всього живого. Ідея ненасильницького спротиву свавілля отримала назву сатьяграха.

Останнім століттям притаманне часте використання *jus resistendi* у такій його формі, як революція. За К. Марксом це вже не просто повалення уряду, а радикальна трансформація всієї надбудови суспільства як наслідок зміни його економічної основи [8, с. 5–9]. Сьогодні американський політолог та автор концепції етнокультурного поділу цивілізацій С. Хантінгтон визначає революцію як швидко, фундаментальну і насильницьку зміну пануючих цінностей і

міфів цього суспільства, його політичних інститутів, соціальної структури, керівництва, урядової діяльності і політики, здійснену внутрішніми силами суспільства [9, с. 267].

Такий попит на «революції» породжує в суспільстві потребу роз'яснень, бажання почути, що саме відбувається. Політологи та громадські діячі намагаються заповнити цю прогалину [10, 11, 12, 13], однак більшість публікацій усе ж мають популістський присмак. Утім, цю проблематику, попри потужну історіографію, не обходять і сучасні вітчизняні науковці Б. В. Бабін [14], О. В. Курінний [15], С. П. Погребняк, Е. А. Уварова [16], В. В. Речицький [17].

Постановка завдання. Отже, постає питання: чи мали право українці чинити спротив владі тих держав, у підданстві яких вони перебували? Звісно, що коли народжується протест, то мало хто в той час замислюється про його легітимність. Головне – чи вистачить сил, щоб протест переміг. Але навіть з юридичної точки зору ми не можемо дати однозначну відповідь на це питання. Власне своєю парадоксальністю право на спротив пригніченню (*jus resistendi*) приваблювало філософів права протягом усієї історії державності. В основі революції завжди лежить «право сили», яке є протиправним за своєю природою, хоча і має правову складову, особливо стосовно наслідків спротиву. Ця суперечливість, передусім, спричиняє низку методологічних проблем при дослідженні цього права, зокрема на філософському методологічному рівні, бо право на спротив пригніченню від початку позиціонувалося як природно-правове, і лише з часом воно почало виявлятися і в позитивізмі.

Виклад основного матеріалу.

Як природно-правове право *jus resistendi* розглядалося з часів античності, над ним міркували мудреці іудаїзму та християнства, замислювалися філософи вже поза теологічним контекстом [18]. У другому тисячолітті після Різдва Христового починають з'являтися спроби втілити право на повстання в площину позитивного права. Перша з цих спроб належить Великій хартії вольностей 1215 р. (лат. *Magna Charta Libertatum*), наступною стала Золота булла 1222 р. (лат. *Bulla Aurea*) – «декрет угорського короля Андраша», яка надала дворянству та духовенству право на повстання проти короля в разі порушення прийнятих на себе зобов'язань. Саме в цій пам'ятці права використано термін *jus resistendi*, що поширився в законодавстві Речі Посполитої, закріплюючи право шляхти чинити опір королям, які порушують закони.

Зауважимо, що навіть прибічники природно-правового концепту часів Просвітництва, визнаючи право на спротив тиранії, супроводжували це визнання певними застереженнями та звертали увагу на складність і неоднозначність проблеми. Представники юридичного позитивізму також не заперечували можливості чинити спротив урядові: власне І. Бентам пропонував прагматичний підхід, зауважуючи, що спротив є можливим тоді, коли він завдає суспільству меншу шкоду, порівняно зі шкодою, що буде завдана підкоренням.

Проте має місце й інша точка зору, хоча і поодинокі, а тому потребує більш детального висвітлення. Вона належить І. Канту, засновникові класичної німецької філософії, який

пише: «...проти глави держави, що творить закони, немає правомірного спротиву народу, бо правовий стан є можливим лише через підкорення його волі, яка встановлює всезагальні закони; отже, немає ніякого права на збурення (*seditio*), ще в меншому ступені – на повстання (*rebellio*) та в найменшому ступені – права зазіхати на нього як на одиничну особу (монарха) і на його життя (*monarchomachismus sub specie tyrannicidii*) на тій підставі, що він зловживає своєю владою (*tyrannis*). Щонайменша спроба в цьому напрямі складає державну зраду (*proditio eminens*), і такого штибу зрадник може каратися лише смертною карою як за спробу загубити свою батьківщину (*parricida*). Обов'язок народу терпіти зловживання верховної влади, навіть ті, які вважаються нестерпними, ґрунтується на наступному: спротив народу, що чиниться вищому законодавству, у жодному разі не повинен сприйматися інакше аніж як протизаконний і, більш того, як такий, що знищує весь законний державний устрій» [19, с. 242]. Утім, як відомо, найчастіше перемагає саме більшість.

Щодо практичної сторони питання, то вітчизняний досвід, часів Давньоруської держави свідчить про існування так званих «рядів» – договорів, що укладались між містянами та їх князем. За рядом князь зобов'язався не чинити образи народу, а в разі не дотримання умов угоди віче мало право позбавити його князівського стола. На думку киян, князь Ізяслав не виправдав їх сподівань і в 1067 р. вони позбавили його княжіння. Так само вчинило чернігівське віче з князем Всеволодом [20, с. 76].

За доби Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, якщо монарх дозволяв собі зловживати владою, порушуючи права та вольності своєї шляхти, то остання, відповідно до Генріхових артикулів 1573 р. та пактів-конвентів (лат. *pacta conventa*), які являли собою публічно-правову угоду між шляхтою та новообраним королем, мала право на відмову коритися королю (лат. *articulus de non praestanda oboedientia*). Така поведінка повсталі шляхти отримала назву «рокош» (пол. *rokosz*, від назви поля, де збиралась угорська шляхта на сейми), бунт проти короля, коли вся посполита шляхта збиралася на конвокаційний сейм та формувала шляхетську конфедерацію, що чинила спротив своєму монарху [21, с. 1–2].

До права повставати проти короля долучалася й українська шляхта, але стосовно нового соціального стану феодального суспільства – козацтва, якому був притаманний якісно інший психологічний тип особистості, для якого свобода була основою мислення, способу життя, поведінки, то воно від початку було позбавлене в Речі Посполитій будь-яких прав та привілеїв. Отже, головною метою боротьби козацтво бачило в своєму інтегруванні в річпосполитське суспільство та отриманні nobilitacji та шляхетсько-лицарських привілеїв. І якщо на початку боротьби за свої права, за часи П. Конашевича-Сагайдачного, перевага віддавалася мирним та дипломатичним способам, то чим далі, тим рішучим ставав спротив, набуваючи форми збройної непокори, яка переростала у повстання. І насамкінець усе завершилося Руською реbelieю, чи то Хмельниччиною.

Під час повстань мало кого турбує правовий бік конфлікту та викладення на папері обґрунтування вчиненого спротиву. Утім, коли відбувалися події на кшталт звернення за допомогою до короля Його Милості Шведського звільнити Вітчизну – Малу Росію від ярма московського, то без паперового оформлення тут не обходилося. І таке обґрунтування можна знайти в цікавій пам'ятці української політико-правової думки, що має назву «Договори и постановленія правъ и волностей войсковыхъ межи яснѣвѣлможнымъ его милостію паномъ Филиппомъ Орликомъ новоизбраннымъ Войска Запорожского гетманомъ, и межи егеральними особами, полковниками и тимъ же Войскомъ Запорожскимъ с полною з обоихъ сторонъ обрадою утвержденные и при волной елекції формальною присягою от того жъ яснѣвѣлможного гетмана подтвержденные року от Рождества Христова αψί, м[єся]ца априля дня ε» [22, арк. 2–12].

Саме в цій пам'ятці міститься обґрунтування того права на спротив, що його розпочав чинити звитязний і хоробрий гетьман Б.-З. Хмельницький, який завдяки своїй розсудливості та відвазі визволив з польського підданства Військо Запорізьке і уярмлений та пригноблений народ малоросійський і добровільно піддався з ним під самодержавну руку великих государів-царів та князів російських. Утім, перехід під нову руку не задався, особливо Низове Військо не мало бажання дослухатися до настанов свого нового сюзерена та діяти в руслі його політики. Запорізька Січ продовжувала жити своїм звичаєм, що непокоїло не тільки російського самодержця, а й геть-

манів. Так, і І. С. Самойловича, і І. С. Мазепу дратувало свавілля Січі. Останній навіть у 1703 р. звертався листом з пропозицією до «канцлера» графа Ф. О. Головіна знищити Січ – «прокляте гніздо запорожців» [23, с. 950].

Отже існування українських земель в складних геополітичних умовах, відсутність єдності в політичних уподобаннях українства в цілому та його еліти зокрема обумовлювали постійні пошуки кращого місця для козацької людності, де б можна було зберегти «вільне життя». Саме ці окремі політичні групи висловлювали незадоволення умовами існування козацтва у складі Московії. Настрої цієї частини й знайшли своє відображення в «Договорах і постановленнях прав і вольностей військових...», де йдеться про те, що коли Московська держава, здійснюючи свої злі наміри, неодмінно хотіла перетворити козаків на регулярне військо, міста приєднати до своїх губерній, права та вольності військові знищити, ясновельможний гетьман І. Мазепа, турбуючись за цілісність Вітчизни, права та вольності військові, перейшов під незламну оборону Найяснішого короля Шведського. Утім, як далі зазначається, відчайдушні наміри Івана Мазепи через мінливу військову фортуна не здійснилися, а сам він помер у Бендерах. І відтоді козацькій спільноті довелося зіткнутися з обмеженнями їх вольностей та існувати в умовах самодержавної влади.

Як це не дивно, але набуття народом України незалежності в буремні революційні часи початку ХХ ст. відбувалося без використання права на спротив пригніченню. Хоча певних дослідників приваблює ідея об-

ґрунтувати події 1917–1918 рр. саме в такий спосіб. Наприклад, Б. В. Бабін тлумачить зміст універсалів Української Центральної Ради як таких, що не вели мову про самовизначення народу, а робили відозву про спротив насильству та агресії, і наводить на підтвердження низку цитат. Так, в I Універсалі УЦР від 10 червня 1917 р. йдеться про те, що «нас приневолено, щоб ми самі творили нашу долю. Ми не можемо допустити край наш на безладдя та занепад». III Універсал УЦР від 20 листопада 1917 р. проголошує Українську Народну Республіку в силу того, що «по державі шириться безвластя, безлад і руїна» і що «без влади, дужої, єдиної, народньої Україна також може впасти в безодню усобиці, різни, занепаду». І нарешті IV Універсал УЦР від 9 січня 1918 р., проголошуючи незалежність України, зазначає, що: «петроградське правительство народніх комісарів, щоб повернути під свою владу вільну Українську Республіку, оповісти війну Україні і насилає на наші землі своє військо, красногвардійців-большевиків, які грабують хліб у наших селян і без всякої плати вивозять його в Росію, не жаліючи навіть зерна, наготовленого на засів, вбивають неповинних людей і сіють скрізь безладдя, зlodіяцтво, безчинство» [14, с. 185]. Ці цитати аж ніяк не надихають на висновок щодо застосування *jus resistendi*, радше навпаки аргументують, що воно не було використано.

Утім, звернення до цього права все ж мало місце, хоча й було спрямоване проти уряду Української Народної Республіки. Ідеться про демонстрацію, ініційовану фабрично-заводськими комітетами, профспілками та представниками соціалісти-

чних партій, заплановану на 29 березня 1918 р. у м. Києві. У відозві міністра внутрішніх справ УНР М. Ткаченка від 31 березня 1918 р. щодо заборони проведення означеної демонстрації, зокрема, зазначено, що «ми не могли добре ставитись до демонстрації. Таке бажання зробити удар нашим державним інтересам ми не могли допустити. Взагалі, щодо демонстрації, то уряд Української Народної Республіки як орган революційно-демократичний стоїть на принципі політичної волі, але він не може допустити злочинної агітації проти Української держави, з якого б вона боку не йшла, між тим по відомостях міністерства ця демонстрація не була б святом революції, яким воно являється й для нас, але її використано було б для протесту проти Української Народної Республіки» [24].

Також, на наш погляд, не можна вести мову про те, що право на спротив було однією з політико-правових підстав сучасного проголошення незалежності України актом, затвердженим постановою Верховної Ради УРСР від 24 серпня 1991 р. № 1427, бо там ідеться про смертельну небезпеку, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 р., а також про право на самовизначення.

Утім, уже після набуття Україною незалежності право на спротив було використано неодноразово, хоча, як позитивна норма, воно й відсутнє в Основному Законі України. Але ще в 1973 р. Україна, разом із сотнею інших держав світу ратифікувала низку пактів з прав людини, відповідно до яких зобов'язалася привести своє національне законо-

давство у відповідність до прописаних в пактах вимог. Зокрема, у преамбулі Загальної декларації прав людини (1948 р.) ідеться про те, що права людини повинні охоронятися владою закону з метою забезпечення того, щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії та пригнічення.

Сучасні демократичні країни, і Україна не є винятком, у своїх конституціях зазвичай уникають норм щодо спротиву узурпації влади та зловживання нею. Але є й виключення, їх близько двадцяти. Зокрема, така норма присутня в Конституції Франції (1958 р.), яка підтвердила право, закріплене свого часу в Декларації прав людини та громадянина (1789 р.). Також Основний закон ФРН (1949 р.) констатує, що республіка є демократичною і соціальною федеративною державою, і будь-кому, хто спробує усунути цей устрій, усі німці мають право чинити спротив, якщо не можна використати інші засоби. Конституція Португалії 1976 р. надає право кожному застосовувати силу для відсічі будь-якої агресії, якщо неможливо звернутися до представників влади. Конституція Естонії, як і Конституція Литви (1992 р.), дають право народів та кожному громадянину чинити спротив будь-кому, хто насильницьким шляхом посягає на незалежність, територіальну цілісність, конституційний устрій Литовської держави.

Відсутність подібної норми в основному законі держави, або, за її наявності, та обережність, з якою вона сформульована, пояснюється тим, що право на спротив досить важко юридичними засобами відмежувати від спроб екстремістів захо-

пити владу в державі насильницьким шляхом. Ця ж проблема стоїть на заваді закріпленню механізму реалізації зазначеного права. Хоча такі спроби в конституційному праві мали місце, власне, у той час, коли намагалися право на повстання втілити в площину позитивного права. І перша належить Великій хартії воленостей 1215 р. При чому йдеться не лише про закріплення права як такого, а й про фіксацію алгоритму його реалізації, на що сьогодні законодавець не наважується.

Отже, за вісім століть правова думка, та й практика не змогли право на спротив пригніченню ввести в тканину позитивної правової матерії. Його і зараз сприймають як природно-правовий феномен та ситуативно застосовують швидше для того, щоб провести легітимізацію тих дій та змін, що сталися після його використання. Більше ніж за два століття *jus resistendi* не було використано в тих країнах, де про нього йдеться в конституційних актах, а саме в США, Франції, Німеччині та Литві. Навіть якщо подивитися, як згадується право на повстання в Декларації незалежності США (1776 р.), то видно, що підписанти радше виправдовуються, перераховуючи велику кількість причин, які змусили колонії стати на шлях сепаратизму та чинити опір англійській короні, насамкінець оголосивши про свій суверенітет. Бо постала потреба в легітимізації спочатку силового спротиву законній владі, а потім і остаточного відокремлення. Утім, новостворена держава в подальшій своїй історії ніколи не дозволяла бунтувати власному населенню, бо якщо б так сталося, то мо-

ву вели б вже не про США, а про якусь іншу державу, нехай навіть у старих кордонах. А спроби мали місце: і громадянська війна, і інші повстання, кожне з яких було придушено досить жорстко.

Висновки. Поява та розвиток права на спротив гнобленню і тиранії має тривалу історію, яка насичена боротьбою дискурсів та доктрин, притаманних певним країнам. Етапи цієї боротьби відзначені проникненням прав людини, природничих за своєю суттю, у позитивістську площину, що призвело до закріплення права на спротив пригніченню в конституціях окремих демократичних держав та міжнародно-правових актах. Сучасна Українська держава не належить до тих більше ніж двох десятків держав, чиї основні закони містять згадку про право народу на спротив пригніченню. Утім, на превеликий жаль, соціально-економічну, політичну та правову реальність як напередодні останнього Майдану, так і після нього можна кваліфікувати як гноблення українського народу. Перший Президент України Л. М. Кравчук у своєму зверненні до виборців України 27 березня 2019 р. зазначив: «Народ доведений до відчаю! Бідні і обдурені, зневажені люди є надзвичайно небезпечною силою, яка здатна на Майдани і Революції». Парадоксально, але право на повстання спрямовано не на повалення конституційного ладу, а на його збереження від деспотичної влади. Такий припис в основному законі виступає правовою гарантією народного суверенітету та має превентивне значення щодо імовірної узурпації влади.

Список використаних джерел

1. Платон. Государство. Серия : Эксклюзивная классика / Пер. Егунова А. Н. Москва : АСТ, 2016. 448 с.
2. В преддверии философии Нового времени. Неосхоластика. Фр. Суарес. *История философии: Запад – Россия – Восток. уч. для студ. ВУЗов* / Под ред. Н. В. Мотрошиловой. Москва : Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1995–1998. Кн. 2 : философия XV–IX вв. 1998. 560 с.
3. Локк Д. Два трактата о правлении. *Сочинения*: в 3 т. / [пер. с англ. и лат.]. Москва : Мысль, 1988. Т. 3. 670 с. С. 137–405.
4. Торо Г. Д. О гражданском неповиновении. *Новые пророки. Торо. Толстой. Ганди. Эмерсон* / пер. с англ. О. В. Альбедия. Санкт-Петербург : Алетейя, 1996. 352 с.
5. Дюги Л. Конституционное право. Общая теория государства: Перевод с французского / Пер.: В. Краснокутский, Б. Сыромятников, А. Яценко ; Предисл. : Л. Дюги, П. Новгородцев. Москва : Изд. Т-ва И. Д. Сытина, 1908. С. 945.
6. Толстой Л. Н. Божеское и человеческое. *Л. Н. Толстой. Собр. соч. в 12 томах*. Москва : ГИХЛ, 1987. Т. 11. 506 с.
7. Ганди М. Мой Толстой. *Новые пророки. Торо. Толстой. Ганди. Эмерсон* / пер. с англ. О. В. Альбедия. Санкт-Петербург : Алетейя, 1996. 352 с.
8. Маркс К. К критике политической экономии. *Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения* : в 50 т. [2-е изд.]. Москва : Госполитиздат, 1959. Т. 13. 771 с.
9. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах. Москва : Прогресс-Традиция, 2004. 480 с.
10. Гольдфарб А. Легитимность мятежа. Грани.Ру. 2012. 12 июня. URL : <http://grani.ru/blogs/free/entries/198337.html> (дата звернення: 20.05.2019).
11. Гузар І. Л. Право на повстання – то є закон природи. *Україна молода*. 2014. № 003. 10 січня. URL : <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2395/180/85201> (дата звернення: 20.05.2019).
12. Рогов К. Монополия на насилие и право на восстание. *Новая газета*. 2014. № 8. 27 января. URL : <http://www.novayagazeta.ru/columns/61949.html> (дата звернення: 20.05.2019).
13. Юров А. Восстание – право или обязанность? *Украинская правда*. 2014. 17 февраля. URL : <http://www.pravda.com.ua/rus/columns/2014/02/17/7014094/?attempt=1> (дата звернення: 20.05.2019).
14. Бабин Б. В. Право на сопротивление как глобальное право. *ВВ: Вопросы права и политики*. 2013. № 5. С. 181–200. DOI: 10.7256/2305-9699.2013.5.817.
15. Курінний О. Право народу на повстання у філософсько-правових концепціях європейської цивілізації. URL: https://constituanta.blogspot.com/2013/02/blog-post_3931.html (дата звернення: 03.05.2019).
16. Погребняк С. П., Уварова Е. А. Сопротивление угнетению. Восстание. Революция (теоретико-правовой анализ в свете доктрины прав человека). *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 2. С. 4–61.
17. Речицкий В. Закон о референдуме предоставляет украинцам право на восстание. *Delo.ua*. URL : <https://delo.ua/opinions/zakon-o-referendume-predostavljaet-ukraincam-pravo-na-vosstanie-208268/> (дата звернення: 20.05.2019).
18. Докладніше див.: Кириченко В. Є. Спротив пригніченню – право сили чи право права? *Історико-правовий часопис*. 2015. № 2 (6). С. 3–8.
19. Кант И. Общее замечание относительно правовых следствий из природы гражданского союза. *Метафизика нравов в двух частях. 1797. Соч. в 6 т.* / Под общей ред. В. Ф. Асмуса, А. Я. Гулыги, Т. И. Ойзермана. Ред-р тома В. Ф. Асмус. Москва : Мысль, 1965. Т. 4. Ч. 2 : Публичное право. 478 с.

20. Хачатуров Р. Л. Становление права : (На материале Киевской Руси). Тбилиси : Изд-во Тбил. ун-та, 1988. 260 с.
21. Sobieski W. Król czy tyran? Idee rokoszowe a różnowiercy za czasów Zygmunta Augusta. *Reformacja w Polsce*. 1925. № 4. S. 1–14.
22. Російський державний архів давніх актів (РДАДА). Ф. 124. Оп. 2. Спр. 12.
23. 1703 год, мая 20 дня. Письмо гетмана Мазепы к боярину Ф. А. Головину о разбоях со стороны запорожских козаков, убивших гетманскаго посланца Зигуру на урочище Сухой-Ягорлык. Див.: Эварницкий Д. И. Источники для истории запорожских козаков : [в 2 т.]. Владимир : Типо-Литогр. Губерн. Правления, 1908. Т. I. 1072 с.
24. З приводу заборони маніфестації. *Нова Рада*. № 46. 31 (18) бер. 1918.

References

1. Platon (2016). *Gosudarstvo*. Seryya: Eksklyuzivnaya klassyka / Per. Egunova A. N. Moskva: AST [in Russian].
2. Motroshylovoj, N. V. (red) (1998) V preddveryi fylosofyy Novogo vremeny. Neosxolastyka. Fr. Suares. *Ystoryya fylosofyy: Zapad – Rossyya – Vostok. uch. dlya stud. VUZov*. Moskva: Greko-latynskiy kabinet Yu. A. Shychalyna. Kn. 2: Fylosofyya XV–IX vv. [in Russian].
3. Lokk, D. (1988). *Dva traktata o pravlenyy*. Sochyneniyya: V 3 t. T. 3. Moskva: Mysl [in Russian].
4. Toro, G. D. (1996). O grazhdanskom nepovynovenyy. *Novye proroky. Toro. Tolstoj. Gandy. Emerson*. Sankt-Peterburg: Aleteiya [in Russian].
5. Dyugy, L. (1908). *Konstytycyonnoe pravo*. Obshhaya teoriya gosudarstva: Perevod s francuzskogo. Moskva: Yzd. T-va Y. D. Sytyna [in Russian].
6. Tolstoj, L. N. (1987). Bozheskoe y chelovecheskoe. *L. N. Tolstoj. Sobr. soch.* v 12 tomax. T. 11. Moskva: GYXL [in Russian].
7. Gandy, M. (1996). *Moj Tolstoj. Novye proroky. Toro. Tolstoj. Gandy. Emerson* / per. s angl. O. V. Albedylya. Sankt-Peterburg: Aleteiya [in Russian].
8. Marks, K. (1959). K krytyke polytycheskoj ekonomyy. *Marks K., Engels F. Sochyneniyya: v 50 t. T. 13.* [2-e yzd.]. Moskva: Gospolytyzdat [in Russian].
9. Xantynghon, S. (2004). *Polytycheskij poryadok v menyayushhysya obshhestvax*. Moskva: Progress-Tradyciya [in Russian].
10. Goldfarb, A. (2012). Legytymnost myatezha. *Grany.Ru*, 12 yyunya. URL: <http://grani.ru/blogs/free/entries/198337.html> (accessed: 20.05.2019) [in Russian].
11. Guzar, I. L. (2014). Pravo na povstannya – to ye zakon pryrody. *Ukrayina moloda*, 10 sichnya URL: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2395/180/85201> (accessed: 20.05.2019) [in Ukrainian].
12. Rogov, K. (2014). Monopolya na nasylie y pravo na vosstanye. *Novaya gazeta*, 27 yanvarya. URL: <http://www.novayagazeta.ru/columns/61949.html> (accessed: 20.05.2019) [in Russian].
13. Yurov, A. (2014). Vosstanye – pravo yly obyazannost? *Ukraynskaya pravda*, 17 fevralya. URL: <http://www.pravda.com.ua/rus/columns/2014/02/17/7014094/?attempt=1> (accessed: 20.05.2019) [in Russian].
14. Babyn, B. V. (2013). Pravo na soprotivlenye kak globalnoe pravo. *NB: Voprosy prava y polytyky*, 5, 181–200. DOI: 10.7256/2305-9699.2013.5.817 [in Russian].
15. Kurinnyj, O. (2013) Pravo narodu na povstannya u filosofsko-pravovykh koncepciyax yevropejskoyi cyvilizaciyi. URL: https://constituanta.blogspot.com/2013/02/blog-post_3931.html (accessed: 03.05.2019) [in Ukrainian].
16. Pogrebnyak, S. P., Uvarova, E. A. (2013). Soprotivlenye ugnetenyyu. Vosstanye. *Revolucyya (teoretyko-pravovoj analiz v svete doktryny prav cheloveka). Pravo i gromadyanske suspilstvo*, 2, 4–61 [in Russian].

17. Rechychkyj, V. Zakon o referendume predostavlyaet ukraynczam pravo na vosstanye. *Delo.ua*. URL: <https://delo.ua/opinions/zakon-o-referendume-predostavljaet-ukraincam-pravo-na-vosstanie-208268/> (accessed: 20.05.2019) [in Russian].

18. Dokladnishe dyv.: Kyrychenko, V. Ye. (2015). Sprotyv prygnichennyy – pravo syly chy pravo prava? *Istoryko-pravovyy chasopys: nauk. zhurnal*, 2 (6), 3–8 [in Ukrainian].

19. Kant, Y. (1965). Obshhee zamechanye otnosytelno pravovykh sledstviy yz pryrody grazhdanskogo soyuza. *Metafyzika nraov v dvux chastyax*. 1797. Soch. v 6 T. / Pod obshhej red. V. F. Asmusa, A. Ya. Gulygy, T. Y. Ojzermana. Red-r toma F. Asmus. Moskva: Mysl. T. 4. Ch. 2: Publychnoe pravo [in Russian].

20. Xachaturov, R. L. (1988). *Stanovlenye prava: (Na materyale Kyeverskoj Rusy)*. Tbylisy: Yzd-vo Tbyl. un-ta [in Russian].

21. Sobieski, W. (1925). Król czy tyran? Idee rokoszowe a różnowiercy za czasów Zygmunta Augusta. *Reformacja w Polsce*, 4, 1–14 [in Polish].

22. Rosijskyj derzhavnyj arxiv davnix aktiv (RDADA). F. 124. Op. 2. Spr. 12 [in Russian].

23. 1703 god, maya 20 dnya. Pismo getmana Mazepy k boyarynu F. A. Golovynu o razboyax so storony zaporozhskykh kozakov, ubyvshykh getmanskaga poslanca Zygyru na urochyshe Suxoj-Yagorlyk. Dyv.: Evarnychkyj D. Y. Ystochnyky dlya ystoryy zaporozhskykh kozakov: [v 2 t.]. Vladymyr: Typo-Lytogr. Gubern. Pravlenyya, 1908. T. I. [in Russian].

24. Z pryvodu zaborony manifestaciyi. *Nova Rada*, 31 (18) ber. 1918 [in Ukrainian].

V. Kyrychenko, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Fundamental and Legal Disciplines of Kharkov National University of Internal Affairs
e-mail: xramovnik6999@gmail.com; ORCID ID: 0000-0002-5497-907X

Resistance to oppression: Ukrainian experience

The article examines the historical roots of the right to resist oppression, the dual nature of this phenomenon as a right and as a force. The doctrinal concepts of this phenomenon, the history of its consolidation in positive law as the right to resist (*jus resistendi*), recognition of this right as a rule of international law, pluralism of approaches to its constitutional consolidation are considered. Attention is paid to the peculiarities of *jus resistendi*, which are inherent, in particular, to its subject, which is characterized by multiplicity, goals, as well as to the ways of exercising this right, which cannot be fixed in positive law.

Separately, the issue of the perception of this phenomenon in the Ukrainian tradition is raised. Both nonviolent forms of realization of resistance and such extreme manifestations as revolution are considered. The first attempts to consolidate this right, in national history, take place in the treaties that the princes (*knyazh*) concluded with their people in Kievan Rus. Further law enforcement practice was already formed in the Polish-Lithuanian Commonwealth, where any initiative of the king was perceived by the gentry as a violation of its rights and privileges and led to armed resistance. What the Polish proverb says is that «Poland exists anarchy» («Polska nierzadem stoi»). Attempts of the Ukrainian cossacks to integrate into the political society were not crowned with success. At the beginning of the struggle for rights and privileges, the cossacks used mainly peaceful, diplomatic methods of

resistance, which gradually became increasingly decisive, acquiring forms of armed confrontation, which resulted in an open uprising. Further opposition of Ukrainians to oppression is associated with the Russian Empire, the most prominent manifestation of which can be considered the revolutionary events of the early twentieth century. They did not accept the oppression even after Ukraine gained independence.

The right to resist oppression and tyranny has a long history, full of struggle discourses and doctrines. During the uprising, few people care about the legal side of the conflict, but when the tyrant is overthrown, there is a need to legitimize what happened. Modern Ukraine is not among the two dozen states whose main laws provide for the right of people to resist oppression. But the Ukrainian people never stopped it.

Keywords: *the right to resist; jus resistendi; insurrection; oppression; tyranny; despotism.*

Надійшла до редакції 05.07.2019

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.02

УДК 340.0:342.5

Копча В. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави
і права Ужгородського національного
університету

СУДОВИЙ ЗАХИСТ КОНСТИТУЦІЇ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ: ГЕНЕЗИС, ОСНОВНІ МОДЕЛІ

У статті досліджено місце судового захисту конституції як особливої форми правозахисної функції сучасної держави. З'ясовано етапи еволюції судового конституційного контролю та зазначено ознаки його основних моделей. Зроблено висновок, що розвиток централізованої системи судового захисту конституції (кельзенівської моделі) є провідною тенденцією в цій сфері і однією з тенденцій розвитку конституціоналізму в XXI столітті.

Ключові слова: конституція; судовий захист; права людини; верховенство права.

В статье исследовано место судебной защиты конституции как особой формы правозащитной функции современного государства. Выявлены этапы эволюции судебного конституционного контроля и указано признаки его основных моделей. Сделан вывод, что развитие централизованной системы судебной защиты конституции (кельзеновской модели) является ведущей тенденцией в этой сфере и одной из тенденций развития конституционализма в XXI веке.

Ключевые слова: конституция; судебная защита; права человека; верховенство права.

Постановка проблеми. Захист конституції є невіддільною складовою правозахисної функції держави, зважаючи на ключове значення конституції в національному правопорядку. Судовий захист конституції пройшов значну еволюцію. За деякими даними, станом на 2003 рік у 85 відсотках із загальної кількості (193) держав світу окремим і незалежним судовим органом здійснюва-

вся судовий контроль за схвалюваними парламентами законами [1].

В умовах конституювання демократії важливо зберегти стабілізаційну функцію конституційних судів, які спроможні перетворити політичні конфлікти в модель юридичного конфлікту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Низку досліджень за цим напрямом проведено вітчизня-

ними і зарубіжними ученими (О. Бориславська, М. Савчин, І. Сліденко, А. Стрижак та інші), однак актуальність проблеми, безумовно, зберігається.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження чинників створення, етапів розвитку та моделей конституційного судового контролю.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що федеральна Конституція США 1787 року не містила прямої вказівки щодо того, чи мають федеральні суди повноваження скасовувати статuti, несумісні з Конституцією, однак після рішення Верховного Суду США у справі «Марбері проти Медісона» (1803) склалася практика визнання неконституційними статутів, які суперечать Конституції [2]. Верховний Суд США перебрав на себе відповідне повноваження, логічно виходячи з того, що писана конституція має сенс лише в тому випадку, якщо її зміст не порушується поточними законами Конгресу.

Водночас система конституційного контролю в цій державі характеризується децентралізованим судовим контролем, за якого він здійснюється кожною ланкою судової системи, яку очолює Верховний Суд. Про інтенсивність діяльності Верховного Суду США в цьому напрямі свідчать такі дані: з 1803 до 2019 року Верховний Суд визнав загалом 182 акти Конгресу такими, що повністю або частково не відповідають Конституції [3].

Подібну до моделі США систему судового захисту конституції поступово сформовано в державах Латинської Америки. На початок ХХІ століття особлива форма судового контролю, яка виявилася най-

більш популярною, не є формою, започаткованою Сполученими Штатами. Ще раз варто відзначити: якщо наприкінці Другої світової війни американська модель виступала лідером порівняно з європейською моделлю, бо була обрана більш ніж 80 відсотками творців конституції, її популярність почала спадати в 1970-х роках. До середини 1990-х років європейська модель обігнала американську, оскільки стала вибором понад половини конституцій світу: по суті, цей рух можна вважати глобальною тенденцією в розвитку конституційного правосуддя [4, с. 792–796].

Таким чином, якщо децентралізована американська модель тривалий час була домінантною, то сьогодні більш поширеним є спеціалізований конституційний суд, який пов'язаний, передусім, з європейським континентом та іменем Ганса Кельзена.

Європейська модель конституційного суду: доктрина Кельзена і практика. Якщо коротко, то суть цієї моделі полягає в тому, що спеціалізований конституційний суд є єдиним органом конституційного контролю, з чого випливає, що інші суди позбавлені подібних повноважень. З цих причин наведену модель називають централізованим судовим конституційним контролем або моделлю австрійського право знавця Ганса Кельзена. У 1928 році Г. Кельзен виклав свої позиції в праці «Судова гарантія конституції (конституційна юстиція)» [5]. На його думку, гарантія конституції судом (конституційна юстиція) є елементом системи технічних засобів, метою яких є правомірне здійснення державних функцій. Ці функції ма-

ють юридичний характер: вони полягають у виданні юридичних актів. Вони є або актами створення права, тобто містять нові юридичні норми, або актами виконання права, тобто результатом застосування існуючих юридичних норм. Таким чином, він розрізняв державні функції створення законодавства і його виконання, які протиставляються як створення права і застосування права, тобто його проста репродукція. Ним підкреслювалося, що проблема правомірності виконання, його відповідності закону вже добре вивчені. Навпаки, питання правомірності законодавства, тобто створення права й ідея гарантії такої правомірності зіштовхуються з кількома теоретичними проблемами. Їх можна узагальнити таким чином: ідеться про принцип, за яким вимірювання створення (його правомірність) права здійснюється щодо певного еталону, створеного лише для оцінки вимірюваного об'єкта.

Г. Кельзен вказував: головний смисл конституції полягає в тому, що вона визначає принципи, напрями, межі й основний зміст законів. Проголошуючи рівність громадян перед законом, свободу думки, недоторканість приватної власності в формі гарантій суб'єктивного права на рівність, на свободу, на власність тощо, конституція передбачає, що закони повинні бути розроблені не лише згідно з її приписами, але також не повинні суперечити положенням, які закріплюють рівність, свободу, власність. Конституція, отже, є не лише нормою, яка визначає процедуру, а й нормою, яка визначає зміст. Це тягне за собою те, що неконституційність закону може бути встановлена з огляду на неправомірність процеду-

ри під час її створення чи через суперечність її змісту принципам, установленим у конституції.

Водночас Г. Кельзену вдалося не лише концептуально опрацювати модель спеціалізованої конституційної юстиції, а й докласти організаційних зусиль для створення першого конституційного суду в Австрії. І хоча в Чехословаччині подібний суд запрацював на декілька місяців раніше, конституційний суд Австрії, створений на підставі конституційного закону від 1 жовтня 1920 року, можна вважати першим конституційним судом у світі – через вагомість повноважень та реальну конституційну роль.

Отже, ідея конституційного суду була реалізована в Чехословаччині та Австрії (конституції 1920 року), Ліхтенштейні (Конституція 1921 року) та Іраку (Конституція 1925 року).

Після Другої світової війни найбільш повноцінно «кельзенівська» модель конституційного суду втілено в Основному законі Німеччини 1949 року, який водночас відрізнявся новим засобом – конституційною скаргою, через яку будь-яка особа могла скаржитися на конституційність закону або урядових дій. Цей новий механізм відіграв важливу роль у демократизації доступу до конституційного суду та об'єднання цього інституту з питанням захисту прав людини. По суті, аналогічну інституційну модель, однак без прямої конституційної скарги, було засновано в Італії (1955 рік), а пізніше – у Португалії (1976 р.), Іспанії (1978 р.) та пострадянських державах після холодної війни. Інша модель централізованого конституційного перегляду пов'язана з Конституцією Франції 1958 року і пере-

несена на чимало французьких колоній, які незабаром здобули незалежність. Конституційні поправки у 2008 році розширили юрисдикцію Конституційної Ради, яка охоплювала контроль законів і після їхнього оприлюднення, а також попередній контроль. Таким чином, модель конституційного контролю у Франції набрала ознак, схожих до німецької [6].

Чинники створення конституційних судів. Якщо в 1951 році приблизно 38 % усіх конституційних систем мали конституційний контроль, то до 2011 року 83 % конституцій світу дали судам повноваження контролювати виконання конституції та скасовувати законодавство в разі конституційної несумісності. Постає питання: чому виник як феномен конституційний контроль? Власне, чому уряд обмежує себе конституційними засобами? Чому демократична більшість обмежує свій майбутній політичний вибір, поклавши своє майбутнє в руки невиборних суддів? [6].

Уже на перших порах пояснення вказаних питань було різним. Деякто стверджував, що конституційний контроль виник для реагування на проблеми управління, такі як федералізм або необхідність координації між кількома гілками влади. Інші вказували на важливість захисту прав людини та верховенства права або необхідність їх захисту від примх влади. Пізніше було запропоновано стратегічні пояснення, у яких судовий конституційний контроль розглядається як відповідь на внутрішній виборчий ринок. Конституційний контроль у цьому разі є формою «політичного страхування», за допомогою якої засновники конституції за-

хищають свій майбутній політичний інтерес. Крім того, існує остання теорія, за якою поширення конституційних судів стало наслідком урахування досвіду конституційних змін в іноземних державах. На підставі аналізу оригінального набору даних у 204 країнах, починаючи з 1781 року, дослідники отримали унікальну можливість емпірично з'ясувати історичну траєкторію конституційного контролю, з чого випливає, що поширення конституційного контролю в усьому світі протягом останніх двох століть найкраще пояснюється внутрішньою політикою та, зокрема, невизначеністю на виборчому ринку [6].

Три покоління конституційних судів. Отже, конституційні суди європейської моделі, на думку Ласло Шольома, є окремими конституційними органами, що мають виключну владу здійснювати конституційний контроль законодавчих актів. Ним же вказується, що, крім того, конституційний контроль є не тільки централізованим, а й зазвичай має форму абстрактного огляду. Л. Шольом виділяє три покоління європейських конституційних судів:

1. Конституційні суди Німеччини та Італії, створені після падіння фашистських режимів на початку 1950-х років, – в умовах, коли демократичні зміни спрямовувалися окупаційними властями західних союзників.

2. Конституційні суди Іспанії та Португалії, створені після краху авторитарних режимів Франко і Салазара у 1970-х роках.

3. Конституційні суди в нових пострадянських демократичних країнах, які розпочали роботу в 1990-х роках.

Нові конституційні суди створювалися у зв'язку з глибокою недовірою до мажоритарних інституцій, які зловживали владою та були корумпованими у фашистських і комуністичних режимах [7].

Ласло Шольом також відзначав важливу ідею, що перехід до демократії був матрицею трьох поколінь європейських конституційних судів. Ним також наголошено на внеску конституційних судів у стабільність конституційних демократій, зокрема на тому, що вони захищали не лише окремі конституційні інститути, а передовсім – верховенство права. Варто погодитися з його ідеєю, що саме конституційні суди перетворюють закон з інструменту влади на принципову систему, без якої неможливе верховенство права [7].

Моделі судового контролю конституційності. Отже, слід погодитися, що конституційний контроль – це певний спосіб здійснення конституції через вирішення питання про суперечність акта чи дії конституції та надання правового захисту в тих випадках, де це має місце. Функціонують дві основні моделі конституційного контролю, які здійснюються або спеціалізованим конституційним судом, або судами загальної юрисдикції. Поряд із цим існує чимало варіацій у кожній моделі, коли можна стверджувати про певну «гібридну» форму [8].

У дослідженні македонського ученого Т. Каракамішевої-Йовановської (Tanja Karakamisheva-Jovanovska) виокремлено такі моделі захисту конституційності:

1. Американська, заснована на справі «Марбері проти Медісона» (1803) і доктрині Джона Маршала, згідно з якою конституційні питання

є предметом інтересу і вирішення всіх судів, які перебувають під сферою дії загальної судової системи (в умовах децентралізованої процедури контролю). У Європі існує ряд країн, які прийняли американську модель (Данія, Естонія, Ірландія, Норвегія, Швеція), у Північній Америці, крім США, ця модель застосовується в Канаді, а також на африканському континенті – у Ботсвані, Гамбії, Гані, Гвінеї, Кенії та інших країнах.

2. Нова британська модель Співдружності, яка не належить ні до американської, ні до європейської. Характерним для цієї моделі є те, що процедуру захисту конституційності та законності покладено на вищий суд країни. За замовчуванням ця модель найбільшою мірою здійснює профілактичний контроль конституційності, хоча в деяких випадках ініціює репресивний контроль за конституційністю актів.

3. «Австрійська» (континентальна) модель захисту конституційності та законності, яка заснована на теорії Г. Кельзена. Конституційні питання, згідно з цією моделлю, розглядаються та вирішуються окремим спеціалізованим органом, який називається Конституційним Судом. Рішення, що приймаються цими судами, мають ефект *erga omnes*, незалежно від того, це питання превентивного чи репресивного контролю конституційності. На думку Г. Кельзена, Конституційний Суд повинен діяти як «негативний законодавець», який уповноважений скасовувати або припиняти дію законів чи деяких їх частин, що не відповідають вищому правовому акту. У Європі цю модель організації конституційних судів обрали такі держави, як Андорра, Албанія, Бос-

нія і Герцеговина, Білорусь, Хорватія, Чеська Республіка, Республіка Македонія, Німеччина (з 12 земельними конституційними судами), Угорщина, Україна, Італія, Литва, Латвія, Люксембург, Мальта, Польща, Росія, Словенія, Словаччина тощо.

4. Комбінована (американо-континентальна) – модель, що має елементи як від децентралізованої, так і від концентрованої системи з широкими повноваженнями конституційних або верховних судів (Португалія, Швейцарія, Греція, Тайвань, Перу, Гватемала, Колумбія, Венесуела).

5. Французька (континентальна), яка ґрунтується на французькій Конституційній Раді від 1958 року, де вирішення конституційних питань належало до компетенції окремих органів (конституційних рад) або спеціалізованих палат у вищих судах (Алжир, Марокко, Мозамбік) [9].

Наведене дозволяє зробити низку важливих висновків. По-перше, головним чинником розвитку судового захисту конституції впродовж останніх двох століть є потреба в захисті базових принципів і правил, які є суттю конституції сучасної держави. Цей захист здійснюється судами щодо загроз, які мають місце або потенційно можуть мати місце в діяльності політичних гілок влади – законодавчої чи виконавчої. По-друге, розвиток централізованої системи судового захисту конституції (кельзенівської моделі) є провідною тенденцією в цій сфері і однією з тенденцій розвитку конституціоналізму в ХХІ столітті. По-третє, у своїй еволюції спеціалізовані конституційні суди пройшли декілька етапів, останній з яких – створення конституційних судів у Східній Європі після демократичних революцій кінця 1980-х – початку 1990-х років – охопив і Україну.

Список використаних джерел

1. Romeu Fr. R. The Establishment of Constitutional Courts: A Study of 128 Democratic Constitutions. *Rev. L & Econ.* 103 (2006) URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/rvleco2&div=8&id=&page=&t=1560757252> (дата звернення: 12.07.2019).
2. *Marbury v. Madison*, 5 U.S. 1 Cranch 137 137 (1803). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/5/137/case.html> (дата звернення: 22.07.2019).
3. Acts of Congress Held Unconstitutional in Whole or in Part by the Supreme Court of the United States. URL: <https://law.justia.com/constitution/us/acts-of-congress-held-unconstitutional.html> (дата звернення: 22.07.2019).
4. Law D. S., Versteeg M. The Declining Influence of the United States Constitution. *New York University Law Review*. 2012. Vol. 87. No. 3. P. 762–858.
5. Кельзен Г. Судебная гарантия конституций (конституционная юстиция). Часть 1. *Право и политика*. 2006. № 8. С. 5–14.
6. Ginsburg T., Versteeg M. Why Do Countries Adopt Constitutional Review? Public Law and Legal Theory Research Paper Series 2013-29 (2014) URL: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.hr/&httpsredir=1&article=5621&context=journal_articles (дата звернення: 12.07.2019).

7. Solyom L. The Role of Constitutional Courts in the Transition to Democracy With Special Reference to Hungary. *International Sociology*. 2003. Vol. 18. No. 1. P. 133–161. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu> (дата звернення: 12.07.2019)

8. Harding A. The Fundamentals of Constitutional Courts. Constitution Brief April 2017. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/the-fundamentals-of-constitutional-courts.pdf> (дата звернення: 28.07.2019)

9. Karakamisheva-Jovanovska T. Different Models for Protection of Constitutionality, Legality and Independence of Constitutional Court of the Republic of Macedonia: URL: https://www.venice.coe.int/WCCJ/Rio/Papers/MKD_Karakamiseva_E.pdf (дата звернення: 27.07.2019).

References

1. Romeu, Fr. R. (2006). The Establishment of Constitutional Courts: A Study of 128 Democratic Constitutions. *Rev. L & Econ.* 103 URL: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/rvleco2&div=8&id=&page=&t=1560757252> (accessed: 12.07.2019) [in English].

2. Marbury v. Madison, 5 U.S. 1 Cranch 137 137 (1803). URL: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/5/137/case.html> (accessed: 22.07.2019) [in English].

3. Acts of Congress Held Unconstitutional in Whole or in Part by the Supreme Court of the United States. URL: <https://law.justia.com/constitution/us/acts-of-congress-held-unconstitutional.html> (accessed: 22.07.2019) [in English].

4. Law, D. S., Versteeg, M. (2012). The Declining Influence of the United States Constitution. *New York University Law Review*, 87(3), 762–858 [in English].

5. Kelzen, G. (2006). Sudebnaya garantiya konstitucij (konstitucionnaya yusticiya). Chast 1. *Pravo i politika*, 8, 5–14 [in Russian].

6. Ginsburg, T., Versteeg, M. (2014). Why Do Countries Adopt Constitutional Review? Public Law and Legal Theory Research Paper Series 2013-29 URL: https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=https://www.google.hr/&httpsredir=1&article=5621&context=journal_articles (accessed: 12.07.2019) [in English].

7. Solyom, L. (2003). The Role of Constitutional Courts in the Transition to Democracy With Special Reference to Hungary. *International Sociology*, 18 (1), 133–161. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu> (accessed: 12.07.2019) [in English].

8. Harding, A. (2017) The Fundamentals of Constitutional Courts. Constitution Brief. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/the-fundamentals-of-constitutional-courts.pdf> (accessed: 28.07.2019) [in English].

9. Karakamisheva-Jovanovska, T. Different Models for Protection of Constitutionality, Legality and Independence of Constitutional Court of the Republic of Macedonia URL: https://www.venice.coe.int/WCCJ/Rio/Papers/MKD_Karakamiseva_E.pdf (accessed: 27.07.2019) [in English].

V. Kopcha, PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law of Uzhgorod National University

Judicial protection of the constitution as a special form of human rights protection of the modern state: genesis, basic models

The article investigates the place of judicial protection of the constitution as a special form of human rights protection of the modern state. The stages of the

evolution of judicial constitutional control and the features of its main models are revealed. It is concluded that the development of a centralized system of judicial protection of the constitution (the Cel'zen model) is a leading trend in this sphere and one of the tendencies of the development of constitutionalism in the XXI century.

An «Austrian» (continental) model for the protection of constitutionality and legality, based on G. Kelsen's theory. Constitutional issues under this model are considered and resolved by a separate specialized body called the Constitutional Court. The decisions made by these courts have the effect of erga omnes, whether it is a matter of preventive or repressive control of constitutionality. According to G. Kelsen, the Constitutional Court must act as a «negative legislator» who is empowered to repeal or suspend laws or parts thereof that do not comply with a supreme legal act. In Europe, this model of constitutional court organization was chosen by countries such as Andorra, Albania, Bosnia and Herzegovina, Belarus, Croatia, the Czech Republic, the Republic of Macedonia, Germany (with 12 constitutional courts), Hungary, Ukraine, Italy, Lithuania, Latvia, Luxembourg, Malta, Poland, Russia, Slovenia, Slovakia, etc.

Third, specialized evolutionary constitutional courts have undergone several stages in their evolution, the last of which – the creation of constitutional courts in Eastern Europe after the democratic revolutions of the late 1980s-early 1990s - also covered Ukraine

Keywords: constitution; judicial protection; human rights; rule of law.

Надійшла до редакції 05.08.2019

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.03

УДК 342.95:343.8

Бараш Є. Ю.,

*доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
начальник Інституту кримінально-
виконавчої служби*

ORCID ID: 0000-0002-8402-061X

Самосьонук А. О.,

*магістр права, молодший науковий
співробітник науково-дослідного центру з
питань діяльності органів та установ
ДКВС України та пробації Інституту
кримінально-виконавчої служби*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАДАННЯ ПОСЛУГ ЗАСУДЖЕНИМ ТА УВ'ЯЗНЕНИМ КРІЗЬ ПРИЗМУ «ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ»

У статті досліджено можливі шляхи покращення умов тримання засуджених та забезпечення дотримання їх основних громадянських прав і свобод шляхом використання сучасних технічних засобів та новітніх технологій. Зокрема, запропоновано наукове обґрунтування та розглянуто в контексті «переваги – недоліки», на основі міжнародної практики та з урахуванням національних особливостей, імовірність упровадження в органах і установах виконання покарань України системи інтернет-магазинів з продуктами харчування та предметами першої необхідності.

Ключові слова: засуджені; інтернет-магазин; норми площі; норми харчування; сайт; інформаційні технології.

В статье исследованы возможные пути улучшения условий содержания осужденных и обеспечения соблюдения их основных гражданских прав и свобод путем использования современных технических средств и новейших технологий. В частности, предложено научное обоснование и рассмотрено в контексте «преимущества – недостатки», на основе международной практики и с учетом национальных особенностей, вероятность внедрения в органах и учреждениях исполнения наказаний Украины системы интернет-магазинов с продуктами питания и предметами первой необходимости.

Ключевые слова: осужденные; интернет-магазин; нормы площади; нормы питания; сайт; информационные технологии.

Постановка проблеми. Важливість питання належного інформаційно-технічного забезпечення діяльності ДКВС України в добу технологічного прогресу, інноваційних розробок та досягнень є незаперечною. Це пов'язується з тим, що нинішній стан справ у ДКВС у цій сфері є цілком незадовільним. Так, відповідно до Розпорядження Кабінету міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р «Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України на 2017–2020 рр.» рівень технічної оснащеності установ виконання покарань та слідчих ізоляторів засобами охорони незадовільний (понад 90 % наявних комплексів технічних засобів охорони периметрів та 33 % інших типів інженерно-технічних засобів охорони й нагляду установ виконання покарань і слідчих ізоляторів перебувають у незадовільному технічному стані внаслідок багаторазового перевищення граничного строку експлуатації, морального і фізичного зношення).

Як наслідок, у Концепції передбачено основні завдання щодо вирішення наявних технологічних проблем: упровадити в діяльність органів, установ виконання покарань і слідчих ізоляторів сучасні інформаційні технології, зокрема створити комплексний електронний реєстр засуджених і осіб, узятих під варту, а також суб'єктів пробації; запровадити сучасні та модернізувати наявні технічні засоби охорони, у тому числі системи відеоспостереження, в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах; замінити застарілу телекомунікаційну техніку та засоби зв'язку [1].

Безперечно, усі ці заходи є надзвичайно важливими та сприяти-

муть кращій роботі органів та установ ДКВС України. Їх основною метою є необхідність підвищення рівня безпеки та дотримання засудженими умов режиму, проте щодо покращення умов тримання засуджених вони, на жаль, мають лише дотичний характер. А зважаючи на те, що Концепція діє вже третій рік, але стан справ суттєво не покращився (єдиний реєстр не створений, застаріла телекомунікаційна система та засоби зв'язку замінюються лише точково, а щодо останніх новинок у технологічному світі, то вони навряд чи скоро дістануться до системи ДКВС України, що можна пояснити необхідністю значного фінансування такого реформування та нестачею коштів, які отримує служба), видається дивним, що в Концепції чомусь не розглянуто інші можливі шляхи використання сучасних технологій для покращення умов тримання засуджених, менш затратних з погляду реалізації, але дуже ефективних для процесу виконання і відбування покарання та ресоціалізації засуджених.

Тому як ніколи актуальним видається розглянути можливість зміни підходу до організації реалізації платних послуг, які можуть надаватися органами та установами виконання покарань, слідчими ізоляторами (їх виробничими майстернями і підсобними господарствами) та іншими установами Державної кримінально-виконавчої служби, що утримуються за рахунок бюджетних коштів (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 р. № 1017) [2], зокрема послуг з продажу засудженим та ув'язненим продуктів харчування і предметів першої необхідності за допомогою сучасних досягнень науки і техніки,

наприклад, мережі Інтернет. У цьому аспекті Україна виявляється досить прогресивною державою, яка внесла у 2014 році, зміни до статті 110 Кримінально-виконавчого кодексу, що дозволяють засудженим до позбавлення волі використовувати глобальну мережу Інтернет, зокрема програму Skype для спілкування з навколишнім світом (переважно з родичами та близькими). Через рік з моменту прийняття цієї норми правом на користування глобальною мережею Інтернет скористалося понад 2300 засуджених[3, с. 89, 132]. На жаль, на сьогодні публікацій офіційної статистики з цього питання немає. Проте, за статистичними даними, що узагальнювалися Інститутом кримінально-виконавчої служби з квітня 2017 року за дорученням заступника Міністра юстиції України від 14.04.2017 № 109/23/32-17, на кінець 2017 року кількість засуджених, що скористалися мережею Інтернет, становила 31 544 осіб, а на кінець жовтня 2018 року – 23 009 осіб[4, с. 181]. За такого стану справ позитивні зрушення в процесі ресоціалізації засуджених, які мали доступ до Інтернету, відзначали і працівники установ, і самі засуджені. А в деяких європейських країнах сьогодні навіть існує практика ресоціалізації через ведення засудженими під наглядом адміністрації свого власного блогу чи трансляції роликів, що не містять негативного наповнення та відповідають моральним нормам (наприклад, танцювальний флеш-моб від 1500 тис. філіппінських засуджених в пам'ять про Майкла Джексона) та, як наслідок, змінюють на краще негативне ставлення в суспільстві до засуджених [5]. То чому б не продовжувати використовувати

Інтернет там, де це можливо, для вирішення й інших проблемних питань? Наперед хочемо зазначити: ми усвідомлюємо, що користування Інтернетом для засуджених може мати негативні наслідки. Тому ми не пропонуємо надати засудженим доступ до Інтернету, а навпаки – прагнемо використати його технологію виключно для створення електронної платформи (сайту), за допомогою якого рідні та близькі засуджених матимуть можливість замовити через Інтернет продукти харчування та речі першої необхідності, які в найкращому вигляді та в найкоротший строк доставлять отримувачу. Це б дозволило вирішити низку наявних нині проблем та привести систему виконання покарань України у відповідність до міжнародних стандартів.

Проте ми розуміємо, що цей процес не може відбутися раптово та за відсутності відповідних підстав. Це вимагає проведення повного та всебічного наукового дослідження, результатом якого мають стати конкретні пропозиції та шляхи запровадження в українській системі виконання покарань мережі інтернет-магазинів з продуктами харчування та предметами першої необхідності для засуджених, що і спонукає нас до наукової розробки цього питання.

Постановка завдання. Історії становлення та розвитку української системи виконання покарань вже відомі випадки, коли спільними зусиллями працівників та адміністрації установ за сприяння керівництва ДКВС України здійснено спроби запровадити інтернет-магазини для засуджених. Уперше таку новачку намагалися ввести в Качанівській ВК № 54 (Харківська обл.) – установі

виконання покарань мінімального рівня безпеки для жінок, що вперше позбавлені волі. Відомості про стан такої ініціативи та шляхи її запровадження навіть розглянуто на засідання колегії ДПтС України в Харкові 27 травня 2011 року [6]. А через два роки з'явилася інформація про початок роботи такого сайту і на території Дніпропетровської області [7]. Зазначені інтернет-ресурси, склади, на яких зберігатимуться та з яких будуть доставлятися продукти харчування і речі першої необхідності, були лише дотичними до системи ДКВС. Базове забезпечення проекту, зокрема фінансове, проекту розробку та безпосередню реалізацію, брали на себе інвестори з приватного сектору. Створені на приватній основі, ці ресурси повинні були здійснювати свої функції на принципах позитивного державно-приватного партнерства та співробітництва. Але нині жоден з них не функціонує, і взагалі в Україні ця практика діяльності у співпраці з органом, що реалізує державну політику у сфері виконання покарань, не прижилася. Це сталося через об'єктивні причини, аналіз яких та пошук шляхів для їх вирішення і лягли в основу нашого дослідження. Окремо варто наголосити, що реалізувати цю практику вдалося засобами приватного сектору. Проте питання ефективності роботи таких сервісів також є спірним.

Таким чином, мета цього дослідження: визначити, дослідити та проаналізувати основні проблемні питання, що виникали раніше та (або) можуть виникнути в майбутньому при спробі реалізації платних послуг, які можуть надаватися органами та установами виконання покарань, слідчими ізоляторами (їх

виробничими майстернями і підсобними господарствами) та іншими установами Державної кримінально-виконавчої служби, що утримуються за рахунок бюджетних коштів (зокрема, продаж засудженим та ув'язненим продуктів харчування і предметів першої необхідності, художньої або іншої літератури, а також періодичних видань) шляхом запровадження системи інтернет-магазинів з продуктами харчування та речами першої необхідності для засуджених як елемента системи ДКВС України для покращення умов тримання засуджених; запропонувати конкретні шляхи їх вирішення; здійснити дослідження та оцінку ефективності діяльності інтернет-сервісів для формування посилок і передач для засуджених, що діють на приватній основі.

Для цього видається за необхідне виконати такі завдання: здійснити аналіз та оцінку існуючої на даному етапі системи законодавства; вивчити міжнародний досвід із цього питання; знайти та проаналізувати технічні шляхи (можливості) для запровадження системи інтернет-магазинів з продуктами харчування та речами першої необхідності для засуджених; окреслити очікувані результати від запровадження такої системи в майбутньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У загальних рисах проблеми, пов'язані із забезпеченням належних умов тримання засуджених, та окремі питання інформаційного забезпечення діяльності ДКВС України у своїх працях досліджували такі вчені: А. В. Анісімов, І. В. Арістова, Є. Ю. Бараш, Є. Д. Бондаренко, Л. Брожик, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко, В. Гришин, Г. П. Стежка,

В. Я. Рубан, Н. С. Калачник, В. Я. Малиновський, А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, Т. М. Стоколоса, І. В. Титаренко. Проте питання запровадження інтернет-магазинів з продуктами харчування та речами першої необхідності для засуджених з усіма його аспектами ще жодного разу не піддавалося дослідженню українськими вченими, що обумовлює актуальність даного питання та спонукає науковців, практиків і законодавця звернути більше уваги на його дослідження.

Виклад основного матеріалу. Реагуючи на злочинну діяльність, що вчиняється стосовно держави загалом і окремих її індивідів конкретно, та з метою забезпечення соціальної і національної безпеки суспільства держава, відповідно до своїх функцій, застосовує до осіб, які вчиняють винні протиправні діяння, заходи примусу у виді покарання. Паралельно з цим держава бере на себе обов'язок забезпечити виконання таких покарань відповідно до наявної системи законодавства, а коли йдеться про покарання у виді обмеження чи позбавлення волі – забезпечити належні умови тримання. Вони полягають у дотриманні прав та свобод засуджених, створенні сприятливих побутових і матеріально-технічних умов у місцях відбування покарання, забезпеченні належного харчування, медико-санітарного стану сприятливого соціального клімату та максимальному сприянні в ресоціалізації засудженого. Безперечно, усі вони разом та кожен з них окремо мають абсолютно однакове значення для засудженого в момент відбування ним покарання. Проте нині дедалі частіше причинами бунтів та групової непокорності засу-

джених стають неналежна якість їжі та неможливість одержувати посилки та передачі, а тому вважається за доцільне виділити проблему підвищення якості харчування засуджених та пошуку нових, більш сучасних та технічних шляхів його забезпечення та реалізації як інтернет-магазинів таку, що негайно вимагає оперативного та ефективного рішення.

Умови та якість харчування засуджених постійно піддаються критиці правозахисних організацій та міжнародних спостережних органів. Насамперед, це пов'язано з тим, що нинішня система харчування засуджених з усіма її нормами і правилами є цілком застарілою. І це не дивно, адже досі чинному нормативно-правовому акту – постанові Кабінету Міністрів України від 16 червня 1992 р. № 336 «Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках та інших приймальниках Національної поліції що закріплює норми харчування» [8] – у цьому році виповнюється 27 років. За цей час харчові технології пішли далеко вперед. Усвідомлюючи свою помилку, Кабінет Міністрів України 27 грудня 2018 р. схвалив постанову № 1150 «Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, місцях тимчасового тримання Державної прикордонної служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках для дітей та інших місцях тримання Національної поліції та спеціально відведених місцях

для тимчасового тримання (ізоляторах тимчасового тримання) Служби безпеки» [9], проте набрання нею чинності відбудеться лише з 01 січня 2020 року. Проте особливо нових положень документ не містить, і до того часу засуджені продовжуватимуть харчуватися за застарілими нормами, кухарі, які, до речі, не завжди мають відповідну кваліфікацію, продовжать готувати за застарілими технологічними каратами, а продукти харчування зберігатимуться неналежним чином, відповідно до принципів, що діяли 27 років тому. Як наслідок, такий стан речей призведе тільки до погіршення обстановки в місцях позбавлення волі.

Тому процес реформування харчування засуджених, як і будь-які системні зміни в органах державної влади, варто розпочати з докорінної зміни системи чинного законодавства: приведення його у відповідність до міжнародних стандартів, систематизація, уніфікація. Нові норми мають не просто дублювати положення застарілих документів, що прийняті заново – вони мають пройти повну трансформацію: бути гнучкими, відповідати міжнародним стандартам, сучасним реаліям, сприяти переконанню підходу до процесу організації харчування, його орієнтації на здорову та корисну їжу. Тільки на основі досконалої законодавчої бази можна буде розпочати реальну зміну підходів до харчування.

А поки система законодавства залишається незмінною, проблеми, пов'язані з неналежним харчуванням засуджених, намагаються вирішити шляхом посилок та передач для засуджених від їх рідних і близьких. Сьогодні відповідно до українського законодавства особи, засуджені до

покарання у виді позбавлення волі, та особи що перебувають під вартою, можуть отримувати посилки та передачі без обмеження в їх кількості. За задумом законодавця, це має сприяти покращенню оперативної обстановки, тому що засуджені отримуватимуть якісні та смачні продукти харчування від рідних та близьких, а отже, можна буде припустити, що якість харчування стала кращою. Проте чи так це насправді? Заходи, що мають вирішити одну проблему, спричиняють низку інших. Посилки та передачі нині є основним способом доставлення заборонених предметів в установи виконання покарань. Щодня оперативними співробітниками по всій Україні здійснюється перевірка сотень тисяч посилок, і в більшості з них можна знайти заборонені предмети чи продукти харчування. Це не завжди наркотики чи зброя. Досить часто, це продукти, які не можна передавати через неможливість їх перевірки відповідно до санітарних норм, або продукти, якість яких викликає сумніви. Ефективна перевірка кожної бандеролі, посилки чи передачі у площині всієї країни вимагає залучення до цього процесу значної кількості працівників. У деяких установах виконання покарань унаслідок великого кадрового дефіциту, (близько 5000 тисяч на службу загалом) це важко втілити у життя. Окремо варто звернути увагу на те, що багато засуджених відбувають покарання далеко від місця проживання. Це пов'язано з процесом оптимізації (консервації та ліквідації) установ виконання покарань, що нині відбувається в системі ДКВС, але, на жаль, є неефективним. Сьогоднішня оптимізація зумовлена зменшенням кількості засуджених

(2010 р. – 154 027, 2011 р. – 54 029, 2012 р. – 147 112, 2013 р. – 126 935, 2014 р. – 73 431, 2015 р. – 69 997, 2016 р. – 60 399, 2017 р. – 57 100), але не відповідає сучасним реаліям. Навпаки, це створює додаткові витрати на процес консервування, на переведення засуджених, ліквідовує кадровий потенціал та ґрунтується виключно на сьогоднішні без урахування майбутнього, того, що кількість засуджених може збільшитися, а процес відновлення набагато складніший і триваліший, ніж процес ліквідації. Окремо слід звернути увагу, що упускається принцип територіальності під час визначення місця відбування покарання, який актуальний на міжнародній арені. І, як наслідок, за час, поки посилки пройдуть шлях від відправника до адресата, продукти харчування, що містяться в них, псуються та стають непридатними для вживання або взагалі не доходять до засудженого.

Але чи існує можливість уникнути цього, вирішити окреслені проблеми «одним махом»? На нашу думку, такий спосіб є, його вже давно запровадили у своїх в'язничних системах прогресивні світові країни, у тому числі й наші найближчі сусіди, такі як Чехія, Польща, Словаччина та ін. Так, наприклад, у в'язничній системі Каліфорнії вже давно забули про посилки і передачі, які рідні та близькі засуджених самостійно купують у магазинах, формують та приносять чи надсилають до установ; більше того – вони заборонені. Якщо у засуджених виникає потреба придбати щось, чого їм бракує, вони мають величезні каталоги, через які можна купити майже все, що є в супермаркетах, за винятком алкоголю та продуктів, які швидко псуються

або містять дріжджі та багато цукру. Засуджені замовляють усе: від кросівок, ковбаси, хліба і консервів до чоловічих еротичних журналів (тільки без оголеної натури), телевізорів, плеєрів та фенів. Вони можуть навіть замовляти пісні, які будуть записані на їхніх МРЗ-плеєрах, – усе за додаткові гроші. Уся техніка в каталогах має прозорі корпуси, щоб у ній не можна було ховати заборонених предметів: тут навіть телевізор із повністю прозорим корпусом. Немає жодних магазинних монополій. У кожній в'язниці є декілька каталогів різних компаній, у кожному – сотні найменувань продуктів та інших предметів. Діють жорсткі правила конфлікту інтересів. Тюремні співробітники не можуть отримувати жодних «подарунків» від цих компаній. Максимальна націнка компаній, порівнюючи з ринком, – 25 %. З кожної купівлі 10 % іде на спецфонд засуджених, яким вони можуть користуватися для покращення побуту. Особливо важливим видається те, що родичі засуджених можуть купувати з цих усіх каталогів онлайн [10].

Ще одним прикладом є в'язнична система Шотландії. Передачі з волі тут також заборонені, але шотландські засуджені можуть замовляти безліч продуктів і товарів у віртуальному тюремному магазині. Батарейки – за 50 пенсів, дві літри апельсинового соку – 90 пенсів, півлітри дієтичної «Кока Коли» – 80 пенсів, пачку кави «Нескафе» – 3 фунти 90 пенсів, одноразовий майонез «Хайнц» – 7 пенсів, батончик «Снікерс» – 42 пенси, шампунь «Хедн-Шолдерс» – 2 фунти 62 пенси, гель для душу «Нівея» – 1 фунт. Також у колонії існують додаткові сервіси, що роблять доступними функції фо-

рмування посилок та поповнення рахунку засудженого за межами установи, для рідних чи близьких засуджених в режимі онлайн [11].

Ураховуючи такий міжнародний досвід, неналежні умови харчування засуджених в Україні та складну оперативну обстановку в установах, при внесенні змін до законодавства, що регулює питання харчування засуджених, варто виокремити ряд питань, у тому числі передбачити можливість створення мережі інтернет-магазинів продуктів харчування та предметів першої необхідності для засуджених за рахунок інвестицій від партнерів і спонсорів з приватного сектору. Саме через відсутність законодавчого підґрунтя для розробки таких ресурсів, дієвих механізмів сертифікації таких продуктів, місць для зберігання та способів доставки зазнали невдачі спроби організації таких магазинів у 2011 та 2013 роках. Якщо за допомогою науковців, практиків громадських активістів та інших зацікавлених суб'єктів розумно прописати всі ці моменти, система інтернет-магазинів буде активно функціонувати вже у найближчому майбутньому. Особливу увагу при розгляді цього питання варто звернути на організаційно-правову форму створених платформ, сферу управління, до якої вони належать. На нашу думку, доцільним видається розглянути варіант пошуку інвесторів серед приватного сектору, громадських чи міжнародних організацій, що дозволить або запровадити окрему торговельну мережу, або розвинути окремий (для засуджених) напрям на базі вже існуючої. Це дозволить бути впевненим у якості та сертифікації продуктів, зведе відсоток заборонених предметів та продуктів харчування до мінімуму та

пришвидшить процес отримання засудженими посилок і передач зі свіжими та якісними продуктами. Родичі засуджених зможуть уникнути тривалих черг в установах, щоб передати передачу, зможуть економити час та гроші.

Об'єктивно, з іншого боку, необхідно згадати про те, що сьогодні вже існує одна інтернет-платформа – служба «Стіл замовлень» [12], яка дозволяє в режимі онлайн сформувати посилку з товарів різноманітного асортименту та доставити її в будь-яку установу по всій країні, але принципи організації її діяльності суттєво відрізняються від запропонованих нами. По суті, використовуючи цей сервіс, родичі справді формують заказ онлайн, що на перший погляд, дуже схоже на запропоновану нами модель, проте питання ефективності роботи служби варто піддати сумніву. Ознайомившись із сайтом сервісу, не до кінця можна зрозуміти, на основі якої нормативно-правової бази діє ця платформа, яким чином продукти проходять сертифікацію, хто, як і де їх пакує, яким чином та де їх придбано чи виготовлено, чи не погодиться «приватник» за окрему плату покласти заборонені продукти та предмети до посилки. Сама ж інтернет-платформа має застарілу інформацію, наприклад, стосовно кількості посилок, хоча ми вже зазначали, що на сьогодні обмежень у цьому питанні більше немає. Асортимент товарів відносно невеликий, а вартість такої послуги, на нашу думку, дещо завищена, ураховуючи те, що доставка відбувається не кожного дня, а тільки в певний період.

У свою чергу, працівники установ, які стикалися з посилками та передачами, сформованими за допомогою цього сервісу, зазначають, що

такі посилки ще важче перевіряти. Вони дуже дивно запаковані, часто продукти харчування всередині знаходяться не в оригінальній упаковці, банальна відсутність маркування не дозволяє зробити висновки про термін придатності продуктів, а їх якість залишається під сумнівом. Але в умовах відсутності конкуренції сервіс користується популярністю.

Тому варто якнайшвидше створювати конкурентоздатну платформу, інтернет-магазин продуктів харчування та предметів першої необхідності для засуджених, що працюватиме на засадах державно-приватного партнерства, за підтримки чи в рамках взаємодії зі службою, дозволить уникнути окреслених проблем і забезпечити належне надання послуг з продажу засудженим та ув'язненим продуктів харчування і предметів першої необхідності, підвищити рівень і якість харчування для засуджених загалом.

Висновки. Слід зазначити, що:

- наявна сьогодні система організації харчування є застарілою та повною мірою не відповідає ані міжнародним стандартам, ані сучасним реаліям;

- процес реформування системи харчування засуджених має розпочатися з удосконалення законодавства, що регулює це питання, забезпечити перебудову системи органів у структурі ДКВС України відповідно до нової процедури забезпечення належного харчування. Так, наприклад, давно варто переглянути норми харчування, додати в них інші продукти, у тому числі органічні. Що ж до переліку платних послуг, які можуть надаватися установами виконання покарань, то його давно варто розширити з урахуванням су-

часного стану справ. Що ж стосується теми нашого дослідження, то пункт 12 переліку варто викласти в такій редакції: «надання послуг з продажу засудженим та ув'язненим продуктів харчування і предметів першої необхідності, у тому числі за допомогою мережі Інтернет та інших технічних засобів, використання яких не суперечить режиму відбування покарання».

На основі міжнародного досвіду, цінностей та пріоритетів розвитку суспільних відносин та традиційних принципів інформаційного суспільства необхідно використати сучасні технології для вирішення проблем, пов'язаних з незадовільним харчуванням засуджених, шляхом:

- створення інтернет-сайтів (інтернет-магазинів) з продуктами харчування та предметами першої необхідності для засуджених, що працюватимуть за підтримки чи в рамках взаємодії зі службою, для того, щоб рідні та близькі мали можливість сформувати й надіслати посилку чи передачу засобами інтернет-зв'язку;

- установлення в установах виконання покарань спеціальних терміналів або каталогів тощо, які дозволять засудженим самостійно оформлювати замовлення з даної, розробленої виключно для них інтернет-платформи, без доступу до мережі Інтернет, аби уникнути негативних чинників від її використання;

- розглянути можливість запровадження в установах виконання покарань системи банківських карток, розроблених виключно для засуджених, для оперативного зарахування на них заробітної плати, якщо засуджений працює, та для використання їх для безготівкової оплати товарів і послуг.

Зазначені заходи не тільки дозволять покращити якість та рівень харчування, а й сприятимуть ресоціалізації засуджених, які, перебуваючи в установах виконання покарань, уже навчаються торгово-економічним відносинам засобами інтернет-зв'язку та на основі сучасних технологій. А оплата послуг картою чи оформлення інтернет-замовлення не викличе труднощів після звільнення.

Паралельно з цим доцільним видається розглянути можливість

організації харчування засуджених іншими засобами державно-приватного партнерства. Це полягатиме в передачі функцій з приготування їжі професійним кейтеринговим компаніям, що дозволить підняти якість харчування засуджених на абсолютно новий рівень. Але через новаторство цього питання його теж слід ґрунтовно науково дослідити, але вже в інших працях.

Список використаних джерел

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 р. № 654-р «Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України на 2017–2020 рр.». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (дата звернення 08.06.2019).
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 р. № 1017 «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися органами та установами Державної кримінально-виконавчої служби». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2007-%D0%BF> (дата звернення 08.06.2019).
3. Лисенко М. І. Ізоляція засуджених до позбавлення волі на певний строк у виправних колоніях : дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2017. 218 с.
4. Узагальнені статистичні дані «Про основні показники службової діяльності установ виконання покарань та слідчих ізоляторів Державної кримінально-виконавчої служби України». Інститут кримінально-виконавчої служби. м. Київ, 2017. 312 с.
5. Wedeaf «Флешмоб у пам'ять Майкла Джексона» (12.12.2011) <<https://www.youtube.com/watch?v=Sm0VLR0xXwo>> (дата звернення 08.06.2019).
6. Про стан використання сучасних інформаційних технологій та технічних засобів для надання засудженим послуг на придбання продуктів харчування і предметів першої потреби. Матеріали засідання колегії ДПтС України (Харків 27 травня 2011 року № 5РК).
7. Українські новини «В Україні з'явився перший інтернет-магазин для ув'язнених» (12 August 2013) <<https://ukranews.com/ua/news/206376-v-ukraini-z-yavuvysya-pershyu-internet-magazyn-dlya-uv-yaznennykh>> (дата звернення 08.06.2019).
8. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 червня 1992 р. № 336 «Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань, слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-розподільниках та інших приймальниках Національної поліції що закріплює норми харчування» <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/336-92-%D0%BF>> (дата звернення 08.06.2019).
9. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2018 р. № 1150 «Про норми харчування осіб, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби, місцях тимчасового тримання Державної прикордонної служби, ізоляторах тимчасового тримання, приймальниках-

розподільниках для дітей та інших місцях тримання Національної поліції та спеціально відведених місцях для тимчасового тримання (ізоляторах тимчасового тримання) Служби безпеки» <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-2018-%D0%BF>> (дата звернення 08.06.2019).

10. Тюрми Каліфорнії: як живуть в'язні, політика закладів, безпека та інші спостереження. Україна кримінальна. 08 червня 2019 року. URL: <http://cripo.com.ua/gangsters/tyurmi-kaliforniyi-yak-zhivut-v-yazni-politika-zakladiv-bezpeka-ta-inshi-sposterezheniya/> (дата звернення 08.06.2019).

11. Лещенко С. Шотландська тюрма. Інша планета порівняно з Лук'янівським СІЗО. *Українська правда*. 26 червня 2012 року. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2012/06/26/6967491> (дата звернення 08.06.2019).

12. Служба «Стол заказов»: передачи заключенным или лицам, находящимся под стражей. URL: <http://vitk.com.ua> (дата звернення 08.06.2019).

References

1. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 13 veresnya 2017 r. № 654-r «Pro shvalennya Konceptiyi reformuvannya (rozvitku) penitenciarnoyi sistemi Ukrayini na 2017–2020 rr.». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/654-2017-%D1%80> (accessed: 08.06.2019) [in Ukrainian].

2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 8 serpnia 2007 r. № 1017 «Pro zatverdzhennya pereliku platnih poslug, yaki mozhut nadavatisya organami ta ustanovami Derzhavnoyi kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1017-2007-%D0%BF> (accessed: 08.06.2019) [in Ukrainian].

3. Lisenko, M. I. (2017). Izolyaciya zasudzhzenih do pozbavleniya voli na pevnij strok u vipravnih koloniyah (Dis. ... kand. yurid. nauk). Harkiv [in Ukrainian].

4. Uzagalneni statistichni dani «Pro osnovni pokazniki sluzhbovoyi diyalnosti ustanov vikonannya pokaran ta slidchih izolyatoriv Derzhavnoyi kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi Ukrayini». Institut kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi. Kiyiv, (2017) [in Ukrainian].

5. Fleshmob u pamyat Majkla Dzheksona. Wedeaf (12.12.2011) <<https://www.youtube.com/watch?v=Sm0VLR0xXwo>> (accessed: 08.06.2019) [in Russian].

6. Pro stan vikoristannya suchasnih informacijnih tehnologij ta tehnicnih zasobiv dlya nadannya zasudzhzenim poslug na pridbannya produktiv harchuvannya i predmetiv pershoji potrebi. Materiali zasidannya kolegiyi DPtS Ukrayini (Harkiv 27 travnya 2011 roku № 5RK) [in Ukrainian].

7. Ukrayinski novini «V Ukrayini z'yavivsyia pershij internet-magazin dlya uv'yaznenih» (12 August 2013) <<https://ukranews.com/ua/news/206376-v-ukraini-z-yavyvsya-pershyi-internet-magazyn-dlya-uv-yaznenykh>> (accessed: 08.06.2019) [in Ukrainian].

8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 16 chervnya 1992 r. № 336 «Pro normi harchuvannya osib, yaki trimayutsya v ustanovah vikonannya pokaran, slidchih izolyatorah Derzhavnoyi kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi, izolyatorah timchasovogo trimannya, priymalnikah-rozpodilnikah ta inshih priymalnikah Nacionalnoyi policiyi sho zakriplyuye normi harchuvannya» URL: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/336-92-%D0%BF>> (accessed: 08.06.2019) [in Ukrainian].

9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 27 grudnya 2018 r. № 1150 «Pro normi harchuvannya osib, yaki trimayutsya v ustanovah vikonannya pokaran ta slidchih izolyatorah Derzhavnoyi kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi, miscyah timchasovogo trimannya Derzhavnoyi prikordonnoyi sluzhbi, izolyatorah timchasovogo trimannya, priymalnikah-rozpodilnikah dlya ditej ta inshih miscyah trimannya Nacionalnoyi policiyi ta specialno vidvedenih miscyah dlya timchasovogo trimannya (izolyatorah timchasovogo

trimannya) Sluzhbi bezpeki» URL: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-2018-%D0%BF>> (accessed: 08.06.2019) [in Ukrainian].

10. Tyurmi Kaliforniyi: yak zhivut v'yazni, politika zakladiv, bezpeka ta inshi sposterezheniya. *Ukrayina kriminalna* (08 chervnya 2019 roku). URL: <http://cripo.com.ua/gangsters/tyurmi-kaliforniyi-yak-zhivut-v-yazni-politika-zakladiv-bezpeka-ta-inshi-sposterezheniya/> (accessed: 08.06.2019) [in Ukrainian].

11. Leshenko S. Shotlandska tyurma. Insha planeta porivnyano z Luk'yanivskim SIZO. *Ukrayinska pravda*. 26 chervnya 2012 roku. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2012/06/26/6967491> (accessed: 08.06.2019) [in Ukrainian].

12. Sluzhba «Stol zakazov»: peredachi zaklyuchennym ili licam, nahodyashimsya pod strazhej. URL: <http://vitk.com.ua> (accessed: 08.06.2019) [in Ukrainian].

Ye. Barash, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Institute of Criminal-Executive Service

ORCID ID: 0000-0002-8402-061X

A. Samosionok, Master in Law, Junior Research Assistant of the Scientific-Research Centre on Activities of the Bodies and Establishments of the State Criminal-Executive Service of Ukraine and Probation of Institute of Criminal-Executive Service

Administrative and legal aspects of providing the services to the convicts and inmates through the digitalization prism

The twentieth century in the history of mankind became the era of progress, the "technological miracle", the time of the rapid growth of the latest technologies role, in general. There has been a transition from the post-industrial society to the new stage of the social relations development, namely the information society stage, in which the main activities of the public authorities, NGOs and all human life, in general, moved to the upper technological level and gave rise to the new relations in the information sphere.

Under the influence of the globalization processes in the current conditions of the information society development in Ukraine, as well as in the whole world, it seems impossible to imagine any sphere of the state or public activity, which is not imbued with the latest information technologies. The latter have rapidly burst into our life and have radically changed it.

Unfortunately, not many people fully use of the modern progressive achievements, although it often seems very necessary. The State Criminal-Executive Service of Ukraine is not an exception. Despite its permanent reforms, which made many changes in the system of the relevant legislation, in the system of the penal bodies and establishments, in the order of the execution of penalties and sanctions and even in the very purpose of the punishment, the modern innovations in the sphere of the information technologies were always skin-deep and superficial.

At present the ideological change in the approach to the process of enforcement and serving the sentences has already taken place. The new principles are put into the foundation of the state criminal-executive policy, namely: the unconditional observance of the convicts' rights and freedoms, ensuring the proper conditions of the custody; refusal of the punitive punishment; moving to the

resocialization, rehabilitation and correctional work as the main criterion during and after serving the sentences in order to prepare inmates to return to the open society; the professionally motivated personnel, openness and transparency for the society; adequate funding, as well as the continuous introduction of the advanced technical and technological innovations.

Although it is unambiguously difficult to say, whether all the principles are fully implemented in our country, the introduction of the advanced technical and technological innovations at the Ukrainian penal bodies and establishments is not sufficient in comparison with the foreign counterparts and partners. The technological innovations are very rare in our system. The State Criminal-Executive Service of Ukraine is not even fully equipped with the simplest technical means, such as computers and printers. The technical security and supervision systems are old and completely outdated. They should be replaced.

In such situation it would seem that it is not appropriate to speak about the «digitization» of the system of enforcement of sentences. However, in our opinion, it should become one of the main spheres of reforming the State Criminal-Executive Service of Ukraine. First of all, it will bring only positive changes and save both human and financial resources, as well as bring the Ukrainian penitentiary system into the same level with its foreign partners.

Keywords: *convicts; «Internet shop»; space norms; nutrition norms; site; information technologies.*

Надійшла до редакції 01.07.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.04

УДК 342.95 (477)

Нестор Н. В.,
кандидат юридичних наук,
здобувач Відкритого міжнародного
університету розвитку людини
«Україна»

СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНИХ ЗАХОДІВ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ ЗА СУДДЯМИ В УКРАЇНІ

У статті характеризується система різноманітних способів здійснення адміністративних процедур контролю суб'єктами громадянського суспільства, зокрема в рамках таких форм, як моніторинг (спостереження, аналіз) та експертиза. Зазначається, що досить часто один і той же спосіб контролю може кореспондуватися з множиною адміністративних процедур його здійснення. Автор доводить, що інші форми (перевірка, оцінювання, корегування персонального складу суддівського корпусу, органів суддівського врядування та суддівського самоврядування, керівництва суду та Державної судової адміністрації України, нормотворчість) адміністративно-правовому статусу суб'єктів громадського контролю не властиві.

Ключові слова: громадський контроль; суд; суддя; судова сфера; громадськість.

В статье характеризуется система различных способов осуществления административных процедур контроля субъектами гражданского общества, в частности в рамках таких форм как мониторинг (наблюдение, анализ) и экспертиза. Довольно часто один и тот же способ контроля может корреспондировать с множественным числом административных процедур его осуществления. Автор доказывает, что другие формы (проверка, оценка, корректировка персонального состава судейского корпуса, органов судейского управления и судейского самоуправления, руководства суда и Государственной судебной администрации Украины, нормотворчество) административно-правовому статусу субъектов общественного контроля не свойственны.

Ключевые слова: общественный контроль; суд; судья; судебная сфера; общественность.

Постановка проблеми. Практичне втілення можливостей громадського контролю відбувається в конкретних адміністративних формах та процедурах владного впливу на суд і суддів в Україні. Фактично компетенція суб'єктів саме громад-

ського контролю реалізується лише через призму таких форм контролю, як спостереження (моніторинг, аналіз) та експертиза; щодо інших форм (перевірка, оцінювання, корегування персонального складу суддівського корпусу, органів суддівського вряду-

вання та суддівського самоврядування, керівництва суду та Державної судової адміністрації України, нормотворчість), то вони адміністративно-правовому статусу суб'єктів громадського контролю не властиві.

Стосовно таких адміністративних процедур контролю, як спостереження (моніторинг, аналіз), експертиза, то суб'єкти громадського контролю повноважні здійснювати: 1) спостереження за дотриманням закону суддями в професійній діяльності; 2) спостереження за дотриманням суддями й кандидатами на посаду судді кваліфікаційних та особистісних вимог до особи судді; 3) моніторинг оптимальності структури судоустрою, правового статусу судів, суддів, органів суддівського врядування та самоврядування; 4) аналітику дисциплінарної та кваліфікаційної практики органів суддівського врядування; 5) експертне оцінювання регуляторного законодавства (проектів) як спеціального об'єкта дослідження.

Зазначені адміністративні процедури контролю можуть здійснюватися на практиці досить широким колом різноманітних способів реалізації управлінських повноважень, при цьому досить часто один і той же спосіб контролю може кореспондуватися з множиною адміністративних процедур його здійснення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання громадського контролю, заходів контрольної наглядової діяльності громадськості, як правило, розглядається та вивчається науковцями в контексті органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, правоохоронних інституцій (праці таких учених, як С. Ф. Денисюк, М. М. Іжа, П. І. Каб-

лак, Ю. В. Ковбасюк, В. М. Кравчук, А. С. Крупник, С. М. Кушнір, О. М. Музичук, Т. В. Наливайко, Л. П. Рогатіна, О. В. Савченко, В. Л. Синчук, О. З. Хотинська-Нор та інших). Водночас щодо судової сфери ґрунтовних фахових досліджень після судової реформи 2016 року практично немає, чим обумовлена актуальність даної статті.

Постановка завдання. Метою статті є визначення та характеристика системи адміністративних заходів громадського контролю за суддями в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання способів здійснення громадського контролю, вважаємо за потрібне акцентувати увагу на понятті інформації (матеріальних, електронних її носіїв), документів та дій, які можуть щодо неї вчинятися окремими суб'єктами (отримання, аналіз, оприлюднення тощо). Узагалі, з нормативної точки зору, інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді, а документ – матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання в часі та просторі [1]. Звичайно, фактичні дані про діяльність органів суддівського врядування та самоврядування, суддів, ухвалені ними рішення (у тому числі в частині здійснення правосуддя), а так само дотримання суддями та кандидатами на суддівські вакансії правил суддівської етики та вимог доброчесності, інших норм законодавства є вагомою інформацією, маркером, який ідентифікує поточний стан справ, рівень законності та верховенства права в судовій системі України.

Ведучи мову про отримання інформації як спосіб здійснення адміністративних процедур контролю, необхідно зазначити об'єктивну залежність цього способу від поточної державної політики публічності, прозорості, транспарентності функціонування влади, роботи посадових (службових) осіб. По суті, державна політика в цьому випадку виявляється в трьох площинах: по-перше, в аспекті створення інформаційних ресурсів, наповнюваних інформацією про суд, суддів та їх діяльність; по-друге, установлення імперативних зобов'язань для судді, кандидатів на його посаду оприлюднювати фактичні дані про власні доходи та видатки, повідомляти про виникнення та врегулювання конфлікту інтересів, тиск на суд, оприлюднювати судові рішення тощо, – фактично наповнювати даними інформаційні ресурси, доступ до яких відкрито державою третім особам. По-третє, шляхом створення нормативних передумов реалізації права доступу фізичних та юридичних осіб до публічної інформації.

Відповідно до Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних, до їх переліку, зокрема, належить Єдиний державний реєстр юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань, Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, Єдиний державний реєстр судових рішень [2]. Ключовим джерелом інформації для громадських активістів про матеріальний стан посадовців (кандидатів на посади) є Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконан-

ня функцій держави або місцевого самоврядування, заповнення яких впливає з вимог законодавства про корупцію. Згідно зі статтею 45 Закону України «Про запобігання корупції» службові особи, у тому числі судді, зобов'язані щороку до 1 квітня подавати шляхом заповнення на офіційному веб-сайті Національного агентства з питань запобігання корупції декларацію за минулий рік [3]. Невиконання (неналежне виконання) цього обов'язку особою, яка обіймає посаду судді, є істотним дисциплінарним проступком, що може зумовити навіть звільнення.

Важливість відкритості функціонування владного механізму зумовила закріплення на рівні окремого закону процедури доступу до публічної інформації третіх осіб [4]. У контексті контрольно-наглядової діяльності практичний інтерес становлять, насамперед, акти локальної правотворчості органів суддівського врядування (Вищої ради правосуддя та її дисциплінарних палат; Вищої кваліфікаційної комісії суддів України) та самоврядування, а також фінансова інформація (обсяг бюджетних видатків на суд і суддів, розмір винагороди (заробітна плата, премії, різні доплати) суддів).

Цікавим способом отримання об'єктивної інформації про реальний стан справ у судовій сфері є проведення різних соціологічних опитувань – на предмет довіри до суду, незалежності та політичної нейтральності суддів, рівня задоволеності професійним рівнем здійснення правосуддя тощо. Хоча провести опитування, наприклад, на виході з конкретного суду може будь-який індивід чи група осіб, найбільшу суспільну вагу з огляду на обсяг репрезентати-

вної вибірки (кількості опитаних осіб у всіх регіонах країни) мають відомі соціологічні служби (Київський міжнародний інститут соціології, Центр Разумкова, Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Социс, Соціологічна група «Рейтинг» та інші).

Після інтелектуальної, розумової обробки отриманої інформації, у тому числі завдяки інноваційним технологіям та комп'ютерним алгоритмам, громадяни, представники громадських організацій формують власні висновки, результати аналітичної чи експертної роботи. Звичайно, накопичення певної інформації, висновків після її обробки не є самоціллю суб'єктів громадського контролю – відповідні висновки з підтверджувальними доказами оприлюднюються в безадресній площині або надсилаються конкретним адресатам для розгляду, оцінки та прийняття рішення по суті порушеного питання.

Крім Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, результати (висновки) аналітичної експертної роботи можуть передаватися й іншим, конкретно визначеним адресатам. Наприклад, громадською радою при Раді суддів – цій Раді суддів; фізичними та юридичними особами – органам досудового розслідування за підслідністю (Національне антикорупційне бюро, Державне бюро розслідувань, органи поліції і тощо) при поданні заяви про вчинення злочину; у загальному порядку звернення громадян.

Стосовно такої правомочності суб'єктів громадського контролю як подання звернень, то останнє в розумінні законодавця є викладеною в усній чи письмовій формі пропозиції

єю (зауваженням), заявою (клопотанням), скаргою [5]. З 2015 року новацією вітчизняного правового поля стало правове явище електронних петицій.

На відміну від випадків, коли адресат аналітичної (експертної) роботи чітко визначений, широко розповсюджено безадресне, для широкого загалу оприлюднення результатів подібної роботи та зібраної інформації. Так, інформаційне агентство «Укрінформ» оприлюднило результати Всеукраїнського опитування громадян щодо незалежності та підзвітності судової влади та сприйняття судової реформи, проведеного у вересні 2018 року компанією GfK Ukraine з ініціативи Програми реформування сектору юстиції «Нове правосуддя» USAID. Опитування засвідчило, що за 2018 рік рівень довіри суспільства до судів зріс на 6 % порівняно з 12 % довіри, які було зафіксовано за результатами аналогічних соціологічних замірів у 2017 році [6]. Тобто суспільство інформується про динаміку індексу підтримки суду в соціумі, позитивну тенденцію сприйняття громадянами судової реформи, очищення судової влади від непрофесійних, політично чи матеріально заангажованих елементів.

Очевидно, переглядати і скасовувати судові рішення громадськість не може, але моніторити судові рішення і давати оцінку за певними критеріями – цілком. Так, наприклад, у 2014 р. фахівцями Центру політико-правових реформ було підготовлено аналітичний огляд судової практики за 2010–2014 рр. у справах про обмеження права на мирні зібрання і сформульовано певні висновки та рекомендації [7, с. 13]. Іншим

прикладом є Аналітичний огляд представників низки громадських організацій (Центр політико-правових реформ, Фундація DEJURE та ВГО «Автомайдан») про проміжні результати кваліфікаційного оцінювання суддів, зокрема обґрунтованість рішень щодо підтвердження здатності здійснювати правосуддя, оперативність рішень Вищої ради правосуддя щодо звільнення суддів, які не пройшли кваліфікаційного оцінювання [8]. Тобто аналітичні висновки, матеріали судової (дисциплінарної) практики, поведінки судді в судовому процесі можуть готуватися не тільки Вищою радою правосуддя чи Верховним судом, а представниками громадських організацій та об'єднань. При цьому факультативність зроблених висновків для суду та суддів обумовлює більшою мірою їх інформаційне призначення, донесення певних даних, тенденцій правосуддя до громадян, які не мають можливості системно аналізувати процесуальні документи з Єдиного державного реєстру судових рішень.

Сучасні інформаційні технології, широкий доступ населення до Інтернету, активність соціальних мереж надзвичайно спрощують донесення певної інформації широкому загалу. Останніми роками з'явилася ціла низка спеціалізованих інтернет-сайтів, які викладають суспільно важливу інформацію про суд та суддів, власну аналітику та розслідування або ж спрощують (роблять більш зручним та зрозумілим) доступ населення до відповідної інформації. Серед найбільш значущих за змістом та обсягом інформації є проекти громадських організацій «Том 14», «Канцелярська сотня», «Центр UA», «Центр демократії та

верховенства права», незалежної журналістської агенції «Слідство.Інфо».

Після набрання чинності в березні 2015 року Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» статусу імперативного правила набула норма про можливість осіб, присутніх у залі судового засідання, представників засобів масової інформації проводити в залі судового засідання фотозйомку, відео- та аудіозапис з використанням портативних відео- й аудіотехнічних засобів без отримання окремого дозволу суду [9]. Подібні законодавчі новації сприяли започаткуванню та розвитку проекту «Відкритий суд» – накопиченню сукупності матеріалів відеозйомок судових процесів, а також наданню правової оцінки судовим справам, професійному та етичному рівню суддів та інших учасників процесу. Зазначимо, що до цього проекту, який започатковувався як громадська ініціатива, з часом почали приєднуватися як партнери Верховний Суд та суди нижчих ланок, проект ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні», асоціації адвокатів, інші організації й установи.

Зазначені інформаційні ресурси передбачають можливості для власної аналітичної діяльності будь-якого небайдужого до проблематики сфери правосуддя представника громадськості. Водночас широкий загал населення зазвичай не є активним у такій аналітично-пошуковій роботі, віддає перевагу перегляду вже консолідованої інформації з висновками, коментарями зацікавлених осіб. У цьому контексті високий ступінь суспільної зацікавленості та довіри демонструють такі проекти (телевізійні програми), як «Наші

гроші», «Наші гроші. Досудилися», «Наші гроші з Денисом Бігусом», «Підсумки дня», «Народне НАЗК», «Слідство.Інфо» та ряд інших. Звичайно, у подібних телевізійних проєктах завжди присутній суб'єктивний чинник в оцінці певних осіб, їх вчинків, явищ.

Висновки. Система різноманітних способів здійснення адміністративних процедур контролю (у рамках його форм – спостереження, аналізу) та експертизи становить сукупність заходів з: 1) отримання інформації з відкритих або закритих джерел, за результатами соціологічних досліджень, особистих інтерв'ю (розмов, консультацій) зі сторонніми суб'єктами (у тому числі тими, що є об'єктом контролю), журналістських розслідувань тощо; 2) інтелектуальна, розумова обробка отриманої інформації, зокрема завдяки інноваційним технологіям та комп'ютерним алгоритмам, з формуванням власних висновків, звітів, оглядів, інших форм вираження результатів аналітичної чи експертної роботи; 3) надсилання інформації (висновків, матеріалів) будь-яким зацікавленим суб'єктом до Вищої ради правосуддя в рамках процедури подання дисциплінарної скарги; 4) надсилання Громадською радою доброчесності Вищій кваліфікаційній комісії суддів негативного висновку щодо відповідності судді (кандидата

на цю посаду) вимогам професійної етики та доброчесності для врахування в процесі кваліфікаційного оцінювання; надсилання інформації (висновків, матеріалів) фізичними та юридичними особами органам досудового розслідування за підслідністю (Національне антикорупційне бюро, Державне бюро розслідувань, органи поліції та інші) при поданні заяви про вчинення злочину; у загальному порядку звернення громадян; 5) створення та забезпечення функціонування спеціалізованих інтернет-сайтів, які спростують (роблять більш зручним та зрозумілим) доступ населення до відповідної інформації про суд та суддів (проєкти «Декларації», «Посіпаки», «Гарна хата», «Суддівська кров», «Ring» (Кільце), «Чесно. Фільтруй суд», «Відкритий суд» та подібні); 6) оприлюднення результатів аналітичної та експертної роботи (консолідованої інформації з висновками, коментарями зацікавлених осіб у засобах масової інформації, зокрема на телебаченні та в мережі Інтернет.

Зазначена система різноманітних способів здійснення адміністративних процедур контролю не передбачає обов'язкової етапності. Часто ці способи реалізуються паралельно та відособлено, водночас можливі взаємні зв'язки, обумовленість одного способу іншим тощо.

Список використаних джерел

1. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. Дата оновлення: 01.01.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (дата звернення: 11.06.2019).
2. Про затвердження Положення про набори даних, які підлягають оприлюдненню у формі відкритих даних: постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2015 р. № 835. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF#n12> (дата звернення: 11.06.2019).

3. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 11.06.2019).
4. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 р. № 2939-VI. Дата оновлення: 01.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення: 21.06.2019).
5. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 21.06.2019).
6. Завдяки судовій реформі довіра українців до судів зросла у чотири рази. Опитування. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2566858-zavdaki-sudovij-reformi-dovira-ukrainciv-do-sudiv-zroslo-u-cotiri-razi.html> (дата звернення: 01.07.2019).
7. Кравчук В. М., Кравчук В. М. Громадський контроль судової влади як спосіб відновлення довіри суспільства до судів та суддів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 3. С. 11–16.
8. Бутко К., Куйбіда Р., Маселко Р., Середя М., Смалюк Р., Чижик Г. Кваліфікаційне оцінювання суддів: 2016–2018: проміжні результати. URL: https://drive.google.com/file/d/0B6uL2q_P82_80UI1Nko1MmFHM2FVU19vV0I2RzhjMFZrSDJV/view (дата звернення: 11.07.2019).
9. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 р. № 192-VIII. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/192-19/page> (дата звернення: 21.06.2019).

References

1. Pro informaciyu: Zakon Ukrayini vid 02.10.1992 r. № 2657-XII. Data onovlennya: 01.01.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12> (accessed: 11.06.2019) [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro nabori danih, yaki pidlyagayut oprilyudnennyu u formi vidkritih danih: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 21.10.2015 r. № 835. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/835-2015-%D0%BF#n12> (accessed: 11.06.2019) [in Ukrainian].
3. Pro zapobigannya korupciyi: Zakon Ukrayini vid 14.10.2014 r. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (accessed: 11.06.2019) [in Ukrainian].
4. Pro dostup do publichnoyi informaciyi: Zakon Ukrayini vid 13.01.2011 r. № 2939-VI. Data onovlennya: 01.05.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (accessed: 21.06.2019) [in Ukrainian].
5. Pro zvernennya gromadyan: Zakon Ukrayini vid 02.10.1996 r. № 393/96-VR. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80> (accessed: 21.06.2019) [in Ukrainian].
6. Zavdyaki sudovij reformi dovira ukrainciv do sudiv zroslo u chotiri razi. Opituvannya. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2566858-zavdaki-sudovij-reformi-dovira-ukrainciv-do-sudiv-zroslo-u-cotiri-razi.html> (accessed: 01.07.2019) [in Ukrainian].
7. Kravchuk, V. M., Kravchuk, V. M. (2016). Gromadskij kontrol sudovoyi vladi yak sposib vidnovlennya doviri suspilstva do sudiv ta suddiv. *Aktualni problemi pravoznavstva*, 3, 11–16 [in Ukrainian].
8. Butko K., Kujbida R., Maselko R., Sereda M., Smalyuk R., Chizhik G. Kvalifikacijne ocinyuvannya suddiv: 2016–2018: promizhni rezultati. URL: https://drive.google.com/file/d/0B6uL2q_P82_80UI1Nko1MmFHM2FVU19vV0I2RzhjMFZrSDJV/view (accessed: 11.07.2019) [in Ukrainian].

9. Pro zabezpechennya prava na spravedlivij sud: Zakon Ukrayini vid 12.02.2015 r. № 192-VIII. URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/192-19/page> (accessed: 21.06.2019) [in Ukrainian].

N. Nestor, PhD in Law, Candidate for Doctor of Law of Open International University of Human Development «Ukraine»

System of administrative measures of public control of judges in Ukraine

The article describes the system of various ways of carrying out administrative control procedures by civil society entities, in particular through such forms as monitoring (observation, analysis) and examination. It is noted that quite often the same method of control can correspond to multiple administrative procedures for its implementation. The author argues that in relation to other forms (verification, evaluation, correction of the personnel of the judicial corps, bodies of judicial administration and judicial self-government, leadership of the court and the State Judicial Administration of Ukraine, rulemaking), they are not peculiar to the administrative and legal status of subjects of public control.

It is established that the system of various ways of carrying out administrative control procedures within its forms (observation, analysis), expertise is a set of measures: 1) obtaining information from open or closed sources, by the results of sociological research, personal interviews (conversations, consultations) with third parties (including those subject to scrutiny), journalistic investigations, etc.; 2) intelligent, mental processing of the information received, including through innovative technologies and computer algorithms, with the formation of their own conclusions, reports, reviews, and other forms of expression of the results of analytical or expert work; 3) forwarding information (conclusions, materials) by any interested entity to the High Council of Justice within the framework of the disciplinary complaint procedure; 4) submission of a negative opinion by the Public Council of Integrity regarding the compliance of the judge (candidate for this position) with the requirements of professional ethics and integrity of the High Qualifications Commission of Judges; 5) creation and maintenance of specialized Internet sites that simplify (make more convenient and understandable) public access to relevant information about the court and judges; 6) publication of the results of analytical and expert work (consolidated information with conclusions, comments of interested parties in the media, in particular on television and on the Internet).

Keywords: *public control; court; judge; judicial sphere; public.*

Надійшла до редакції 14.07.2019

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.05

УДК 343.35

Вознюк А. А.,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач наукової лабораторії з проблем
протидії злочинності навчально-
наукового інституту № 1 Національної
академії внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-3352-5626

Титко А. В.,
кандидат юридичних наук, провідний
науковий співробітник наукової
лабораторії з проблем протидії
злочинності навчально-наукового
інституту № 1 Національної академії
внутрішніх справ
ORCID ID: 0000-0002-5669-2208

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА МОДЕЛЬ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ ЗБАГАЧЕННЮ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються актуальні проблеми функціонування кримінально-правової моделі протидії незаконному збагаченню в Україні. Проаналізовано її недоліки, які обумовлені насамперед конструкцією заборонної кримінально-правової норми, а також стандартами доказування, які на сьогодні існують у Кримінальному процесі України. Враховуючи зарубіжний досвід визначено перспективи можливого використання цієї моделі в майбутньому. Розроблено пропозиції щодо підвищення ефективності її функціонування, що передбачають удосконалення положень не лише кримінально-правового, але й інших механізмів протидії незаконному збагаченню в Україні.

Ключові слова: незаконне збагачення; нез'ясоване збагачення; конфіскація; корупційний злочин; декларування недостовірної інформації; презумпція невинуватості; тягар доказування; службова особа.

В статье рассматриваются актуальные проблемы функционирования уголовно-правовой модели противодействия незаконному обогащению в Украине. Проанализированы ее недостатки, обусловленные прежде всего конструкцией запретной уголовно-правовой нормы, а также стандартами доказывания, которые сегодня существуют в Уголовном процессе Украины. Учитывая зарубежный опыт определены перспективы возможного использования этой модели в будущем. Разработаны предложения по повышению эффекти-

вности ее функционирования, предусматривающие совершенствование положений не только уголовно-правового, но и других механизмов противодействия незаконному обогащению в Украине.

Ключевые слова: незаконное обогащение; необъяснимое обогащение; конфискация; коррупционное преступление; декларирование недостоверной информации; презумпция невиновности; бремя доказывания; должностное лицо.

Постановка проблеми. 26 лютого 2019 року Конституційний Суд України визнав ст. 368-2 Кримінального кодексу (далі – КК) України такою, що не відповідає Конституції України. Наслідком цього рішення суду є: декриміналізація незаконного збагачення, закриття відповідних кримінальних проваджень та уникнення кримінальної відповідальності особами, які набули і продовжують набувати незаконні активи у значних розмірах у випадках, коли правоохоронні органи не можуть довести їхню вину у вчиненні інших злочинів. Відтак, з одного боку, відбулася «амністія» високопосадовців, підозрюваних чи обвинувачених у незаконному збагаченні, а, з другого, їм надано «індульгенцію» на вчинення цього суспільно небезпечного діяння, яка буде діяти до нової його криміналізації [1, с. 84], або створення інших правових механізмів протидії цьому негативному суспільно небезпечному явищу.

Таким чином правоохоронці втратили важливий інструмент, який принаймні гіпотетично¹ надавав можливість притягнути до кримінальної відповідальності корупціонерів вищого рівня у тих випадках, коли не можливо було довести вчинення ними злочинів у результаті

яких вони незаконно збагатилися. Адже як слушно зауважує Дж. Р. Болз такий злочин як незаконне збагачення приносить користь правоохоронним органам, коли їм не вистачає достатніх доказів підтвердження того, що державні чиновники займалися хабарництвом, розкраданням чи іншими основними предикатними злочинами, що призвели до незаконних доходів [2, с. 848]. Цей інструмент мав і превентивне значення, оскільки певною мірою стримував службових осіб від явного використання незаконно здобутих активів, змушував їх вчиняти дії спрямовані на приховування справжнього джерела їх походження.

За таких обставин важливим елементом протидії незаконному збагаченню службових осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, залишилося лише декларування недостовірної інформації – ст. 366-1 КК України. Однак зазначена норма не має необхідного потенціалу достатнього для ефективної протидії корупції на завершальному рубежі. Відсутність правових підстав для притягнення до відповідальності суб'єктів декларування за непояснені чи незрозумілі активи нівелює повноцінну роль системи електронного де-

¹ Гіпотетичність пояснюється тим, що з моменту криміналізації незаконного збагачення в Україні суди не винесли жодного вироку.

кларування у запобіганні корупційним злочинам, їх виявленні та притягненні винних до відповідальності. Нині відсутні перешкоди для декларування незаконно здобутих активів, оскільки немає механізму їх конфіскації, якщо не доведено вчинення конкретного злочину в результаті якого їх здобуто. Окрім того за таких обставин декларування може бути використане для легалізації таких активів.

Постановка завдання. З огляду на зазначене постала необхідність у консолідації наукових зусиль на шляху розробки нового правового механізму протидії незаконному збагаченню з урахуванням позитивного досвіду зарубіжних країн. В його основі має бути покладена певна модель протидії цьому корупційному явищу. З огляду на те, що в Україні використовувалася кримінально-правова модель протидії незаконному збагаченню варто проаналізувати її недоліки, визначити перспективи можливого використання в майбутньому, а також розробити пропозиції щодо підвищення ефективності її функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні основи кримінально-правової протидії незаконному збагаченню серед українських вчених розглядали О. О. Дудоров [3; 4], О. О. Книженко [5], В. М. Киричко [6], Д. Г. Михайленко [7], М. І. Хавронюк [8] та ін. Водночас серед зарубіжних вчених цією проблематикою займалися Б. Вагнер [9], Т. Бергер [10], Дж. Болз [2], С. Бікеліс [11], Л. Джейкобс [9], Д. Дінанті [12], Р. Жюлен [13], В. Кідан [14], М. Лохаус [15], Дж. Макміллан [16], М. Матіас [10], М. Моралес [10], Л. Музіла [10], Х. Нугрохо [17],

Т. Снадер [14], У. Уодедж [18], С. Хоггард [19] та ін.

Праці зазначених вчених утворюють потужний фундамент нового механізму кримінально-правової протидії незаконному збагаченню, однак чимало проблемних питань на цьому шляху залишилося нерозв'язаними, а отже існує потреба в подальших наукових розвідках.

Виклад основного матеріалу.

На сьогодні протидія корупції не лише в Україні, але й зарубіжних країнах залишається однією з найбільших проблем на шляху ефективного функціонування держави. М. Лохаус слушно зауважує, що нині у всьому світі прокурори шукають мільярди доларів, заховані колишніми правлячими елітами [15].

У цій справі як правило застосовують одну з двох моделей протидії нез'ясованому збагаченню: **кримінально-правову** або **цивільно-правову (цивільно-процесуальну)**. Зазвичай у кожній зарубіжній країні використовують лише одну із зазначених моделей. Її вибір обумовлений декількома моментами. Правовий інструментарій протидії незаконному збагаченню у певній країні формується виходячи з особливостей наявної системи законодавства, насамперед окремих норм та інститутів таких галузей права як кримінальне, кримінальне процесуальне, цивільне та цивільно-процесуальне. Окрім того, законодавці зарубіжних країн у більшості випадків зважають на власний досвід використання таких інструментів, зокрема враховують той факт як зарекомендувала себе певна модель – позитивно чи негативно? І виходячи з цього розробляють заходи з її удосконалення, або ж взагалі змінюють одну на другу.

В Україні до 26 лютого 2019 р. функціонувала кримінально-правова модель протидії незаконному збагаченню. Важко оцінити її ефективність з огляду на відсутність жодного обвинувального вироку суду за яким особу засуджено за вчинення злочину, передбаченого ст. 368-2 КК України. Можна припустити, що певною мірою це обумовлено відсутністю антикорупційного суду. Однак видається, що навіть за його наявності низка кримінальних проваджень все одно була б закрита, а ще у частині справ винесли б виправдувальні вирoki. Це обумовлено насамперед конструкцією заборонної кримінально-правової норми, а також стандартами доказування, які на сьогодні існують у Кримінальному процесі України.

Незважаючи на те, що у світі є чимало прихильників криміналізації

нез'ясованого збагачення [9], зазначена модель викликає аргументовану критику як в Україні, так і в інших країнах. Одна частина дослідників стверджує, що такі злочини порушують права людини, насамперед з огляду на те, що покладають на обвинуваченого тягар доказування, обмежують презумпцію невинуватості, право не свідчити проти себе², а другі заперечують це³. Невипадково зважаючи на таку розбіжність думок цей злочин називають одним з найбільш суперечливих [14].

Стандарти доказування незаконного збагачення: проблеми та шляхи їх розв'язання

Більшість проблем полягає в проблемах доказування цього суспільно небезпечного діяння. Як слушно зауважує С. Бікеліс збір достатніх доказів незаконного збагачення у контексті стандартів кримінального

² Українська дослідниця О. О. Книженко наголошує, що виходячи з чинної редакції ст. 368-2 КК України законодавець фактично поклав обов'язок доводити законність підстав набуття активів у власність на суб'єкта злочину [5, с. 113]. Ще один вітчизняний вчений В. М. Киричко стверджує, що в змісті кримінально-правової норми, передбаченої ст. 368-2 КК України, узаконену можливість безпідставного порушення прав людини при її застосуванні на практиці, зокрема приписів ч. 3 ст. 62 Конституції України – обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях [6, с. 146, 148].

Схожі проблеми виникали і в зарубіжних країнах. Іноземні дослідники звертають увагу на те, що найбільш очевидний потенціал конфлікту між незаконним збагаченням і правами людини стосується як презумпції невинуватості, так і права на зберігання мовчання (Л. Музіла, М. Моралес, М. Матіас, Т. Бергер) [10]; цей злочин порушує основні права обвинуваченого – обмежує презумпцію невинуватості, право на мовчання і привілей проти самозвинувачення (Дж. Р. Болз) [2], концепція криміналізації незаконного збагачення може порушити заборону не свідчити проти себе (С. Бікеліс) [11].

³ Наприклад, Д. Г. Михайленко зробив висновок, що перенесення тягаря доказування нормою про незаконне збагачення з метою протидії корупції не суперечить п. 2 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та узгоджується з приписами ст. 62 Конституції України і ст. 17 КПК України [7, с. 385].

Натомість О. О. Дудоров та М. І. Хавронюк стверджують, що будь-якої практичної проблеми порушення статтею 368-2 КК України презумпції невинуватості не було [8, с. 192].

доказування є надзвичайно складним завданням для сторони обвинувачення [11].

Особливі труднощі виникають у випадках, коли **підозрюваний відмовляється давати свідчення**. Відповідно до положень ст. 368-2 КК України, яка визнана неконституційною, якщо особа не надає покази щодо джерел походження певного майна, то існує ймовірність того, що в її діях відсутнє незаконне збагачення, однак наявне декларування недостовірної інформації. Наприклад, особа могла просто не задекларувати подарунок, одержаний від близької людини. Відтак у її діях вбачалися ознаки незаконного збагачення, однак в реальній дійсності наявне декларування недостовірної інформації. Фактично в основі кожного виявленого випадку незаконного збагачення переважно певний злочин. Відтак, під час розслідування незаконного збагачення підозрюваний чи обвинувачений може зізнатися у вчиненні іншого злочину. У зв'язку з цим виникає проблема як кваліфікувати вчинене – як незаконне збагачення чи інший злочин, адже вбачаються ознаки обох суспільно небезпечних діянь.

За таких обставин незаконне збагачення це гіпотеза слідчого, яка не спростована доказами вчинення іншого злочину. Відтак, наявність ймовірності вчинення певного злочину у результаті якого особа незаконно збагатилася обумовлює той факт, що обвинувачення може ґрунтуватися на припущеннях.

Слідчий може лише висунути гіпотезу про те, що в діяннях особи наявний склад незаконного збагачення, а також навести певні докази на її підтвердження. Однак без свід-

чень підозрюваного чи обвинуваченого ця гіпотеза не може бути ні повністю доведена, ні повністю спростована. В такому разі можна говорити про те, що **обвинувачення ґрунтується на припущеннях**, що є грубим порушенням норм Конституції та КПК України. Адже, відповідно до ч. 3 ст. 62 Конституції України та ч. 3 ст. 373 КПК України ні обвинувачення, ні обвинувальний вирок не можуть ґрунтуватися на припущеннях.

Хоча з другого боку, саме в ситуації висунення слідчим такої гіпотези мова йде про нез'ясоване чи непояснене збагачення. Самі терміни «нез'ясоване» чи «непояснене» вимагають встановлення та пояснення джерела походження відповідних активів у службової особи.

З метою вирішення цієї проблеми слід передбачити механізм, який би зобов'язував службову особу пояснювати свої статки. Певною мірою такий механізм представлений насамперед системою електронного декларування. Однак його недоліком є той факт, що у розділі декларації «Грошові активи» не міститься вказівка на необхідність зазначення джерела походження таких активів. Тобто потребує удосконалення сама форма декларації.

Нез'ясоване чи непояснене збагачення слід визнавати злочином у тому випадку, коли встановлено активи суб'єкта декларування, які не мають підтвердження законності їх походження у відповідній декларації або ж які взагалі не відображені в декларації. За таких умов нез'ясоване збагачення та декларування недостовірної інформації стають єдиним цілим. Відтак в контексті нової криміналізації незаконного збагачення

можливо варто створити єдину заборонну кримінально-правову норму, яка б стосувалася електронної декларації та відображення в ній певної інформації, насамперед щодо активів. З огляду на це необов'язково створювати нову самостійну заборонну кримінальну правову норму, що стосувалася б незаконного збагачення. Як варіант можливе удосконалення ст. 366-1 КК України, яка передбачає підстави кримінальної відповідальності за неподання декларації та подання до декларації завідомо недостовірних відомостей.

У відповідній об'єднаній заборонній кримінально-правовій нормі, спрямованій на кримінально-правову протидію незаконному збагаченню, можна передбачити підстави кримінальної відповідальності за такі діяння:

1. Недекларування необхідних відомостей, зокрема активів у певних розмірах.

2. Декларування активів, джерело походження яких не пояснене або неправдиве.

3. Не подання декларації.

Особливої уваги в контексті удосконалення законодавства потребує таке діяння як не подання декларації. Як варіант можна запропонувати удосконалення існуючих підстав адміністративної та кримінальної відповідальності за певні діяння. Якщо особа умисно не подає декларацію у встановлений строк, то її слід повідомити про неподання нею декларації та надати певний термін для її подання (наприклад 1 місяць з моменту повідомлення НАЗК). Після спливу зазначеного терміну залежно від поведінки особи її слід притягнути до адміністративної відповідальності (у випадку якщо вона подала

декларацію, однак це подання визнається несвоєчасним і без поважних причин) або ж до кримінальної відповідальності (якщо вона навіть після зазначеного повідомлення НАЗК і додатково наданого строку не подала відповідну декларацію). Якщо у особи були поважні причини, то адміністративна та кримінально відповідальність повинні виключатися за умови все ж подання декларації навіть після спливу обох строків. Якщо ж у особи не було поважних причин неподання декларації, однак вона подала її після спливу другого строку, то особу все ж слід притягувати до кримінальної відповідальності, однак враховувати факт подання декларації як обставину, що пом'якшує покарання.

Вирішити проблему – зобов'язати підозрюваного чи обвинуваченого пояснити джерело походження певних активів – можливо також шляхом **обмеження презумпції невинуватості чи часткового перекладення тягара доказування на підозрюваного чи обвинуваченого**. Проаналізувавши позиції ЄСПЛ з приводу презумпції невинуватості і права не свідчити проти себе, Ю. Л. Беляєва робить слушний висновок про те, що вони не є абсолютними і повинні застосовуватися відповідно до принципів законності, справедливості та пропорційності обмеження прав і основних свобод [20].

Доречі, відповідні інструменти доказування цього злочину рекомендували застосувати вчені. Наприклад, С. С. Лут пропонує в законодавчий обіг ввести поняття «презумпції винуватості» під якою радить розуміти обов'язок обвинуваченої (підсудної) в корупції посадової особи до-

вести на слідстві і в суді легальність і легітимність отриманих (наявних) доходів і майна [21, с. 11].

Така презумпція винуватості частково, або в повному її вигляді існує в окремих зарубіжних країнах і застосовується як у справі протидії корупції, так і організованої злочинності. Наприклад, відповідно до ст. 72 КК Швейцарії суд виносить постанову про конфіскацію всіх активів, які перебувають у розпорядженні злочинної організації. У разі, якщо активи перебувають у власності особи, яка бере участь чи підтримує злочинну організацію (ст. 260ter), то вони прирівнюються до таких, що перебувають у власності організації до тих пір, поки не буде доведено протилежне [22].

Фактично те, що називають презумпцією винуватості означає повне чи часткове перекладення тягаря доказування на підозрюваного чи обвинуваченого. Така зміна тягаря доказування справедливо визнається ефективним інструментом у викориненні корупції та організованої злочинності [12; 13; 17]⁴.

Вітчизняна кримінально-правова норма про незаконне збагачення було б не такою проблемною, з одного боку, і більш ефективною, з другого, якщо КПК України **допускав можливість покладення тягаря доказування хоча б частково на обвинуваченого**.

Водночас зміна тягаря доказування не повинна означати того факту, що виключно підозрюваний чи обвинувачений має доводити свою невинуватість, а сторона обвинувачення не несе тягаря доказування взагалі. Навпаки головний тягар доказування завжди повинен залишатися на стороні обвинувачення. Саме сторона обвинувачення зобов'язана встановити, що відповідна службова особа жила поза межами своїх легальних фінансових можливостей або має надмірне багатство, що не відповідає її офіційним доходам. Водночас на підозрюваного слід покласти обов'язок спростувати це.

Таким чином тягар доказування у кримінальних провадженнях щодо незаконного збагачення лише частково повинен покладатися на підозрюваного чи обвинуваченого, а в основному має лежати на стороні обвинувачення.

Часткове покладання тягаря доказування на підозрюваного чи обвинуваченого сприяє встановленню об'єктивної істини у кримінальному провадженні, а також не притягненню до кримінальної відповідальності невинних осіб і, навпаки, полегшує процес притягнення до такої відповідальності осіб, які незаконно збагатилися.

За таких обставин можна погодитися з вченими, які роблять висновки, що покладання тягаря дока-

⁴ Д. Дінанті та Д. Д. Я. Таріна стверджують, що одним із зусиль, спрямованих на ефективне викоринення корупції є застосування зворотного тягаря доказування [12]. Р. Жюлен зауважує, що прихильники UWOs (незрозумілого порядку багатства, що діє у Великобританії) вважають зміну тягаря доказування саме тим, що потрібно перед обличчям великої корупції та організованої злочинності [13]. Х. Нугрохо вважає, що перенесення тягаря доведення в основному спрямоване на те, щоб допомогти правоохоронним органам знаходити й розкривати активи, якими володіє підозрюваний і які отримано злочинним шляхом [17].

зування на обвинувачених у корупційних злочинах може відповідати стандартам прав людини у більшості юрисдикцій. Однак ці стандарти вимагають, щоб такі злочини були розроблені з метою забезпечення того, щоб головний тягар доказування залишався увесь час на стороні обвинувачення [10]. Принцип презумпції невинуватості вимагає від обвинувачення нести як початковий, так і переконливий або остаточний тягарі доказування у кримінальному процесі. Сторона обвинувачення повинна надавати докази кожного елемента злочину. Лише у виняткових випадках обвинувачений зобов'язаний нести тягар доказування стосовно певних матеріальних та/або моральних елементів злочину у якому його обвинувачують. Це відбувається у тих випадках, коли закон втілює спростовувану форму презумпції (доказової презумпції) стосовно певних матеріальних та/або моральних елементів злочину, що становить серйозну загрозу для громадськості [18].

Однак, в Україні як слушно зауважує О. О. Дудоров про перенесення тягаря доказування на обвинуваченого (у тому числі в розгляданій ситуації) можна вести мову лише після внесення концептуальних змін до ст. 62 Конституції України (остання сформульована імперативно і за буквального її тлумачення не допускає можливості її порушення, навіть адекватного суспільно значущій меті) [3, с. 429].

Ще одним із способів ймовірно ефективного застосування кримінально-правової норми щодо незаконного збагачення, однак один з найбільш проблематичних в плані реалізації, – встановлення обмежень конституційного положення про те, що

особа не несе відповідальності за **відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом** (ст. 63 Конституції України) та відповідної загальної засади кримінального провадження – **свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї** (ст. 18 КПК України). Реалізувати його з огляду на положення Конституції та КПК України неможливо. Сучасна система законодавства зорієнтована більше на те, щоб максимально захистити осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні корупційного кримінального правопорушення, ніж припинити корупційні схеми, притягнути до відповідальності винних, конфіскувати незаконні активи обрнувши їх в дохід держави.

Як варіант можна було б зобов'язати особу, яка уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, пояснювати законність набуття нею активів і в інший спосіб. Це може бути обов'язкова умова вступу її на посаду та перебування на ній [23, с. 72]. У тому, що службова особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яка зобов'язана працювати на благо держави, змушена пояснювати свої статки немає нічого катастрофічного і лише сприяє захисту прав і свобод людей від негативного впливу корупційних проявів. Службовій особі, яка не вчиняла кримінальних правопорушень, немає чого приховувати і навпаки приховуванням буде займатися особа, яка вчинила протиправні діяння.

Якщо особа набула активи у законний спосіб вона завжди зможе

висловити свої аргументи щодо законності їх набуття. І навіть якщо й будуть мати місце певні сумніви, слід застосовувати правило про те, що всі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь [23, с. 74]. Адже ризик засудження і покарання невинних осіб вимагає від суспільства віддавати перевагу виправданню злочинців, а не помилятися у засудженні невинних осіб [18].

Напрями оптимізації майбутньої кримінально-правової заборони незаконного збагачення

Поза межами норми про незаконне збагачення, яка визнана неконституційною, залишалися *службові особи юридичної особи приватного права*. Такі суб'єкти також незаконно збагачуються нерідко використовуючи при цьому своє службове становище (наприклад, шляхом ухилення від сплати податків, одержання неправомірної вигоди, вчинення розкрадань тощо). Тож під час розробки нової заборонної кримінально-правової норми необхідно врахувати цей факт.

Важливо також *вирішити питання про відповідальність членів сім'ї, родичів, близьких особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також номінальних власників* відповідних активів. До них, окрім заходів кримінально-правового характеру, як варіант, можна застосовувати механізми конфіскації в порядку цивільного судочинства. Цікавими у зв'язку з цим були пропозиції В. Ю. Пташник та Г. М. Гопко, які пропонували встановити кримінальну відповідальність за неправомірне збагачення члена сім'ї особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцево-

го самоврядування (у ст. 368-6 КК України) та приховування активів особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, чи члена її сім'ї (у ст. 368-7 КК України) [24].

Проблема кримінальної відповідальності *«колишніх функціонерів»* за незаконне збагачення також потребує розв'язання у законодавчому порядку. З цією метою особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, можна визнавати також осіб, на яких поширювався Закон України «Про запобігання корупції» (п. 1 ч. 1 його ст. 3), але які звільнились або іншим чином припинили діяльність, пов'язану з виконанням таких функцій, упродовж певного періоду після звільнення або припинення ними діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. Водночас виникає питання протягом якого часу таких суб'єктів доцільно визнавати суб'єктом відповідного злочину? Це має бути мінімум 3-5 років після припинення відповідними суб'єктами службової діяльності або ж значно більший термін. Протягом зазначеного періоду слід також подавати декларацію. У зв'язку з цим слід внести зміни до ст. 45 Закону України «Про запобігання корупції».

Новий механізм повинен дозволити притягувати до відповідальності відповідних суб'єктів за незаконне збагачення, яке мало місце до моменту офіційного створення правових підстав такого механізму.

Особливу увагу слід сконцентрувати на *інструментах притягнення до відповідальності осіб, які володіли і продовжують володіти нез'ясованими багатствами до*

моменту прийняття нової заборонної кримінально-правової норми. Адже у разі нової криміналізації незаконного збагачення можна прогнозувати проблеми із неможливістю притягнення до кримінальної відповідальності таких суб'єктів за набуття відповідних активів, яке мало місце до набрання чинності новою кримінально-правовою нормою. Тут вбачаються два варіанти вирішення проблеми:

1) криміналізації володіння відповідними активами⁵ [25, с. 131];

2) застосування механізму їх конфіскації у порядку цивільного судочинства.

Важливим моментом у набутті відповідних активів є розмір останніх. Особа може здійснювати набуття певних активів одним діянням або декількома. У разі вчинення продовжуваного злочину проблем не виникатиме. Однак у разі вчинення декількох тотожних діянь щодо набуття відповідних активів не об'єднаних єдиним наміром, кожне з яких не має значного розміру, вчинене не можна буде кваліфікувати як незаконне збагачення [25, с. 131].

З метою вирішення проблеми фахівці пропонують передбачити певний звітний період протягом яко-

го слід обраховувати розмір набутих активів. Наприклад, у законопроекті «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за неправомірне збагачення» від 13 березня 2019 року № 10110-6 (В. Ю. Пташник, Г. М. Гопко) пропонувалося зазначити у диспозиції щоб набуття у власність або в користування активів відбувалося упродовж календарного року [24].

Ще один варіант вирішення проблеми може полягати у доповненні примітки нової статті положенням про те, що під час обрахування розміру відповідних активів, які набувалися шляхом вчинення декількох діянь незалежно від того чи охоплювалися вони єдиним умислом слід виходити із загальної їх вартості [25, с. 132].

Можливо доцільно передбачити **спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності** суб'єкта незаконного збагачення, який добровільно передасть у власність держави активи, що визнані предметом цього злочину, до направлення обвинувального акта до суду.

Якщо ж особа вирішить вчинити такі позитивні післязлочинні дії після цього, то варто передбачити

⁵ Якщо криміналізувати лише набуття певних активів, то за усі факти незаконного збагачення, що мали місце до прийняття нової норми не можна буде притягнути до кримінальної відповідальності жодного суб'єкта. Окрім того чи охоплюватиметься за таких обставин незаконним збагаченням, наприклад, факт набуття певних активів не відповідною службовою особою, а третіми особами завдяки саме суб'єкту незаконного збагачення? У зв'язку з цим в конструкцію нової норми слід включити володіння відповідними активами. А можливо і взагалі замінити набуття на володіння. Адже за володіння можна буде притягувати до кримінальної відповідальності з моменту набуття чинності відповідною нормою. Водночас їх набуття могло мати місце ще до визнання ст. 368-2 КК України неконституційною, або у проміжок часу від прийняття відповідного рішення Конституційного Суду України до набрання чинності нової норми [25, с. 131].

можливість укладення з нею угоди про визнання вини, але тоді окрім конфіскації активів, визнаних предметом злочину, до такого суб'єкта слід додатково застосувати покарання у вигляді штрафу. З цією метою у санкції статті про незаконне збагачення необхідно передбачити такий вид покарання як штраф.

Як варіант у разі криміналізації володіння активами, розмір (вартість) яких перевищує правомірно отримані доходи особи, можна передбачити підстави для звільнення відповідних суб'єктів від кримінальної відповідальності за умови сплати у державний бюджет певного відсотку від їх вартості, та якщо особу не буде визнано винною у вчиненні іншого злочину у результаті якого вона набула такі активи чи принаймні їх частину [25, с. 134].

Удосконалення додаткових механізмів, спроможних підвищити ефективність кримінально-правової моделі протидії незаконному збагаченню

Однією з найбільш важливих основ відповідного механізму протидії незаконному збагаченню є **електронне декларування**. Воно дає можливість здійснювати моніторинг статків державних службовців (принаймні відкрити їх частину, тобто майно, яким хоча й не володіють, однак користуються відповідні суб'єкти).

Насамперед **варто розширити перелік суб'єктів декларування**. Ідеальним варіантом було б загальне декларування усього населення держави, однак це не лише надскладне, але й, очевидно, найбільш непопулярне рішення, яке наврядчи може бути реалізоване найближчим часом. За протилежних обставин не слід

обмежуватися лише особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (хоча й перелік таких суб'єктів потребує удосконалення). Можна встановити **обов'язок подання декларації не лише службовою особою, але й членами її сім'ї**.

Для особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у законодавстві слід встановити чіткий **обов'язок надавати інформацію щодо джерела походження активів**, які їй належать на праві володіння, користування, розпоряджання. За ненадання такої інформації слід передбачити:

а) заборону обіймати певну посаду (а тому така особа не може бути призначена або негайно звільняється);

б) механізм передачі таких активів в дохід держави.

Цей обов'язок слід закріпити в Законі України «Про запобігання корупції» від 4 жовтня 2014 року.

Необхідно удосконалити порядок укладання окремих цивільно-правових договорів. У разі набуття права власності варто передбачити **обов'язок вказувати джерело за рахунок якого чи з якого були одержані грошові кошти**.

Висновки. 1. Таким чином кримінально-правова модель протидії незаконному збагаченню має не лише переваги, але й недоліки, які обумовлені насамперед конструкцією заборонної кримінально-правової норми, а також стандартами доказування, які на сьогодні існують у Кримінальному процесі України.

Під час застосування ст. 368-2 КК України існувала висока ймовірність порушення кримінального

процесуального та конституційного положення про те, що ні обвинувачення, ні обвинувальний вирок не можуть ґрунтуватися на припущеннях. Окрім того, значна частина труднощів, пов'язана з презумпцією невинуватості, свободою від самовикриття, правом не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, а також покладенням тягаря доказування виключно на сторону обвинувачення. Зазначені положення у певних випадках унеможливають доведення винуватості особи у незаконному збагаченні з огляду на кримінально-правову природу цього злочину. У зв'язку з цим у світі з одного боку стали використовувати такі інструменти як обмеження презумпції невинуватості та часткове перекладання тягаря доказування на підозрюваного чи обвинуваченого. З другого боку це обумовило використання цивільно-правової (цивільно-процесуальної) моделі протидії незаконному збагаченню, яка передбачає використання зовсім інших (значно «нижчих») стандартів доказування, ніж ті, які використовуються у кримінальному процесі.

2. Якщо в Україні буде обрано кримінально-правову модель протидії незаконному збагаченню, то під час розробки нової заборонної кримінально-правової норми необхідно:

1) розглянути можливість криміналізації дій не лише службових осіб юридичної особи публічного, але й приватного права;

2) вирішити питання про відповідальність членів сім'ї, родичів, близьких особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також номінальних власників відповідних активів;

3) розв'язати у законодавчому порядку проблему кримінальної відповідальності «колишніх функціонерів» – осіб, які звільнились або іншим чином припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, упродовж певного періоду після звільнення або припинення ними такої діяльності (це має бути мінімум 3-5 років після припинення відповідними суб'єктами службової діяльності або ж значно більший термін);

4) дозволити притягувати до відповідальності відповідних суб'єктів за незаконне збагачення, яке мало місце до моменту офіційного створення правових підстав такого механізму;

5) передбачити певний звітний період протягом якого слід обраховувати розмір набутих активів або доповнити примітку нової статті положенням про те, що під час обрахування розміру відповідних активів, які набувалися шляхом вчинення декількох діянь незалежно від того чи охоплювалися вони єдиним умислом слід виходити із загальної їх вартості;

6) розробити заохочувальні кримінально-правові норми для суб'єкта незаконного збагачення.

3. Водночас потребують удосконалення й положення інших, не кримінально-правових механізмів, зокрема:

1) варто розширити перелік суб'єктів декларування. Ідеальним варіантом було б загальне декларування усього населення держави, однак це не лише надскладне, але й, очевидно, найбільш непопулярне рішення, яке наврядчи може бути реалізоване найближчим часом. За

протилегних обставин не слід обмежуватися лише особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (хоча й перелік таких суб'єктів потребує удосконалення). Можна встановити обов'язок подання декларації не лише службовою особою, але й членами її сім'ї.

2) для особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у законодавстві слід встановити чіткий обов'язок надавати інформацію щодо джерела походження активів, які їй належать на праві володіння, користування, розпорядження. За не-

надання такої інформації слід передбачити: а) заборону обіймати певну посаду (а тому така особа не може бути призначена або негайно звільняється); б) механізм передачі таких активів в дохід держави. Цей обов'язок слід закріпити в Законі України «Про запобігання корупції» від 4 жовтня 2014 року.

3) необхідно удосконалити порядок укладання окремих цивільно-правових договорів. У разі набуття права власності варто передбачити обов'язок вказувати джерело за рахунок якого чи з якого були одержані грошові кошти.

Список використаних джерел

1. Вознюк А. А. Незаконне збагачення: пошук оптимальної кримінально-правової норми. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвузів. наук.-практ. круглого столу (Київ, 22 берез. 2019 р.) / [редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 84–90.
2. Boles, J. R. (2013). Criminalizing the problem of unexplained wealth: illicit enrichment offenses and human rights violations. *NYUJ Legis. & Pub. Pol'y*, 17, 848.
3. Дудоров О. О., Коломоєць Т. О., Кушнір С. М., Макаренков О. Л. Загальнотеоретичні, адміністративно- та кримінально-правові основи концептуалізації антикорупційної реформи в Україні : колективна монографія. Запоріжжя, 2019. 476 с.
4. Дудоров О. О., Вознюк А. А. Незаконне збагачення: у пошуках дієвої моделі кримінально-правової заборони. *Ефективність кримінального законодавства: доктринальні, законотворчі та правозастосовні проблеми її забезпечення* : матер. міжнарод. наук.-практ. кругл. столу (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / укладачі: Л. М. Демидова, К. А. Новікова, Н. В. Шульженко. Харків : Константа, 2019. С. 77–99.
5. Книженко О. О. Проблемні аспекти кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2(10). С. 112–118.
6. Киричко В. М. Законодавчий вірус системі КК України: визначення і актуалізація проблеми на прикладі ст. 368-2 КК «Незаконне збагачення». *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 142–151. DOI: 10.21564/2414-990x.133.70893.
7. Михайленко Д. Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 582 с.
8. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / За ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с.
9. Wagner, B. B., & Jacobs, L. G. (2008). Retooling Law Enforcement to Investigate and Prosecute Entrenched Corruption: Key Criminal Procedure Reforms for Indonesia and Other Nations. *U. Pa. J. Int'l L.*, 30, 183.

10. Muzila, L., Morales, M., Mathias, M., & Berger, T. (2012). On the take: criminalizing illicit enrichment to fight corruption. The World Bank. DOI: 10.1596/978-0-8213-9454-0.

11. Skirmantas Bikelis, (2017) Prosecution for illicit enrichment: the Lithuanian perspective. *Journal of Money Laundering Control*, Vol. 20 Issue: 2, P. 203–214. DOI: 10.1108/JMLC-07-2016-0029.

12. Dinanti, D., & Tarina, D. D. (2019). The Punishment of Perpetrators of Corruption with the Approach of the Local Wisdom (Businesses Looking For an Alternative Model of Criminal in Indonesia). *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 6(7), 32-44. DOI: 10.18415/ijmmu.v6i7.

13. Julien R. Unexplained Wealth Orders (UWOs) Under the UK's Criminal Finances Act 2017: The Role of Tax Laws and Tax Authorities in its Successful Implementation (February 21, 2018). 2nd High-Level Conference on High Net-Worth Individuals: The Challenge They Pose for Tax Administrations, FIUs and Law Enforcement Agencies. Available at SSRN: DOI:10.2139/ssrn.3151969

14. Snider, T. R., & Kidane, W. (2007). Combating corruption through international law in Africa: A comparative analysis. *Cornell Int'l LJ*, 40, 691–748.

15. Lohaus, M. (2019). Towards a Global Consensus Against Corruption: International Agreements as Products of Diffusion and Signals of Commitment. Routledge. 196 p. DOI:10.4324/9780429492235.

16. MacMillan, J. (2011). Reformasi and Public Corruption: Why Indonesia's Anti-Corruption Agency Strategy Should Be Reforms to Effectively Combat Public Corruption. *Emory Int'l L. Rev.*, 25, 587.

17. Nugroho, H. (2018). Reversal burden of proof on corruption in Indonesia. *Legal issues*, (140), 175-182. doi: 10.21564/2414-990x.140.121442

18. Wodage, W. Y. (2014). Note: Burdens of Proof, Presumptions and Standards of Proof in Criminal Cases. *Mizan Law Review*, 8(1), 252-270. <http://dx.doi.org/10.4314/mlr.v8i1.8>

19. Hoggard S., Preventing Corruption in Colombia: The Need for an Enhanced State-Level Approach, 21 ARIZ. J. INT'L & COMP. L. 577, 610 (2004).

20. Беляева Ю. Л. Имплементация ст. 20 Конвенции ООН против коррупции 2003 г. в российское уголовное законодательство. *Московский журнал международного права*. 2015;(1):165–178. DOI: 10.24833/0869-0049-2015-1-165-178.

21. Лут С. С. Некоторые вопросы, касающиеся совершенствования антикоррупционного законодательства России. *Российский следователь*. 2010. № 22. С. 9-13.

22. Swiss Criminal Code of 21 December 1937 (Status as of 1 March 2019) URL: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19370083/index.html> (дата звернення: 21.07.2019).

23. Вознюк А. А. Обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях як аргумент у визнанні неконституційною статті 368-2 Кримінального кодексу України. *Реформування кримінального провадження в Україні: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої пам'яті професорів В. П. Бахіна, В. К. Лисиченка, І. Я. Фрідмана*, 19 квітня 2019 року. Ірпінь : Університет ДФС України, 2019. С. 70-75.

24. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо відповідальності за неправомірне збагачення: проект Закону України від 13 березня 2019 р. 10110-6. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65665 (дата звернення: 21.07.2019).

25. Вознюк А. А. Незаконне збагачення: концептуальні складові нової кримінально-правової норми. *Захист прав людини: міжнародний та вітчизняний досвід*:

матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції (16 травня 2019 року). Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. С. 130–135.

References

1. Voznyuk, A. A. (2019). *Nezakonnaye obogashcheniye: poisk optimal'noy ugovovno-pravovoy normy. Kriminologicheskaya teoriya i praktika: opyt, problemy i puti ikh resheniya: materialy mizhvuz. nauchno-prakticheskoy. kruglogo stola* (Kiyev, 22 mar. 2019) / [redkol.: V. V. Cherney, S. D. Gusarev, S. S. Chernyavskiy i dr.]. Kiyev: Nats. akad. vnutr. del [in Ukrainian].
2. Boles, J. R. (2013). Criminalizing the problem of unexplained wealth: illicit enrichment offenses and human rights violations. *NYUJ Legis. & Pub. Pol'y*, 17, 848.
3. Dudorov, A. A., Kolomoiets, T. A., Kushnir, S.M., Makarenkov, A. L. (2019). *Obshcheteoreticheskoye, administrativno i ugovovno-pravovoye osnovy kontseptualizatsii antikorrupcionnoy reformy v Ukraine: kollektivnaya monografiya*. Zaporozh'ye [in Ukrainian].
4. Dudorov, A. A., Voznyuk, A. A. (2019). *Nezakonnaye obogashcheniye: v poiskakh effektivnoy modeli ugovovno-pravovogo zapreta*. Effektivnost' ugovovnogo zakonodatel'stva: doktrinal'nyye, zakonotvorcheskiye i pravoprimenitel'nyye problemy yeye obespecheniya: mater. mezhdunarodnykh. nauchno-prakticheskoy. krug. stola (g. Khar'kov, 17 may. 2019) / sostaviteli: L. N. Demidova, K. A. Novikova, N. V. Shul'zhenko. Khar'kov: Konstanta [in Ukrainian].
5. Knizhenko, A. A. (2015). Problemnyye aspekty ugovovnoy otvetstvennosti za nezakonnaye obogashcheniye. *Vestnik Kriminologicheskoy assotsiatsii Ukrainy*, 2 (10), 112–118 [in Ukrainian].
6. Kirichko, V. M. (2016). Zakonodatel'nyy virusa sisteme UK Ukrainy: opredeleniye i aktualizatsiya problemy na primere st. 368-2 UK «Nezakonnaye obogashcheniye». *Problemy zakonnosti*, 133, 142–151 [in Ukrainian].
7. Mikhaylenko, D. G. (2017) *Protivodeystviye korruptsiionnym prestupleniyam sredstvami ugovovnogo prava: kontseptual'nyye osnovy: monografiya*. Izdatel'skiy dom «Gel'vetika» [in Ukrainian].
8. Khavronyuk, M. I., (Red.) (2019). *Korruptsiionnyye skhemy: ikh ugovovno-pravovaya kvalifikatsiya i dosudebnoye rassledovaniye* M.: Moskalenko A. M. [in Ukrainian].
9. Wagner, B. B., & Jacobs, L. G. (2008). Retooling Law Enforcement to Investigate and Prosecute Entrenched Corruption: Key Criminal Procedure Reforms for Indonesia and Other Nations. *U. Pa. J. Int'l L.*, 30, 183.
10. Muzila, L., Morales, M., Mathias, M., & Berger, T. (2012). On the take: criminalizing illicit enrichment to fight corruption. The World Bank. DOI:10.1596/978-0-8213-9454-0.
11. Skirmantas Bikelis, (2017) Prosecution for illicit enrichment: the Lithuanian perspective, *Journal of Money Laundering Control*, Vol. 20, 2, 203–214. DOI:10.1108/JMLC-07-2016-0029.
12. Dinanti, D., & Tarina, D. D. (2019). The Punishment of Perpetrators of Corruption with the Approach of the Local Wisdom (Businesses Looking For an Alternative Model of Criminal in Indonesia). *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, 6(7), 32–44. DOI: 10.18415/ijmmu.v6i7.
13. Julien, Rita, Unexplained Wealth Orders (UWOs) Under the UK's Criminal Finances Act 2017: The Role of Tax Laws and Tax Authorities in its Successful Implementation (February 21, 2018). *2nd High-Level Conference on High Net-Worth Individuals: The Challenge They Pose for Tax Administrations, FIUs and Law Enforcement Agencies*. Available at SSRN. DOI:10.2139/ssrn.3151969.
14. Snider, T. R., & Kidane, W. (2007). Combating corruption through international law in Africa: A comparative analysis. *Cornell Int'l LJ*, 40, 691–748.

15. Lohaus, M. (2019). *Towards a Global Consensus Against Corruption: International Agreements as Products of Diffusion and Signals of Commitment*. Routledge. DOI: 10.4324/9780429492235.
16. MacMillan, J. (2011). Reformasi and Public Corruption: Why Indonesia's Anti-Corruption Agency Strategy Should Be Reforms to Effectively Combat Public Corruption. *Emory Int'l L. Rev.*, 25.
17. Nugroho, H. (2018). Reversal burden of proof on corruption in Indonesia. *Legal issues*, (140), 175–182. DOI: 10.21564/2414-990x.140.121442.
18. Wodage, W. Y. (2014). Note: Burdens of Proof, Presumptions and Standards of Proof in Criminal Cases. *Mizan Law Review*, 8(1), 252–270. DOI: 10.4314/mlr.v8i1.8.
19. Hoggard S., (2004). Preventing Corruption in Colombia: The Need for an Enhanced State-Level Approach, *ARIZ. J.* 21 (2), 577–619.
20. Byelyayeva, Y. L. (2015). Implementatsiya st. 20 Konventsiiy OON proty koruptsiyi 2003 roku v rosiys'ke kryminal'ne zakonodavstvo. *Moskovs'ky zhurnal mizhnarodnoho prava*, 1, 165–178 [in Russian].
21. Lut, S. S. (2010). Deyaki pytannya, shcho stosuyut'sya vdoskonalennya antykoruptsiynoho zakonodavstva *Rosiyi Rosiys'kyi slidchyy*, 22, 9–13 [in Ukrainian].
22. Swiss Criminal Code of 21 December 1937 (Status as of 1 March 2019) URL: <https://www.admin.ch/opc/en/classified-compilation/19370083/index.html> [in Ukrainian].
23. Voznyuk, A. A. (2019) Obvynuvachenoho ne mozhet gruntuvatysya na prypushcheni yak arhument u viznanni nekonstitutsiynoyu statti 368-2 Kriminal'noho kodeksu Ukrayiny. *Reformuvannya kriminal'noho provadzhennya v Ukrayini: Kryminal'ni protsesual'ni ta kriminalistichni aspekty: materialy Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi prisvyachenoyi pam'yati profesoriv V. P. Bakhina, V. K. Lysychenko, I. YA. Fridmana* (19 kvitnya 2019 roku) Irpin': Universytet DFS Ukrayiny, 70–75 [in Ukrainian].
24. Proekt Zakonu Ukrayiny vid 13 bereznya 2019: «Pro vnesennya zmin do Kriminal'noho ta Kriminal'noho protsesual'noho kodeksiv Ukrayiny otnosytel'no vidpovidal'nosti za nepravomirne zbahachennya» (№ 10110-6) URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65665 [in Ukrainian].
25. Voznyuk, A. A. (2019). Nezakonne zbahachennya: kontseptual'ni SKLADOVI novoy kryminal'no-pravovoyi normy. *Zakhyst prav lyudyny: mizhnarodnyy ta vitchyznyanyy dosvid: materialy I Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi* (16 travnya 2019 roku). Kyiv: Natsional'na akademiya prokuratury Ukrayiny, 130–135 [in Ukrainian].

A. Vozniuk, Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Scientific Laboratory on Problems Counteracting of Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs

ORCID ID: 0000-0002-3352-5626

A. Titko, PhD in Law, Leading Research Fellow of the Scientific Laboratory on Problems Counteracting of Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs

ORCID ID: 0000-0002-5669-2208

Criminal law model of fight against illicit enrichment in Ukraine

The article deals with actual problems of functioning of the criminal-law model of counteraction to illegal enrichment in Ukraine. Analysis of its shortcomings, which

are caused primarily construction prohibitive criminal law and the standards of proof, which currently exist in the criminal process Ukraine.

Developed proposals to improve the efficiency of its functioning, which include, first of all, improvement of the provisions of the criminal law mechanism to counteract illegal enrichment in Ukraine, in particular, proposed during the development of a new prohibition of criminal law and in particular, it was proposed during the development of a new prohibition of criminal law: 1) consider not only the criminalization of acts of officials of a legal entity of public but also private law; 2) resolve the issue of liability of family members, relatives, close relatives of the person authorized to perform the functions of state or local self-government, as well as the nominal owners of the respective assets; 3) solve by law the problem of criminal liability of «former functionaries» – persons who have dismissed or otherwise ceased activities related to the performance of functions of the state or local self-government within a certain period after their dismissal or termination of such activity; 4) allow the responsible entities to be held accountable for the illicit enrichment that took place prior to the formal establishment of the legal basis for such a mechanism; 5) provide for a certain reporting period during which to calculate the size of the acquired assets or to supplement the note of a new article with the provision that when calculating the size of the relevant assets acquired through the commission of several acts, whether or not covered by a single intention, should proceed from their total value; 6) to develop incentives for the subject of illegal enrichment.

Proposals were developed to improve the provisions of other non-criminal mechanisms to counteract illicit enrichment, in particular: 1) it was proposed to expand the list of subjects of declaration; 2) for a person authorized to perform the functions of state or local self-government, recommended in the law to establish a clear obligation to provide information on the source of the origin of the assets belonging to them to the right of ownership, use, and disposal; 3) substantiated the necessity of improving the order of concluding individual civil contracts.

Keywords: *illicit enrichment; unexplained enrichment; confiscation; corruption crime; declaring false information; presumption of innocence; burden of proof; officer.*

Надійшла до редакції 10.08.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.06

УДК 343.2

Денисов С. Ф.,
доктор юридичних наук, професор
Шишова А. Я.,
здобувач Академії Державної пенітенціарної служби України

ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ РУМУНІЇ

Стаття присвячена дослідженню Кримінального кодексу Румунії. Належне нормативне регулювання інституту кримінальної відповідальності та наявність узгодженої концепції його розуміння є, безумовно, важливими для кримінально-правової політики держави. У статті розглянуто основні та додаткові види покарань, що передбачені за вчинення злочинів у цій державі, принципи, за якими діє Кримінальний кодекс Румунії. Окреслено також систему Особливої частини Кримінального кодексу Румунії. Коротко охарактеризовано правову систему Румунії.

Ключові слова: *правова система Румунії; Кримінальний кодекс Румунії; Загальна частина Кримінального кодексу Румунії; система Особливої частини Кримінального кодексу Румунії.*

Статья посвящена исследованию Уголовного кодекса Румынии. Должное нормативное регулирование института уголовной ответственности и наличие согласованной концепции его понимания является, безусловно, важным для уголовно-правовой политики государства. В этой статье рассмотрены основные и дополнительные виды наказаний, предусмотренные за совершение преступлений в этом государстве, принципы, по которым действует Уголовный кодекс Румынии. Очерчено также систему Особой части Уголовного кодекса Румынии. Коротко охарактеризовано правовую систему Румынии.

Ключевые слова: *правовая система Румынии; Уголовный кодекс Румынии; Общая часть Уголовного кодекса Румынии; система Особенной части Уголовного кодекса Румынии.*

Постановка проблеми. Сучасна правова система Румунії серед інших постсоціалістичних країн є досить розвиненою, хоча шлях до створення сучасної держави був важким через вплив різних політичних режимів. Саме через неоднорідність цих режимів правова система була недосконалою. Відомий французький правник М. Ансель досить слушно

зазначає, що вивчення зарубіжного права відкриває перед юристом нові горизонти, які дозволяють краще пізнати право своєї держави, адже специфічні його риси особливо яскраво виявляються лише при порівнянні з іншими системами. Правова система цієї держави є маловідомою для нас, що спонукає у майбутньому до глибоких досліджень. З розвит-

ком суспільства все змінюється, що потребує змін у державній політиці, зокрема й у кримінальному праві.

Необхідно зазначити, що Кримінальний кодекс (далі – КК) Румунії мало досліджений українськими науковцями. Не виключено, що з часом нашій державі можна буде запозичити досвід цієї країни і додати до КК України певні новації, які б могли сприяти розвитку сфери правозастосування. Зокрема, сьогодні держави встановлюють більш гуманні покарання для засуджених.

Як відомо, Румунія входить до романо-германської правової сім'ї. Румунське право з моменту створення незалежної держави на початку XIX ст. тяжіло до романської правової культури. Водночас географічне положення Румунії визначило її історичний зв'язок з візантійською правовою спадщиною. Протягом століть на значній частині території сучасної Румунії діяло візантійське право, що являло собою переробку класичного римського права у феодальному і частково релігійному дусі. У XVIII ст. у Валахії почався процес відродження візантійського права, але вже на початку XIX ст. він був перерваний рецепцією спочатку австрійського, а потім і французького права [1].

Більшість основних галузей права були кодифіковані у другій половині XIX ст. Необхідно вказати, що деякі кодекси цього періоду частково діють і зараз. У 1950–1980 рр. румунська правова система, зберігаючи міцний зв'язок з романо-германським правом, входила в соціалістичну правову сім'ю [2]. У 1990-ті роки правова система Румунії була значною мірою оновлена згідно з принципами і нормами демократичної Конституції 1991 р. Однак, не-

зважаючи на формальне повернення Румунії в романо-германську правову сім'ю, сучасний менталітет румунів далекий від західноєвропейського. Їх поведінка досить часто визнається не приписами нових демократичних законів, а стереотипами, що успадковані від недавнього тоталітарного минулого [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою написання статті стали наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема таких, як М. І. Бажанов, П. С. Берзін, Я. М. Брайнін, О. О. Дудоров, В. В. Кузнецов, С. Я. Лихова, В. О. Навроцький, А. В. Савченко, П. П. Сердюк, Є. Л. Стрельцов, В. О. Туляков, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, С. С. Яценко та інших дослідників. Незважаючи на їх суттєвий внесок, можна констатувати, що питання кримінального права Румунії українські вчені розглядали лише фрагментарно.

Постановка завдання. Метою статті є ознайомлення з КК Румунії та вивчення його основних положень для можливого вдосконалення КК України.

Виклад основного матеріалу. Основним законом Румунії є Конституція, прийнята в грудні 1991 р. і переглянута в жовтні 2003 р. Румунську судову систему реформовано на початку 2010-х років з уведенням чотирьох нових кодексів: Цивільного (2011 р.), Цивільно-процесуального (2013 р.) [4], Кримінального та Кримінально-процесуального (2014 р.).

Основним джерелом кримінального права Румунії є Кримінальний кодекс Румунії [5, 6], який набрав чинності 1 лютого 2014 р. КК – систематизований законодавчий акт, який урегулює питання виключ-

ного переліку діянь, що є кримінальними правопорушеннями, також він установлює підстави кримінальної відповідальності та передбачає види покарань та (або) заходи безпеки до осіб, що вчинили заборонену дію [7], або ж не вчинили нічого, що могли, для відвернення злочину (наприклад, залишення особи в небезпеці). Водночас предметом регулювання КК є також інші, крім зазначених пунктів, а саме: питання матеріального кримінального права, що пов'язані зі злочинами (проступками) і відповідальністю за їх учинення.

Загальновизнано, що КК може бути єдиним джерелом кримінального права певної країни – у разі, коли кримінальне право повністю кодифіковане (Україна і країни СНД). Коли ж система джерел кримінального права не вичерпується лише кримінальним кодексом, а кримінально-правові норми викладено в окремих законах про кримінальну відповідальність (наприклад, стосовно неповнолітніх або юридичних осіб, покарання стосовно їх можуть бути прописані в законах про військові злочини або військових кримінальних кодексах, тощо), то ці закони діють одночасно з КК (такі закони існують, зокрема, у Чехії, ФРН та інших країнах).

Кримінальні кодекси сучасних держав прийняті в різні часи для того, щоб відповідати сучасним потребам боротьби зі злочинністю. Кримінальне законодавство досить часто оновлюється шляхом часткового реформування окремих інститутів (наприклад, Шостий закон про реформу кримінального права 1998 р. у ФРН) або повної рекодифікації (наприклад, у 2009 р. в Румунії прийнято новий КК, який мав би за-

мінити КК Румунії 2004 р., але головною проблемою стало те, що КК Румунії 2004 р. ніколи так і не набрав чинності [7], тому КК Румунії 2009 р. фактично замінив КК Румунії 1969 р.).

КК Румунії став юридичною базою кримінальної політики румунської держави у ХХІ ст. Він створювався на основі попереднього КК, але до уваги бралися зміни в суспільстві, які вже відбулися і будуть відбуватися в майбутньому. Створюючи КК, румунський законодавець головним чином мав такі цілі: сформувати цілісну правову базу з кримінально-правової точки зору, уникаючи марного застосування чинних норм, що існують в чинному КК та спеціальних законах; полегшити швидке та уніфіковане застосування кримінального законодавства в діяльності судових органів; переведення правил, прийнятих на рівні Європейського Союзу, в національну кримінально-правову базу; гармонізувати румунське кримінальне право із системами інших держав, що діють у Європейському Союзі. Вирішуючи ці завдання, автори КК Румунії намагалися зберегти основу кримінального права без змін. Зміст Загальної частини КК Румунії 1969 р. спирався на таку структуру: є дві класичні категорії кримінального права – «злочин» і «покарання». Одночасно новий КК Румунії зазначає нові цілі, а саме: «виправлення особи, яка вчинила злочин», «попередження скоєння злочину будь-якою особою». Саме для досягнення цих цілей створено механізм реалізації кримінального покарання, що закріплений в новому КК Румунії.

КК Румунії визначає своїми головними завданнями правове забезпечення охорони прав і свобод лю-

дини і громадянина, власності особи, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою Румунії від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Статті Загальної частини КК Румунії містять норми, що встановлюють принципи і загальні положення кримінального права, чинність кримінального закону в просторі і часі, визначають поняття злочину, стадії вчинення умисного злочину, ознаки суб'єкта злочину, зміст вини, поняття співучасті, види множини злочинів, обставини, що виключають злочинність діяння, підстави звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання і його відбування, загальні засади призначення покарання тощо.

КК Румунії 2014 р. складається з 446 статей. Загальна частина починається статтею 1 і закінчується статтею 187, містить X розділів. Особлива частина складається з XIII розділів, починається зі статті 188 і закінчується статтею 466.

Загальну частину Кодексу відкриває розділ «Кримінальне право та межі його застосування». У ньому визначено завдання КК Румунії та межі його дії. Перші зміни, що відбулися в новому КК Румунії порівняно з попереднім, можна побачити відразу ж, адже змінилася назва розділу I (порівняно з попереднім кодексом – «Кримінальне право та його застосування»). Загальна частина об'єднує норми, що визначають завдання, принципи, основні інститути кримінального права. Спираючись на КК Румунії, можна виділити такі принципи, за якими він діє:

1. Територіальний. Згідно з цим принципом особа карається за

злочин, що вчинений на території Румунії, або ж на судні під прапором Румунії, або ж на зареєстрованому в цій державі транспортному засобі.

2. Особистої кримінальної відповідальності. За цим принципом особа повинна нести покарання тільки за злочин, який учинила особисто.

3. Румунського кримінального права. Цей принцип полягає в тому, що особа, яка вчинила за кордоном злочин, що загрожує румунській державі та її громадянам, повинна бути засуджена за КК Румунії.

Також, на відміну від попереднього КК Румунії, де принципи розглянуто в одній статті, у новому законі принцип законності та кримінально-правових санкцій «розділено» на дві статті: застосування законності (стаття 1) і кримінально-правові санкції (стаття 2) [8, с. 3]. У диспозиції статті згадується, що законодавчий орган повинен звернути увагу на наслідки, які випливають з цих правил, зокрема, на заборону зворотного застосування кримінальної норми. Що стосується кримінального законодавства (стаття 6) [8, с. 5, 7], то новий КК Румунії також передбачає загальне визначення злочину, яке суттєво відрізняється від КК 1969 р. Відповідно до статті 15 КК Румунії «злочин – це діяння, яке передбачене кримінальним законом, учинене особою умисно або з необережності і містить у собі вину» [8, с. 10].

Зміни в призначенні покарання зачепили як основні, так і додаткові види покарання. Відповідно до статті 53 КК Румунії [8, с. 25] основним покаранням є: а) довічне ув'язнення (довічне позбавлення волі); б) ув'язнення (позбавлення волі); в) штраф.

Зміст додаткового покарання на заборону здійснення певних прав

роз'яснює стаття 54 КК Румунії. У статті 55 КК Румунії зазначені додаткові покарання, а саме: а) позбавлення певних прав; б) позбавлення військового звання. Додаткове покарання у виді заборони здійснення прав полягає в обмеженні користуватися правами на період від одного до п'яти років:

а) право бути обраним у державних органах влади або на будь-яку публічну посаду;

б) право займати посаду, пов'язану зі здійсненням державної влади;

в) право іноземця бути на території Румунії;

г) виборче право;

д) батьківські права;

е) право бути опікуном;

ж) право займати посаду, або ж займатися професією, здійснювати діяльність, яка використовувалася для вчинення злочину;

з) право володіти та використовувати будь-яку категорію зброї;

и) право керувати певними категоріями транспортних засобів;

й) право виїзду з території Румунії;

к) право займати керівну посаду в юридичній установі, що регулюється публічним правом;

л) право бути в певних населених пунктах, установлених судом;

м) право бути в певних місцях, або на певних спортивних, культурних заходах, або на інших громадських зборах, обмежених судом;

н) право спілкуватися з потерпілим або членами його сім'ї, особами, з якими вчинила злочин, або з іншими особами, установленими судом, або навіть підійти до них;

о) право на підхід до будинку, робочого місця, школи чи до інших

місць, де жертва здійснює соціальну діяльність на умовах, установлених судом.

Також змінився строк, на який застосовуються певні покарання, разом із цим змінено формулу, за якою перераховувався термін амністії [9, с. 123].

Законодавець переглянув обставини, які є пом'якшувальними. Було вилучено пункт про поведінку матері, яка вчинила злочин. Наявність пом'якшувальних обставин дозволяє зменшення на 1/3 від максимального і мінімального покарання. У статті 75 КК Румунії [8, с. 50] зазначено пом'якшувальні обставини, а саме:

а) учинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними діями потерпілого;

б) учинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності;

в) повне покриття матеріальних збитків.

Разом з указаним до пом'якшувальних обставин відносять:

а) зусилля правопорушника щодо усунення або пом'якшення наслідків злочину;

б) обставини, пов'язані з учиненням діянням, що зменшують тяжкість злочину або небезпеку.

У статті 77 КК Румунії вказано обтяжуючі обставини (ці обставини схожі з тими, що є в КК України), а саме:

а) учинення дій трьома чи більше особами;

б) учинення злочину жорстким шляхом або таким, що принижує гідність жертви;

в) учинення правопорушення методами або засобами, що можуть

загрожувати іншим особам або речам / майну особи;

d) учинення правопорушення дорослою особою із залученням неповнолітньої особи;

e) злочин, що був учинений, користуючись станом жертви, особливо уразливої через свій вік, стан здоров'я, інвалідність або з інших причин;

f) учинення злочину в стані алкогольного сп'яніння або через уживання психоактивних речовин, які можуть спонукати до вчинення злочину;

g) учинення злочину особою, яка скористалася ситуацією, що склалася в умовах стихійного лиха, облоги або надзвичайного стану;

h) учинення злочину з расових, національних, етнічних, мовних причин, статі, сексуальної орієнтації, переконань або політичної приналежності, майнового, соціального походження, віку, інвалідності, заразних захворювань або ВІЛ/СНІДу.

У статті 99 КК Румунії визначено умови, за яких особа може звільнитися, якщо вона відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі. Ув'язнений повинен дотриматися таких умов:

a) засуджена особа фактично відбула 20 років;

b) засуджений поведився добре протягом строку виконання покарання;

c) засуджений повністю дотримується цивільних обов'язків;

d) суд переконаний, що засудженому вдалося змінити свою поведінку. З моменту виходу засуджена особа підлягає 10-річному контролю.

Зміни, пов'язані із застосуванням до неповнолітніх видів кримінального покарання. Відповідно до по-

ложень КК Румунії визначаються дві категорії правопорушників, до яких можна застосовувати виховні заходи: 1) позбавлені волі правопорушники; 2) не позбавлені волі правопорушники. Як правило, застосовуються виховні заходи без позбавлення волі, адже неповнолітні особи навчаються, тому покарання не повинно заважати отриманню освіти. Але якщо правопорушник учинив декілька злочинів, і вони тяжкі, до нього можуть застосувати виховні заходи з позбавленням волі [9, с. 124]. До переліку заходів належать такі:

1. Виховний захід. Правопорушник повинен максимум 4 місяці займатися громадськими роботами для усвідомлення наслідків своїх діянь.

2. Нагляд за неповнолітньою особою під час проходження виховних заходів.

3. Виховний захід у виді позбавлення волі неповнолітньої особи у вихідні дні.

4. Виховний захід у виді щоденної допомоги неповнолітньому. Правопорушник, який не може сам виправитися, може отримувати допомогу від служби пробачії.

5. Тримання в СІЗО.

Під Особливою частиною кримінального права Румунії як структурною частиною КК (або просто Особливою частиною КК) розуміється система кримінально-правових норм, що містять положення, які не є загальними для всіх або більшості норм кримінального закону, у яких: а) зафіксовано видові ознаки окремих злочинів (ознаки юридичних складів злочину) та встановлено вид і розмір покарання за їх учинення; б) роз'яснено кримінально-правові поняття, термінологічні звороти та

ознаки, що стосуються окремих видів суспільно небезпечної поведінки; в) передбачено спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за окремі злочини; г) встановлено винятки із загальних правил настання кримінальної відповідальності.

Статті Особливої частини КК Румунії складаються з однієї або декількох частин, кожна з яких є окремою кримінально-правовою нормою, що містить самостійний склад злочину. Норми Особливої частини КК визначають, які саме суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання передбачено за їх учинення. Особлива частина описує конкретні види злочинів, основні та додаткові покарання за них. Починається вона зі статті 188 і закінчується статтею 446. Кожен злочин описується детально і має кваліфікуючі ознаки. Система Особливої частини КК Румунії складається з XIII розділів [10], а саме:

I розділ – Злочини проти особи (статті 188–227);

II розділ – Злочини проти спадщини (статті 228–256);

III розділ – Правопорушення, пов'язані з державною владою та кордоном (статті 257–265);

IV розділ – Злочини проти правосуддя (статті 266–288);

V розділ – Корупція та службові правопорушення (статті 289–309);

VI розділ – Фальсифікація (статті 310–328);

VII розділ – Злочини проти громадської безпеки (статті 329–366);

VIII розділ – Правопорушення, що впливають на соціальні відносини (статті 367–384);

IX розділ – Злочини у виборчій сфері (статті 385–393);

X розділ – Злочини проти національної безпеки (статті 394–412);

XI розділ – Правопорушення проти збройних сил (статті 413–437)

XII розділ – Геноцид людства і військові злочини (статті 438–445);

XIII розділ – Заключні положення (стаття 446).

Захист життя, свободи особи є пріоритетним для КК Румунії. Саме через це перший розділ має назву «Злочини проти особи». Наприклад, стаття 189 КК Румунії передбачає відповідальність за кваліфіковане вбивство, тобто вчинене за будь-яких з наступних обставин: 1) з наміром; 2) за матеріальним інтересом; 3) з метою ухилення від покарання за попередній злочин або від відбування покарання взагалі; 4) полегшити або приховати вчинення іншого злочину; 5) особою, яка раніше вчинила вбивство або спробу вбивства; 6) двома або більше особами; 7) вагітної жінки; 8) з особливою жорстокістю.

Також у КК Румунії міститься стаття, що передбачає відповідальність за вбивство особи на її прохання (стаття 190). Убивство, учинене задля полегшення страждань особи, яка була невиліковно хворою або інвалідом, і при цьому постійно страждала через біль, карається позбавленням волі на строк від одного до п'яти років.

Наукові дослідження, проведені румунськими фахівцями, засвідчують, що з набранням чинності новим КК Румунії криміногенна обстановка в країні поступово стабілізується. Про це свідчать і статистичні дані, розміщені в World Prison Brief (Світові дані в'язниць). На даний момент у Румунії знижується і чисельність злочинців. Так, у 2015 р. кількість затриманих осіб, які скоїли

кримінальні злочини та проступки, складала 2453 особи, а у 2018 р. – 2098 осіб [11].

Висновки. Із наведеного можна зробити низку висновків.

По-перше, зміна КК Румунії була зумовлена застарілою нормативною базою, що або втратила чинність або зі зміною суспільного ладу вже не мала великого значення. У таких змінах спостерігаються політичні зрушення, що відбуваються в Румунії зараз. Також слід відзначити, що сучасна правова база Румунії є досить розвиненою, і це є важливо для створення держави, у якій права громадян займають основне місце.

По-друге, чинний КК Румунії містить значну кількість новел, які суттєво відрізняються від попереднього КК. Основними є захист прав і свобод громадянина. Також КК Румунії має широкий спектр положень, тому що не просто відстоює права потерпілих осіб, а й захищає права осіб, які вчинили певний злочин.

По-третє, основними ознаками, що пов'язують Загальну та Особливу частину КК Румунії, є такі:

1. Вони закріплені в одному й тому самому кримінальному законі.

2. Загальна і Особлива частини мають єдине завдання – боротьба зі злочинністю, у них відображена воля румунського законодавця.

3. Загальна і Особлива частини втілюють єдину кримінальну політику держави в боротьбі зі злочинністю.

4. Загальна й Особлива частини побудовані на однакових принципах.

5. Норми Загальної та Особливої частин застосовуються лише ваємопов'язано. Жодна норма Загальної частини не може бути застосована, якщо не конкретизувати її зміст стосовно окремих видів злочинів, положень, що закріплені в Особливій частині. І навпаки, жодна норма Особливої частини не може бути застосована у відриві від положень, що містяться в нормах Загальної частини КК.

По-четверте, основними відмінностями між Загальною та Особливою частинами є:

1. Норми Загальної частини регламентують положення, що однакові для всіх чи більшості злочинів, а норми Особливої частини – тільки для злочинів окремих видів.

2. Норми Загальної та Особливої частин, зазвичай, мають різну структуру: норми Загальної частини складаються з гіпотези та диспозиції, норми Особливої частини – з диспозиції та санкції (за винятком норм-дефініцій) та норм про умови звільнення від кримінальної відповідальності за окремі злочини.

Загалом, КК Румунії за своїм складом, змістом, основними положеннями, видами злочинів, видами покарання тощо схожий на КК України. Отже, можна стверджувати, що новий КК Румунії становить для України значний інтерес. Після ґрунтовного вивчення КК Румунії, іншої нормативної бази та практики її застосування можна буде сформулювати пропозиції, які допомогли б удосконалити КК України.

Список використаних джерел

1. Сухарев А. Я. Правовые системы стран мира: Энциклопедический справочник. Москва : Норма, 2003. 976 с.
2. Хавронюк М. І. Історія кримінального права європейських країн : монографія. Київ : Істина, 2006. 192 с.
3. Legal search engine maintained by Washburn University School of Law Library. URL: <http://www.washlaw.edu/forint/europe/romania.html> (дата звернення: 12.05.2019).
4. This English-language database is a portion of Pritchard Law Webs' Internet Law Library, which is the successor to the US House of Representatives Internet Law Library. URL: <http://www.priweb.com/internetlawlib/79.htm> (дата звернення: 22.05.2019).
5. New Civil Codes in Hungary and Romania edited by Attila MenyhLrd, Emd Veress. URL: <http://julius.law.nyu.edu/search~S0?XRomania+&SORT=D/XRomania+&SORT=D&SUBKEY=Romania+/1%2C2031%2C2031%2CB/> (дата звернення: 12.05.2019).
6. Romanian database of various legal codes. URL: <http://www.dsclex.ro/coduri/coduri.htm>. (дата звернення: 12.05.2019).
7. George D. H. For the analysis of the existing changes in the General part of the new Criminal code. Bucharest : Universul Juridic Publishing House, 2011. 150 p.
8. Antoniu D. H. Noul Code penal. Bucharest : Beck Publishing House, 2005. 145 p.
9. Gherghevi I. Romanian database of central legal codes, assembled and maintained. URL: <http://legal.dntis.ro/index.html> (дата звернення: 12.05.2019).
10. Codul Penal al Romaniei. Publicat in Monitorul Oficial. Curinsul Legii nr. 286/2009 privind Codul penal. URL: <http://www.avocatura.com/11491-noul-cod-penal.html>. (дата звернення: 12.05.2019).
11. *World Prison Brief*. URL: <http://www.prisonstudies.org/country/Romania> (дата звернення: 12.05.2019).
12. Medrea N. The court system in the USA, the UK and Romanian translation issues. URL: http://www.academia.edu/7636984/THE_COURT_SYSTEMS_IN_THE_USA_THE_UK_AND_ROMANIA_TRANSLATION_ISSUES (дата звернення: 12.05.2019).

References

1. Sukharev, A. Ya. (2003). *Pravovye sistemy stran mira: Enciklopedicheskij spravochnik*. Moskva: Norma [in Russian].
2. Havronyuk, M. I. (2006). *Istoriya kriminalnogo prava yevropejskih krayin: monografiya*. Kiyiv: Istina [in Ukrainian].
3. Legal search engine maintained by Washburn University School of Law Library. URL: <http://www.washlaw.edu/forint/europe/romania.html> (accessed: 12.05.2019) [in English].
4. This English-language database is a portion of Pritchard Law Webs' Internet Law Library, which is the successor to the US House of Representatives Internet Law Library. URL: <http://www.priweb.com/internetlawlib/79.htm> (accessed: 22.05.2019) [in English].
5. New Civil Codes in Hungary and Romania edited by Attila MenyhLrd, Emd Veress. URL: <http://julius.law.nyu.edu/search~S0?XRomania+&SORT=D/XRomania+&SORT=D&SUBKEY=Romania+/1%2C2031%2C2031%2CB/> (accessed: 12.05.2019) [in English].
6. Romanian database of various legal codes. URL: <http://www.dsclex.ro/coduri/coduri.htm>. (accessed: 12.05.2019) [in English].
7. George, D. H. (2011). *For the analysis of the existing changes in the General part of the new Criminal code*. Bucharest: Universul Juridic Publishing House [in English].

8. Antoniu, D. H. (2005) *Noul Code penal. Bucharest: Beck Publishing House* [in Romanian].
9. Gherghevici, I. Romanian database of central legal codes, assembled and maintained. URL: <http://legal.dntis.ro/index.html> (accessed: 12.05.2019) [in English].
10. Codul Penal al Romaniei. Publicat in Monitorul Oficial. Curinsul Legii nr. 286/2009 privind Codul penal. URL: <http://www.avocatura.com/11491-noul-cod-penal.html>. (accessed: 12.05.2019) [in Romanian].
11. World Prison Brief. URL: <http://www.prisonstudies.org/country/Romania> (data zvernennya: 12.05.2019) [in English].
12. Medrea, N. The court system in the USA, the UK and Romanian translation issues. URL: http://www.academia.edu/7636984/THE_COURT_SYSTEMS_IN_THE_USA_THE_UK_AND_ROMANIA_TRANSLATION_ISSUES (accessed: 12.05.2019) [in English].

S. Denisov, *Doctor of Law, Professor*

A. Shyshova, *Postgraduate Student of the Academy of the State Penitentiary Service*

Characteristics of the Romanian Criminal Code

The article is dedicated to the study of the Romanian Criminal Code. Proper regulation of the institution of criminal responsibility and the existence of a coherent concept of its understanding is absolutely important for the criminal policy of the state. This article examines the main and additional types of punishments provided for crimes in this country, the principles under which the Criminal Code of Romania applies. The system of the Special Part of the Criminal Code of Romania was also outlined. A brief description of the Romanian legal system is given.

The focus is on current trends for improvement criminal law, factors that influence this process. Some changes to the Romanian Criminal Code are analyzed.

Formation of the rule of law requires adherence to the idea of «law above all else». The laws should express the objectively developing public relations, their tendencies for development and self-renewal, their self-organizing potential. And in the Criminal Code of Romania, the idea of a humane, just punishment «within» should be expressed as a codified legislative act.

In general, the Criminal Code of Romania, in its composition, content, main provisions, types of crimes, types of punishment, etc. is similar to the Criminal Code of Ukraine. Therefore, it can be argued that the new Criminal Code of Romania is of considerable interest to Ukraine. After a thorough study of the Criminal Code of Romania, other regulatory frameworks and practices, it will be possible to formulate proposals that would help improve the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: *Criminal code of Romania; General part of the Criminal code of Romania; System of the Special part of the Criminal code of Romania.*

Надійшла до редакції 23.07.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.07

УДК 343.81

*Денисова Т. А.,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
член Президії ГО «Всеукраїнська асоціація
кримінального права»
ORCID ID: 0000-0003-4346-4502*

ЧИ ПОТРІБНА МОДЕРНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ЗАКОНОДАВСТВА?

Я не думаю, що в республіці можна знайти що-небудь більш негідне, ніж коли закон приймають і його не дотримуються, і вже тим більше, коли закону не дотримується сам законодавець.

Н. Макіавеллі

У статті визначено проблеми, що вказують на необхідність модернізації кримінально-виконавчого законодавства у зв'язку із запровадженням масштабної правової реформи. Розглянуто питання кримінально-правової та кримінально-виконавчої політики. Указано на розгалужений арсенал наявних заходів кримінально-правового та кримінально-виконавчого впливу на осіб, які вчинили злочин. Визначено проблеми, що впливають на якість кримінально-виконавчого законодавства.

Ключові слова: *реалізація покарання; кримінальне законодавство; кримінально-виконавче законодавство; модернізація; кримінально-виконавча служба; пробація.*

В статье определены проблемы, указывающие на необходимость модернизации уголовно-исполнительного законодательства в связи с введением масштабной правовой реформы. Рассмотрены вопросы уголовно-правовой и уголовно-исполнительной политики. Указано на имеющийся разветвленный арсенал существующих мер уголовно-правового и уголовно-исполнительного воздействия на лиц, совершивших преступление. Определены проблемы, влияющие на качество уголовно-исполнительного законодательства.

Ключевые слова: *реализация наказания; уголовное законодательство; уголовно-исполнительное законодательство; уголовно-исполнительная служба; пробация.*

Постановка проблеми. Розвиток суспільства неминує має бути пов'язаний із увагою до людини, її прав, свобод, внутрішнього світу та проблем життя. Шлях, який торує

наша держава до стандартів Європейського Співтовариства, показав, що в царині кримінально-правових та кримінально-виконавчих відносин багато залишається того, що че-

кає змін, і ці зміни повинні стати тестом гуманістичного розвитку суспільства незалежної України.

Сучасна кримінально-правова та кримінально-виконавча політика має доволі розгалужений арсенал заходів кримінально-правового та кримінально-виконавчого впливу на осіб, які вчинили злочин, адже поряд із покараннями, що пов'язані з позбавленням волі, кримінальним законом передбачені й інші, альтернативні види, а також указані підстави звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання, від кримінального покарання з випробуванням тощо. Однак плин часу диктує нагальну потребу не просто внесення змін та доповнень до кримінально-виконавчого законодавства, а необхідність його повного переформування.

Усе вказане підкреслює актуальність питання про необхідність якісної модернізації кримінально-виконавчого законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На теренах незалежної України над проблемами кримінально-виконавчого права досить плідно працюють такі науковці, як К. А. Автухов, Л. В. Багрій-Шахматов, Є. Ю. Бараш, І. Г. Богатирьов, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, О. Г. Колб, І. М. Копотун, О. Г. Крикушенко, О. В. Лисодєд, М. П. Мелентьєв, В. М. Пальченкова, М. С. Пузирьов, Г. О. Радов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов, І. С. Яковець та ін. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, питання реформування кримінально-виконавчого законодавства привертають до себе постійну увагу.

Постановка завдання. Дослідити потребу в модернізації кримі-

нально-виконавчого законодавства та показати внесок і роль науковців та персоналу Державної кримінально-виконавчої служби (далі – ДКВС) у проведенні реформ.

Виклад основного матеріалу.

Сучасне кримінальне та кримінально-виконавче законодавство України все ще перебуває на етапі свого формування, про що свідчать численні кардинальні зміни, що відбувалися протягом дії Кримінального (далі – КК) та Кримінально-виконавчого (далі – КВК) кодексів, а також у механізмі правового регулювання останніх років.

Відповідно до вимог кримінальної політики формується коло кримінально-караних діянь, установлюється вид і розмір санкцій та порядок застосування покарань. Це, передусім, визначення основних напрямків політики держави в питаннях призначення, виконання і ефективності покарань, функцій покарання, співвідношення сутності, змісту, завдань та мети покарання, застосування альтернативних позбавленню волі видів покарань. На сьогодні при формуванні кримінальної політики одним з важливих завдань є пошук оптимального балансу у використанні методів переконання, заохочення та примусу для того, щоб покарання, зокрема, відповідало тяжкості злочину.

Закономірно, що підвищена соціальна небезпека злочинів відбивається на призначенні суворого покарання у виді позбавлення волі на тривалі терміни. Суспільство таким чином захищає себе шляхом застосування суворих кримінально-правових санкцій стосовно особи, яка вчинила злочин.

З огляду на значне посилення злочинності не тільки в масштабах

нашої країни, а й у транснаціональному вимірі, усунення колізій, прогалин та вирішення інших проблем політики України у сфері реалізації покарань є вельми актуальним завданням. Сучасність вимагає нових поглядів на такий важливий інститут кримінального права, як покарання, без переосмислення сутності якого доволі складно вирішувати ті проблеми, які стоять перед українською спільнотою в галузі кримінального права. Треба правильно визначити коло кримінально караних діянь; установлювати вид і розмір найбільш оптимальних санкцій, які б відповідали ступеню суспільної небезпеки вчиненого злочину та особі злочинця; обґрунтовувати підходи до диференціації та індивідуалізації покарань; реалізовувати повною мірою принцип економії кримінально-правової репресії. У процесі реформування КК України необхідно враховувати пропозиції про призначення покарання шляхом його раціоналізації, що передбачає як гуманізацію законодавства, так і посилення відповідальності за вчинення окремих злочинів. Варто підтримати позицію науковців, за якою гуманізація системи призначення покарання в Україні є доцільною лише стосовно осіб, яких раніше не було засуджено за вчинення умисних злочинних діянь; стосовно деяких категорій осіб, які вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини, навпаки, необхідно посилювати кримінальну репресію.

Певний час питання кримінального покарання, у тому числі його застосування, були предметом кримінального права. У міру ускладнення системи кримінальних покарань, її мети та завдань, появи нових форм та видів їх виконання, нових органів,

що виконують покарання, з кримінального права як самостійна почала виділятися нова галузь, яка в різних країнах отримала певну назву, а саме: пенологія, пенітенціарне право, виправно-трудове право, кримінально-виконавче право та інші.

Сьогодні загальновідомим є ступінь впливу кримінального права і законодавства на сучасне кримінально-виконавче право й законодавство. Звісно, що кримінально-виконавче право й законодавство є похідним від кримінального. До того ж загальновизнано вважати, що значним такий вплив простежується при реалізації покарання. Норми КВК виконують, так би мовити, допоміжну роль у реалізації інституту покарання, визначену в матеріальному праві. Як постійно наголошує більшість науковців, кримінальне право, як і кримінальне законодавство, є базовим стосовно кримінально-виконавчого, а визначення в КК поняття, завдань, мети та видів покарань, мають вирішальне значення для КВК [1, с. 130; 2, с. 16; 3, с. 5; 4, с. 18; 5, с. 210].

Таким чином, якщо прийшов час змін до кримінального законодавства, це неодмінно потягне кардинальні, а не косметичні, зміни кримінально-виконавчого законодавства. Тому необхідно вести мову не про його оновлення шляхом унесення змін та доповнень, а про модернізацію повним переформатуванням. Модернізація (англ. *modern* – сучасний, передовий) – це оновлення КВК шляхом приведення його сутності та змісту у відповідність до нових потреб, що виникають із реформуванням кримінального законодавства.

7 серпня 2019 року Президент України видав Указ № 584/2019,

яким затвердив Положення про Комісію з питань правової реформи [6] (далі – Комісія). Відповідно до пункту 28 частини першої статті 106 Конституції України Президент постановив затвердити Положення про Комісію та її персональний склад. Керуючись демократичними стандартами та найкращими світовими практиками, зокрема держав – членів Європейського Союзу, основним завданням Комісії визначається «сприяння подальшому розвитку правової системи України на основі конституційних принципів верховенства права, пріоритетності прав і свобод людини і громадянина з урахуванням міжнародних зобов'язань України».

Серед новоутворених робочих груп Комісії цікавим є те, що є потужний склад груп розвитку кримінального права та реформування кримінальної юстиції. Це, зокрема, високоповажні та знані фахівці з кримінального та кримінального процесуального права. Формування складу робочих груп Комісії здійснювалося відповідно до покладених завдань, у тому числі щодо кримінально-правового та процесуального напрямів, – це підготовка та узагальнення пропозицій до законодавства про кримінальну відповідальність та кримінального процесуального законодавства. На превеликий жаль, жодного фахівця з кримінально-виконавчого права у складі цих груп немає, як немає згадки про необхідність реформування кримінально-виконавчого законодавства.

Переформатування КВК України повинно відбуватися за декількома різновекторними напрямками. На окремих з них доцільно зупинитися вже зараз.

Якість закону та його превентивний характер. Ефективність превентивних можливостей кримінального та кримінально-виконавчого законів як дієвих засобів у сфері запобігання злочинам постійно підкреслюється законодавцем, науковцями та практиками. У процесі підготовки та прийняття нових КК та КВК України необхідно звернути увагу на вживану термінологію та правильне тлумачення норм закону. Також варто оцінити, завдяки статистичним даним, ефективність реалізації тих завдань, що визначені законодавцем. Передусім, це охорона від злочинних посягань найбільш важливих благ, життя, здоров'я та безпеки людини, забезпечення миру тощо. Адже прийняття неякісного закону не гарантує його якісного виконання. До того ж це породжує зневіру до закону в громадян, провокує нігілістичні настрої суспільства.

Реалізація покарань за кримінальні проступки. Як відомо, свого часу пропозиція поділяти суспільно небезпечні діяння на злочини та кримінальні проступки викликала жваві обговорення, оскільки значна кількість запропонованих положень була суперечливою за змістом, що викликало низку проблем. Сьогодні позиція щодо впровадження кримінальних проступків міцно зайняла своє право на існування. Як видається, новий КК України обов'язково позитивно вирішить це питання, оскільки існування кримінальних проступків вже закріплено в Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України. Вбачається, що в новому КВК України також повинні знайти відповіді питання, зокрема, як буде реалізована система покарань за кримінальні проступки, на які органи й установи

буде покладено виконання цих покарань, який порядок і умови виконання цих покарань тощо.

Реалізація кримінальної відповідальності юридичних осіб. Варто нагадати, що інститут відповідальності юридичних осіб уведений у кримінальне законодавство у 2013 р. з подальшими змінами у 2014 та 2015 роках і внесенням до КК України розділу XIV-1 «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб» [7]. У статті 96-6 КК України – «Види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб» – зазначено, які основні та додаткові заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані до юридичних осіб: 1) штраф; 2) конфіскація майна; 3) ліквідація. У частині другій цієї статті уточнено, що при «... застосуванні заходів кримінально-правового характеру юридична особа зобов'язана відшкодувати нанесені збитки та шкоду в повному обсязі, а також розмір отриманої неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою». Характерно, що в законі досить детально роз'яснено повноваження представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, проте незначну увагу звернуто на порядок, умови виконання вказаних заходів кримінально-правового характеру та органи, на які покладається їх виконання. Мабуть, складно виконати закон, коли немає чіткого визначення порядку й умов його виконання.

Інститут розгляду цивільного позову. Практично кожний злочин породжує не тільки кримінально-правові, а й цивільно-правові наслідки у виді заподіяння шкоди майно-

вим правам та законним інтересам фізичних або юридичних осіб. В Україні склалася усталена практика, що інститут розгляду цивільного позову разом з кримінальною справою / кримінальним провадженням є невіддільним елементом кримінального процесу, а сам цивільний позов має враховуватися при вирішенні завдань кримінального судочинства. Сьогодні відмова в позові в порядку цивільного судочинства позбавляє позивача права пред'являти той же позов у кримінальному провадженні, а отже, злочинець не несе матеріальної і моральної відповідальності, а держава не в змозі захистити інтереси потерпілої особи. У зв'язку з цим виникає проблема щодо примусового відшкодування заподіяної злочином шкоди. Нагадаємо, що за законодавством багатьох держав, зокрема Аргентини, Австрії, Іспанії, Італії, Польщі, ФРН, з метою захисту прав потерпілих питання кримінально-правової реституції (примусове відшкодування потерпілому заподіяної злочином матеріальної та моральної шкоди) регламентуються кримінальним законодавством. Так, наприклад, у КК Польщі обов'язок відшкодування потерпілому заподіяної злочином шкоди встановлений у главі V «Кримінально-правові заходи», пункт 5 статті 39 якої передбачає, що одним з таких є обов'язок відшкодувати шкоду шляхом виплати грошової компенсації певного розміру. Поширена практика спрямування коштів від штрафів до спеціального фонду компенсації шкоди жертвам злочинів, як показує практика, також вкрай неефективна через бюрократичну тяганину, не меншу від судової. Вбачається, що розроблення цього питання було би

перспективним. За нинішніх умов потребують широкого застосування також санкції, де вказано альтернативи позбавленню волі, але не слід забувати про збалансованість вини та кари, коли остання була б адекватною і достатньою, задовольняла певною мірою потерпілого та винного у вчиненні злочину, суспільство й державу.

Виправлення та ресоціалізація засуджених як мета покарання. Не підтримуючи та не спростовуючи наявні теорії щодо виправних можливостей покарання, лише підкреслюю, що цілі покарання є не тільки кінцеві (на чому наголошує законодавець), а й проміжні. До того ж частина цілей є малодосяжними, особливо в умовах жорсткої ізоляції засудженого від суспільства.

Як видається, виправний процес (виховні заходи, соціальні та виправні програми тощо) повинен здійснювати спеціальний персонал, відібраний на конкурсній основі. Він повинен бути глибоко обізнаний в основах загальної та юридичної психології, педагогіки, соціальної сфері, виконувати обов'язки за контрактом чи трудовою угодою. Діяльність із виправлення та ресоціалізація засудженого повинна стати його основним завданням, що необхідно врахувати у новому КВК України.

Функціонування приватних пенітенціарних установ. Попри дискусійність цього питання ми повинні діяти на випередження. Адже як свого часу наголошувала Дж. Митфорд, незважаючи на проведення низки тюремних реформ, нові споруди виправних закладів, як і нові пенітенціарні теорії, виявилися неспроможними змінити старий «тюремний дух», який породжує деградацію та

спустошення особистості [8, с. 19–20]. Як видається, це питання перетинається із попереднім.

Як змінити старий «тюремний дух» в установах виконання покарання, які діють сьогодні? Може, необхідно розглянути як позитивні моменти, так і недоліки функціонування приватних пенітенціарних установ, шляхом дослідження зарубіжного досвіду, аналізу статистичних даних щодо категорії осіб, які могли б утримуватись у вказаних установах, вивчення думки фахівців у сфері виконання покарань, представників органів влади, учених та узагальнення їх пропозицій. Про можливість запровадження приватних установ неодноразово висловлювався заступник міністра юстиції Д. В. Чернишов, але при цьому акцентував увагу на законодавчому регламентуванні питання: «Природно, що в такому випадку існують законодавчі правила, що регламентують режим утримання ув'язнених у приватних закладах, зміст виправних заходів тощо» [9].

Вплив іншого галузевого законодавства на кримінально-виконавче законодавство. Хоча кримінально-виконавче законодавство тяжіє до кримінального, однак вплив на кримінально-виконавче право й законодавство інших галузей, у тому числі кримінального процесуального, трудового, цивільного, конституційного, сімейного права, є значним. Так, за період існування України як незалежної держави права і свободи засуджених, особливо до позбавлення волі, істотно розширено, що значно наблизило умови утримання громадян цієї категорії до міжнародних стандартів. Прикладом цього може бути частина друга статті 7 КВК

України – «Основи правового статусу засуджених», де визначено, яким чином закріплюються і гарантуються політичні, загальногромадянські та інші правові питання при відбуванні покарання, а саме: «Засуджені користуються усіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, визначених законами України, цим Кодексом і встановлених вироком суду»[10]. Так, якщо правове становище осіб, які відбувають покарання, не дозволяє їм особисто брати участь у вирішенні тих чи інших питань (брати участь у цивільно-правових угодах, оплачувати комунальні платежі, вирішувати проблеми стягнення аліментів, оскаржувати трудові взаємовідносини і ін.), засуджені можуть діяти через свого представника. Однак існує низка проблем, що можуть вирішуватися неоднозначно. Прикладом таких є полеміка стосовно конституційного права на працю й проблеми щодо його реалізації у кримінально-виконавчому та кримінальному процесуальному праві, а також реалізація засудженим свого виборчого права тощо.

Основні права засуджених регламентуються статтею 8 КВК України. Одне з них – право на працю. Справді, засуджені мають право на працю, гарантовану оплату праці, надання відпустки, право на соціальне забезпечення, у тому числі й на отримання пенсій, відповідно до законів України. Необхідно підкреслити, що зараз засудженим гарантується право на працю, але це не є їх обов'язком. Проте матеріальну підставу викладено в частині другій статті 81 КК України так: засуджений повинен довести своє виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до

праці. Тобто для умовно-дострокового звільнення засуджений повинен працювати. Підтвердженням цього є й норма КПК України.

Інший приклад: засуджені мають право голосу в період проведення виборів. Однак особи, які відбувають покарання у виді позбавлення волі на певний строк, не мають права в період проведення виборів до органів державної влади та місцевого самоврядування проводити зустрічі з виборцями; не допускається проведення мітингів, походів і демонстрацій; обмежено право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації та інші.

Забезпечувати дотримання вимог Конституції України, інших законів – це обов'язок усіх органів держави і посадових осіб, громадських організацій і громадян [11, с. 4]. Визначивши це, наша держава приєдналася до європейського і світового бачення цієї проблеми, намагається створити відповідні передумови для її вирішення у всіх сферах взаємин особи і суспільства, громадянина і держави. Таким чином, ще раз виникає необхідність приведення норм КВК України у відповідність до Основного Закону України та галузевого законодавства.

Усе вказане лише зміцнює переконання в необхідності модернізації кримінально-виконавчого законодавства. Науковцям і практичним працівникам Державної кримінально-виконавчої служби таку роботу необхідно починати терміново, паралельно з обговоренням нового КК України.

Висновки. Зрештою, необхідно нагадати, що ключові проблеми – «злочин і покарання», – завжди були і залишаються постійним предметом

досліджень у філософії та соціології права, кримінальному, кримінально-виконавчому праві, кримінології та ін. Однак накопичені знання та результати проведених наукових досліджень вимагають нових підходів, заснованих на сучасних досягненнях науки кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології. Численні наукові праці дають можливість узагальнити отримані знання, оцінити правильність або помилковість підходів до призначення і виконання покарань, створити сприятливі умови для реформування системи покарань і їх застосування, а також сприяти якісному оновленню всієї системи органів і установ виконання покарань.

Незважаючи на спірність окремих питань, про що було сказано, ці знання сприяють розвитку оптимальної системи виконання покарань, відповідають інтересам цивілізації, загально визнаним людським цінностям, громадської безпеки та нормам моралі.

Той, хто хоча б один раз відбував покарання в місцях позбавлення волі, не відчуває страху перед новим можливим засудженням. Для таких осіб стають звичними і специфічне оточення, і традиції, і загальна система відбування покарання. Тому в стратегії реформування кримінально-виконавчої системи повинні по-новому розглядатися ідеї каяття – як можливості виправлення, каяття за вчинені суспільно небезпечні діяння, духовного відродження, можливості заслужити пробачення в Бога, сім'ї,

близьких людей і суспільства загалом.

З огляду на комплексність викладених проблем, змін ідеологічної та практичної парадигм у сучасних умовах України виникла необхідність у проведенні модернізації КВК України. Ще раз необхідно підкреслити, що така робота повинна бути розпочата одночасно з переформуванням КК України. Однак цей крок не може бути успішно реалізований, якщо він не передбачає участі наукового потенціалу, інститутів громадянського суспільства, максимальної відкритості, а також значного матеріального та інформаційного забезпечення.

Виклад окреслених питань має проблемний характер, оскільки реформування кримінального законодавства вже розпочалося, а кримінально-виконавчого – перебуває лише на початковій стадії. Крім того, слід урахувати, що сучасна Державна кримінально-виконавча служба України також знаходиться на стадії реформування. Це, без сумніву, вплине на роботу над новим КВК України. Тому окремі положення сформульовано в постановочному порядку – як наукові гіпотези, основою яких є дослідження проблем, пов'язаних з властивостями і реалізацією покарань, особливостями досягнення цілей і відновлення особистості осіб, які зазнали покарання. Ці питання мають особливу складність і вимагають різнобічних методологічних підходів, систематизованого і послідовного вивчення.

Список використаних джерел

1. Утевский Б. С. Вопросы теории исправительно-трудового права и практика его применения. *Советское государство и право*. 1957. № 12. С. 129–132.

2. Ткачевский Ю. М. Соотношение уголовного и уголовно-исполнительного законодательства. *Вестник Московского университета. Серия «Право»*. 1998. № 2. С. 12–24.
3. Кримінально-виконавче право України: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів / За ред. проф. А. Х. Степанюка. Харків : Право, 2005. 256 с.
4. Уголовно-исполнительное право: Курс лекций. Отв. ред. док. юрид. наук, проф. А. А. Толкаченко. Санкт-Петербург : Изд-во «Юрид. центр. Пресс», 2004. 505 с.
5. Денисова Т. А. Кримінальне покарання: завдання і функції, практика застосування. *Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5 т. Т. 5: Кримінально-правові науки. Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю в Україні* / За заг. ред. В. В. Сташиса. Харків : Право, 2008. С. 208–219.
6. Положення про Комісію з питань правової реформи: Указ Президента України від 7 серпня 2019 р. №584/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949> (дата звернення: 10.08.2019).
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України в редакції від 26.04.2015 р. № 314-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18> (дата звернення: 16.05.2019).
8. Mitford J. Kind and usual punishment. *The Prison Business*. New York : Alfred Knopf. 1975. 347 p.
9. Чернышов Д. В Минюсте рассказали о том, как работают частные тюрьмы. *Espresso.tv. Новости. Общество*. 19 июня, 2018. URL: <https://ru.espresso.tv/news/2018/06/19/v> (дата звернення: 10.07.2019).
10. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07. 2003 р. № 1129-IV. Відомості Верховної Ради України, 2004, № 3-4, ст. 21. Редакція від 04.11.2018, підстава 2581-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 10.07.2019).
11. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Київ : Преса України, 1997. 80 с.

References

1. Utevskij, B. S. (1957). Voprosy teorii ispravitelno-trudovogo prava i praktika ego primeneniya. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 12, 129–132 [in Russian].
2. Tkachevskij, Yu. M. (1998). Sootnoshenie ugovalnogo i ugovavno-ispolnitelnogo zakonodatelstva. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya «Pravo»*, 2, 12–24 [in Russian].
3. Stepanyuk, A. (Red.). (2005). *Kriminalno-vikonavche pravo Ukrayini: pidruchnik dlya studentiv yuridichnih specialnostej vishih navchalnih*. Harkiv : Pravo [in Ukrainian].
4. Tolkachenko, A. (Otv. Red.). (2004). *Ugovovno-ispolnitelnoe pravo: kurs lekcij*. Sankt-Peterburg : Izd-vo «Yurid. centr. Press» [in Russian].
5. Denisova, T. A. (2008). Kriminalne pokarannya: zavdannya i funkciyi, praktika zastosuvannya. *Pravova sistema Ukrayini: istoriya, stan ta perspektivi: u 5 t. T. 5: Kriminalno-pravovi nauki*. Aktualni problemi borotbi zi zlochinnistyu v Ukrayini / Za zag. red. V. V. Stashisa. Harkiv : Pravo [in Ukrainian].
6. Polozhennya pro Komisiyu z pitan pravovoyi reformi: Ukaz Prezidenta Ukrayini vid 7 serpnia 2019 r. №584/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949> (accessed: 10.08.2019) [in Ukrainian].
7. Pro vnesennya zmin do deyakih zakonodavchih aktiv Ukrayini shodo vikonannya Planu dij shodo liberalizaciyi Yevropejskim Soyuzom vizovogo rezhimu dlya Ukrayini stosovno vidpovidalnosti yuridichnih osib: Zakon Ukrayini v redakcii vid

26.04.2015 r. № 314-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-18> (accessed: 16.05.2019) [in Ukrainian].

8. Mitford, J. (1975). *Kind and usual punishment. The Prison Business*. New York : Alfred Knopf [in English].

9. Chernyshov, D. (2018) V Minyuste rasskazali o tom, kak rabotayut chastnye tyurmy. *Espresso.tv*. Novosti. Obshestvo, 19 iyunya URL: <https://ru.espresso.tv/news/2018/06/19/v> (accessed: 10.07.2019) [in Russian].

10. Kriminalno-vikonavchij kodeks Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 11.07. 2003 r. № 1129-IV. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*, 2004, № 3-4, st. 21. Redakciya vid 04.11.2018, pidstava 2581-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (accessed: 10.07.2019) [in Ukrainian].

11. Konstituciya Ukrayini: Prijnyata na p'yatij sesiyi Verhovnoyi Radi Ukrayini 28 chervnya 1996 r. (1997). Kiyiv : Presa Ukrayini [in Ukrainian].

T. Denysova, *Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Member of the Presidium of the Ukrainian Criminal Law Association*
ORCID ID: 0000-0003-4346-4502

Is it necessary to modernize the criminal-executive legislation?

The article identifies the problems, which testify that it is necessary to modernize the criminal law in the framework of the large-scale legal reform implementation. It is noted that the modern criminal law and criminal-executive legislation are still in the formation stage, despite the Criminal and Criminal-Executive Codes of Ukraine were adopted after proclaiming the independence of our country.

The criminal law and criminal-executive policy issues are considered. The big arsenal of measures of the influence of the criminal law and criminal-executive law on offenders is pointed out. In accordance with the requirements of the current criminal policy, the criminal deeds list is provided, as well as the type of sanctions and the order of enforcement of sentences are established. First of all, it is the definition of the main directions of the state policy, related to sentencing, enforcement of sentences, punishment effectiveness, functions of punishment, correlation of the essence, content, tasks and purpose of punishment, as well as the measures, which are alternative to imprisonment. At present, one of the important tasks in the criminal policy formulation is to find the optimal balance in using the persuasion, encouragement and coercion to ensure that the punishment corresponds to the gravity of the crime. Special attention is drawn to the fact that criminal-executive law and legislation are derived from the criminal law. The criminal-executive law rules perform the ancillary role in the punishment execution institute, which is defined in the substantive law.

The problems, which affect the quality of the criminal-executive legislation, are identified. Reformation of the Criminal-Executive Code of Ukraine should be implemented in different vectors, paying special attention to:

- quality of the law and its preventive nature;
- enforcement of sentences for criminal offenses;

- execution of the criminal liability of legal entities;
- civil litigation institute;
- correction and re-socialization of convicts as the punishment purpose;
- private penitentiary establishments;
- impact of other sartorial legislations on the criminal-executive law.

It is emphasized, that in view of the complexity of the problems, changes of the ideological and practical paradigms, it is necessary to modernize the criminal-executive legislation of Ukraine. Such work should be synchronous with the reformation of the Criminal Code of Ukraine. Such purpose cannot be successfully achieved, unless the scientific potential and the civil society institutions are involved. Besides, the maximum openness and sufficient material support are needed.

Keywords: *enforcement of sentences; criminal law; criminal-executive legislation; modernization; criminal-executive service; probation.*

Надійшла до редакції 02.08.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.08

УДК 343.8

Z. M. Khasia,
*PhD student of the Tbilisi State University
of Georgia, Prison System Advisor of the
International Committee of the Red Cross
e-mail: maiakhasia@gmail.com*

PERSONS WITH DISABILITIES AND THEIR MULTIPLE NEEDS IN PENITENTIARY ESTABLISHMENTS

The present article discusses the special categories with multiple needs that any penitentiary establishment faces in its practice periodically. The purpose of this article is to briefly discuss and explain the importance of granting the PWDs with a status, appropriate to their multiple needs; as well as the importance of addressing such comprehensive needs in the context of the treatment of persons with disabilities and, on its basis, establishing conditions for serving a sentence on an equal basis with other convicted persons and in line with honour and human dignity.

Keywords: *person with disabilities; penitentiary system; reasonable accommodation; adapted environment; penitentiary establishment; barrier; treatment; status determination.*

В статье рассмотрены особенности отбывания наказания в виде лишения свободы специальными категориями заключенных инвалидов с особыми потребностями. Цель статьи – обсудить и объяснить важность предоставления некоторым заключенным инвалидам статуса, отвечающего их потребностям, а также необходимость удовлетворения таких потребностей в контексте работы персонала учреждений исполнения наказаний. Для таких лиц необходимо создать определенные условия для отбывания наказания наравне с другими осужденными, соблюдая права человека и гражданина.

Ключевые слова: *лица с ограниченными возможностями; надлежащие условия проживания; адаптированная среда; учреждение исполнения наказаний; барьеры; лечение; определение статуса; наказание.*

Introduction. Clearly, prisoners with disabilities are vulnerable persons, due to their condition, as their physical and mental disabilities predetermine their particular vulnerability in such a dangerous and closed environment as a prison [1, p. 55].

In addition to the circumstance that persons with disabilities (hereinafter – PWDs) in penitentiary establishments

belong to a special category in itself, there are persons among them who also belong to other special categories, which determines their multiple needs. However, the legislations regulating penitentiary systems of many countries, and in particular the legislations of the post-Soviet countries [2; 3; 4; 5], does not recognize the status of persons with multiple needs.

In the category of prisoners with disabilities with multiple needs, we should consider PWDs who at the same time belong to national, religious, ethnic and racial minorities; foreign prisoners; women; juveniles; lesbian, gay, bisexual and transgender prisoners with disabilities. Prisoners with disabilities belonging to this category represent a particularly high-risk group, due to their multiple needs. Therefore, their needs and ways of meeting these needs should be assessed and planned in a comprehensive manner in conjunction with the needs related to their disability.

The purpose of this article is to briefly discuss and explain the importance of granting the PWDs with a status, appropriate to their multiple needs; as well as the importance of addressing such comprehensive needs in the context of the treatment of persons with disabilities and, on its basis, establishing conditions for serving a sentence on an equal basis with other convicted persons and in line with honour and human dignity.

The present article discusses the special categories with multiple needs that any penitentiary establishment faces in its practice periodically.

Results and discussion.

Foreign Prisoners, Ethnic and Racial Minorities.

The language barrier should be discussed as the very first one among the factors causing additional needs specific to foreign prisoners. The language barrier does not allow them to have full contact with the administration or other prisoners. Therefore, they may be unable to provide the administration with information about their disabilities and claim the service relevant to their condition.

All categories of foreign prisoners have special needs, which include challenges, such as remoteness from the family, «foreign national prisoners who were not resident in the country of imprisonment are usually cut off from their families and communities, and therefore lack the contact and support that is vital to reduce the harmful effects of imprisonment and assist with social reintegration» [6, p. 82], which is particularly critical with regard to persons with disabilities, who are largely dependent on the support of these people before entering the prison. As for ethnic and racial minorities, the language barrier may not be so severe, as they may know or understand the state language due to the long stay in the given country. However, the additional needs, that foreign prisoners face, extend to ethnic and racial minorities as well, and are related to their cultural characteristics, tradition, religion and nationality, which often cannot be provided by penitentiary systems.

The article discusses a list of problems, which this category of persons with disabilities may encounter in prison, namely:

a. Submitting written request to receive appropriate services, meet with the prison director or doctor and other personnel, which foreign prisoners or national and ethnic minorities may not have access to without support, due to lack of knowledge of the state language or lack of appropriate education. National regulations or international standards related to a penitentiary system allow foreign prisoners to contact their diplomatic representatives [7], however, often they may not be aware of this possibility, because they do not have access to these regulations or have not been explained about this right

due to the lack of knowledge of the language.

b. Access to a doctor or psychologist, when they depend on an interpreter, whose services are often unavailable. If the administration or the prisoners themselves turn to other prisoners for help (if available), the confidentiality, required when providing medical and psychological assistance, is violated.

c. Use of disciplinary measures – «there may not be copies of prison rules and regulations in a language that they understand, they may not be provided adequate interpretation during disciplinary hearings» [6, p. 61]. Thus, a prisoner with disabilities of such a group may not even know that the act s/he committed was a disciplinary violation. Also, s/he is not given the opportunity to defend himself and present arguments in his/her favour during the disciplinary hearing.

d. A discriminatory approach to persons with disabilities of this category can be manifested in a variety of ways. One of them is placement: isolation from other prisoners, when they are placed separately, in isolation due to their language barrier and/or religious affiliation, and when the prison administration explains this as a security measure and does not take into consideration that they are placed in a locked environment without basic daily communication.

Discriminatory approaches may also be linked to the lack of consideration of the cultural and religious needs of foreign prisoners during the examination, placement and application of disciplinary sanctions [1, p. 14].

The discriminatory approach related to placement can be expressed by the quality of accommodation, the

unofficial selection of certain ethnic groups and their placement in cells with less favourable living conditions. Often ethnic minorities or foreigners are placed in one cell as they can communicate with one another, however, the prison administration does not consider the degree of their disabilities and the suitability of the cell environment, the prisoner's requirement, living conditions, etc.

e. Programs and preparation for release. Prisoners with disabilities of the above category may also not be offered educational, employment or other rehabilitation programs, because they are persons with disabilities, and in addition they are foreigners, national or ethnic minorities, and the administration either does not have corresponding programs, or offers work or programs, which they are forced to take part in due to the absence of other alternatives. «Access to education, health care and prisoner programmes may be affected by ethnicity, race and descent, with a detrimental effect on the social reintegration needs of overrepresented groups, increasing the risks of re-offending after release» [6, p. 60]. Therefore, prisoners with disabilities belonging to foreign or national or ethnic minorities may be at risk of not being adequately prepared for release due to the lack of access to these programs.

Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender (LGBT) Prisoners.

LGBT prisoners belong to a high-risk group based on their status in many countries, including the post-Soviet countries. As stereotypes are often stronger in prisons than in the outside world, LGBT prisoners remain a particularly vulnerable group in many aspects [1, p. 31] and, above all, have the

highest protection needs. The risk is further increased by the disability. Thus, the main objective in regards to this category of prisoners is both to meet their disability needs and protect them from violence, which is usually expected from other prisoners and, in some cases, from prison personnel [8]. For example, a research [9] conducted in the US found that «nearly a fifth (18.5 percent) of inmates who identified as homosexual and 9.8 percent who identified as bisexual or «other orientation» reported being sexually victimized, compared with 2.7 percent of heterosexual inmates».

Violence against LGBT people does not only consist of sexual relationships. In a number of post-Soviet countries where so-called «criminal subculture» represents the part of the prison management, violence also includes forced obedience, when the prisoners of this category are forced to serve other prisoners and to perform the most degrading work, and if this category of prisoners is unable to perform the assigned work, the risk is even higher. In most cases, this type of violence can only be carried out with the assistance or the silent consent of the staff, for example, prison staff may have contributed to sexual violence in exchange for bribes. There are cases when prison staff beat the LGBT prisoners or placed them in cells known with abusers [6, p. 114].

One of the major problems is stigmatization. In various papers, we find examples where other prisoners or prison staff may declare this category of persons with disabilities as female. In prisons of some countries, special labels or signs on a prison file, clothing, a dining table, a cell, or a badge may be used, or they may be permanently placed in a separate accommodation and eat on a separate table. The placement of

LGBT prisoners is one of the key factors of them becoming vulnerable [1, p. 31]. In the prison systems, it is often the case that LGBT prisoners are accommodated in isolation and worse conditions. In post-Soviet countries, prison administrations face a problem of placing the transgender prisoners, which are placed in prisons based on their sex at birth. This paves the way for sexual abuse against them.

One of the problems related to LGBT prisoners is the complaints procedures, complaints on sexual assault and rape in many prison systems, especially if it is related to violence by prison staff. As a rule, such complaints are not considered or the response of the administration is minimal. This approach is especially intensified when LGBT prisoners make such a statement that even when «complaints are acted upon, ... the stigma of having been raped remains with the prisoner and the information spreads rapidly in the prison system. The victim is therefore at risk of further victimization, unless he or she is provided with adequate and constant protection» [6, p. 107].

During the process of preparation for release, LGBT prisoners with disabilities have a particular need while participating in preparation for release programs, the first being that other prisoners do not want to participate in the program with them, the second being their disability. Thus, they develop feeling that they have no further support after release.

Older Prisoners.

Older prisoners represent a vulnerable group due to their own age, as they require special care, accommodation, medical services and programs appropriate to their age, both in a free society and in the penitentiary

system. Given the restrictions at closed institutions, the vulnerability of older prisoners is even higher and their needs are even greater.

Studies identify the following three main categories of older prisoners [6, p. 126]:

a. The first group consists of those who were sentenced to long prison terms while young and have grown old in prison. They spend long period in prison, in isolation from the community and their families, and lose community links.

b. The second group is made up of habitual offenders, who have been in and out of prison throughout their lives. They adjust reasonably well to prison life, though such PWDs may often have chronic health problems, including particularly, a history of substance abuse.

c. The third group consists of those who have been convicted of a crime in later life. Their crimes are usually serious. This group experiences the most severe adjustment problems in prison due to their age and disability.

One of the major problems that older prisoners face is reasonable accommodation. Given their age and disability, we shall presume that they have difficulty climbing stairs, independently accessing sanitary facilities, inappropriate heat or cold, various architectural structures [1, p. 49]. This may lead to the situation when fellow prisoners request his/her transfer to another cell. «In some systems, such as the United States, older prisoners are sometimes placed in separate, protected units, where the layout corresponds to their needs and where they can receive specialist care» [6, p. 127]. Arguments have been offered in favour and against such allocation options.

In particular, argument in favour of special units consider protecting older

prisoners from victimization and violence of other young, healthy prisoners. Such isolation may serve as a basis for the prison administration to develop special programs for older prisoners, using specialist staff and resources; another factor could be contributing to positive mental health.

The idea of placing older prisoners with the general population is also mainstreaming. In particular, this provides an opportunity for older prisoners to communicate with other prisoners and fill up the emptiness caused by remoteness or separation from their families. In deciding the allocation of older prisoners with disabilities in the general prison population the elementary risk assessment should be carried out.

Participation of older prisoners with disabilities in rehabilitation programs is one of the most difficult challenges: in some cases, programs do not meet their age appropriate needs, since most of prison programs are designed to cater for the needs of younger prisoners, or the programs do not take into consideration the needs related to disability.

Older prisoners with disabilities have very specific requirements in terms of their preparation for release, with differences in their needs, age, disability, duration of the sentence, and other specific characteristics. The needs will vary according to their social, economic and health conditions. Therefore, individualized pre-release programs are essential for older prisoners with disabilities to return to the society.

Women Prisoners with Disabilities.

The number of female prisoners is relatively low compared to male prisoners, with studies showing that

depending on countries and prisons the proportion of female prisoners varies from 2 to 10 per cent [10, p. 143]. It is clear that this figure should be assessed positively, however, if we look at the same studies, prisons are not built for women, but tend to be managed from a male perspective. This applies to both architecture and security and other details. Usually, this means that prisons are designed for the needs of the majority male population and adapted (or sometimes not) to the needs of women [10, p. 146]. This approach indicates that women are often placed in establishments where their needs are either not addressed at all or, if it is, to the extent that do not comply with their real requirements.

The particular importance of managing the process of serving a sentence by women prisoners is confirmed by the fact that the United Nations and its member States have recognized that the existing standard minimum rules for the treatment of prisoners did not cover all the requirements faced by female prisoners and developed the Rules [11, Rule 6], which regulate the standards of treatment of women prisoners in all areas of serving a sentence. Women prisoners have a wide range of special needs.

One of the most difficult challenges for many women prisoners is that of accommodation. Since some prison systems have a small number of prisons used exclusively for women prisoners (e.g., Armenia, Azerbaijan, Georgia and countries in Central Asia), in these circumstances many imprisoned women are held in accommodation which is far away from their families. On one hand, this violates their right, granted through the law and international standards, to be

allocated to the prisons close to their home, and on the other hand, women, including women with disabilities are particularly in need of family assistance and support, and being located far away from their homes does not allow this. Also, one of the most important issues for women prisoners, especially women with disabilities, is to undergo a proper medical examination to identify their health needs upon admission to the establishment; consultations on women's healthcare matters; access to healthcare services relevant to their health condition, etc.

There are various aspects that should be considered as a factor determining the vulnerability of women with disabilities, such as: domestic violence; serious alcohol and drug abuse; possible sexual violence and ill-treatment in places of deprivation of liberty where male staff is employed; separation with the family when women are the caretakers of their children and family; specific medical, physiological needs. According to a study [12, p. 17] carried out in the United Kingdom, 80 per cent of women prisoners have a diagnosable mental illness; 66 per cent are women with alcohol abuse or consume a dangerous amount of alcohol; 50 per cent are victims of domestic violence and 33 per cent – victims of sexual violence; a third of women lost their families and property after entering the prison system; and 37 per cent admit that they had attempted suicide.

If women with disabilities are arrested, they may develop general fears, which may exacerbate their disabilities. Thus, the Bangkok Rules encourages Member States to adopt legislation to establish alternatives to imprisonment, however, if prison

sentences are applied, the administration of the establishment should have an appropriate plan to create adequate conditions for serving a sentence for women with disabilities, as well as to have properly trained staff. «Capacity-building for staff employed in women's prisons shall enable them to address the special social reintegration requirements of women prisoners and manage safe and rehabilitative facilities» [11, Rule 29].

Juvenile Prisoners with Disabilities.

All the rights related to persons with disabilities shall apply to any person deprived of their liberty, however, the primary attention should be given to juvenile prisoners with disabilities. When working with this category, along with disabilities, the prison administration must take into account the additional age-related circumstances. This category shall not be classified as a high-risk group and placed in a high-risk establishment or the juvenile unit of such an establishment until qualified personnel working with juveniles assesses the risk at a highly professional level. A long-term sentence shall not be applied to a juvenile offender. He should have access to a wide range of early conditional release possibilities [13].

International law gives priority to non-institutional approach, which means that «it is not prohibited to use prison sentences against children, but it is beyond a doubt that it should be used only as the last resort» [14, p. 83]. Custodial sentences should be used with extra caution towards juveniles, as they are generally completely dependent on family members or other persons who are responsible for their care. They have practically no experience of living

independently and thus their degree of vulnerability is extremely high. Even in case of their detention, «they must be provided with accommodation in institutions equipped with personnel and age-appropriate facilities» [15, p. 172].

Any measures used against juveniles should serve the crime prevention. In regards to juveniles and, in particular, the vulnerable groups (PWDs) priority should be given to the use of non-custodial sentences, diversion and mediation, in order not to inflict more physical and mental harm on them. «The use of custodial measures should aim at preventing the repeated crime, which includes explaining to the offender about the negative impact of his/her behaviour and reconciliation with the victim/those affected» [14, p. 80]. As the Convention on the Rights of the Child explains, all actions that concern children must be based on the main objective, such as protecting «the best interests of the child» [16, art. 3]. If it is absolutely necessary to place the child in a prison, the prison authorities should use coercive measures against him/her in exceptional cases only, ensuring full access to education, training, sports activities, rehabilitation services and personal development programs. Based on his/her age, the child shall have the right to maintain contact with his or her family.

International standards primarily focus on the use of early conditional release. They encourage the States to use early conditional release more frequently and efficiently. However, the forms and methods of post-release supervision and support for effective social reintegration should not be overlooked. «Juveniles released conditionally from an institution shall be

assisted and supervised by an appropriate authority and shall receive full support by the community» [17, Rule 28.2].

The Havana Rules gives priority to the use of individual approaches to juveniles, with particular emphasis on juveniles with disabilities, and states that «as soon as possible after the moment of admission, each juvenile should be interviewed, and a psychological and social report ... should be prepared» [18, Rule 27]. The purpose of the interview is determining the most appropriate placement for the juvenile within the facility and the specific type and level of care and programme required and to be pursued. The rules set out restrictions that a juvenile should only be placed under conditions that take full account of their particular needs, status and special requirements according to their age, personality, sex, as well as physical and mental health, and which ensure their protection from harmful influences. The Rules also indicate the necessity of considering that «each juvenile is physically able to participate in the available programmes of physical education. Remedial physical education and therapy should be offered, under medical supervision, to juveniles needing it» [18, Rule 47].

The Rules also discuss medical services for juvenile offenders and their availability, which should be appropriate to their age, sex and other requirements of the juveniles concerned, and services staffed by trained personnel. The Rules also include definitions that place a much higher demand in relation to juveniles, for example: «The medical services provided to juveniles should seek to detect and should treat any physical or mental illness, substance abuse or other condition that may

hinder the integration of the juvenile into society» [18, Rule 51].

Discipline and control are integral parts of the penitentiary system, but its use is particularly depressing to a detained juvenile, with particular sensitivity. Therefore, any disciplinary measures and procedures should maintain the interest of safety and an ordered community life and should be consistent with the upholding of the inherent dignity of the juvenile and the fundamental objective of institutional care, namely, instilling a sense of justice, self-respect and respect for the basic rights of every person [18, Rule 66]. The process of serving a sentence by a juvenile should be subject to systematic control and inspection, as it must comply with the standards of child development in the community, firstly, in order for him/her to be readily integrated into the public life after release and, secondly, to avoid stigmatization.

Personnel working with juveniles and their qualification is utterly important part of the penitentiary system and its role in achieving the purpose of punishment is significant. All international standards aimed at enhancing the effectiveness of the penitentiary system emphasize that it should include a sufficient number of specialists, such as: educators, vocational instructors, social workers, psychologists and psychiatrists. The rules set out the selection procedures, focusing on characteristics of the specialists, such as: humanity, ability and professional capacity to deal with juveniles, etc. The Rules also refer to the specificities of training and explains that «the personnel should receive such training as will enable them to carry out their responsibilities effectively, in particular training in child psychology, child welfare

and international standards and norms of human rights and the rights of the child» [18, Rule 85].

Life- and Long-Term Prisoners with Disabilities.

When defining long-term imprisonment, we will inevitably come across terminological differences about what falls under this category. In a number of prison systems, for example in some Scandinavian countries, anyone serving over six months in prison is considered a long-term prisoner. On the other hand, there are prison systems, for example, in Eastern European countries, where a long-term prisoners someone serving more than 10 years of imprisonment. In the United States there are cases where prisoners are sentenced to hundreds of years, which is obviously much more than a normal life expectancy [10, p. 151].

In international standards, which regulate the procedures of serving a sentence by life sentence and other long-term prisoners, the main focus is on identifying individual needs and developing procedures of serving a sentence focused on these needs, meaning that mandatory individual sentence planning should be introduced and implemented, and the comprehensive sentence plans should be prepared for each individual prisoner «as far as possible with the active participation of the prisoner and, particularly towards the end of a detention period, in close co-operation with post-release supervision and other relevant authorities» [19, art. 9].

The normalization principle specifies that prison life should be arranged so as to approximate as closely as possible to the realities of life in the community [19, art. 4]. The significance of this provision is that prisoners of this

category should not experience a degree of institutionalization and isolation from the community so that they do not have difficulties of social reintegration and return back to prison for lack of other alternatives. This risk is the highest for prisoners with disabilities who, due to their condition, require systematic care and assistance.

It is logical that when managing life-sentence and long-term prisoners, it is important to consider their dangerous nature, including the seriousness of the crime, the socially harmful behaviour and other circumstances, however, among these circumstances the main focus should be given to disabilities, which reduces the impending danger coming from the person and emphasizes his/her multiple needs. It should also be borne in mind that tougher security measures combined with their isolation from other prisoners and restrictions on their movement may cause their physical and mental health to deteriorate [1, p. 75]. This should be the approach of the policy for serving a sentence by life sentence and long-term prisoners with disabilities, as such prisoners pose less risk, due to their physical condition. Thus, the measures taken within their sentence planning should aim to release them as soon as possible and reintegrate them into society.

Conclusion.

This article does not attempt to comprehensively review and cover all the prisoners with disabilities with multiple needs and their sentencing standards. At the present stage it mainly deals with the more common forms, on the basis of which it attempts to recommend specific standards of approach to multiple needs to the penitentiary system.

Initially, in order to create an effective environment of serving a sentence for prisoners with multiple needs, it would be recommended for the penitentiary system to take the following steps:

a. Introduce the term «multiple needs» in legislation and in practice, which will enable the penitentiary system to properly classify the condition of persons with disabilities, as well as each of their needs and, ultimately, to plan the sentence of persons with multiple needs with respect to their honour and human dignity and without inflicting any physical or psychological harm on them;

b. Elaborate protective mechanisms, which are not related to disciplinary measures, because besides the risks, related to multiple needs, that are associated with the living environment, low qualification of personnel, inadequate health care, lack of

programs and other factors, there is also a hierarchy of discrimination created by the internal criminal subculture, which makes the already difficult situation of persons with disabilities even more complicated.

c. Introduce the institute of Individual Sentence Planning, which will be available in all penitentiary establishments and to all categories of persons with disabilities depending on their needs.

d. Create the common database accessible to all relevant staff, which allows to start planning appropriate measures for the PWDs with multiple needs upon their admission to the establishment, in order to prevent any risks of human rights violations, discrimination or ill-treatment and to contribute to their adaptation to the environment for serving the sentence.

References

1. Cuéllar A and others, *Vulnerable Groups of Prisoners: A Handbook* (Center for the Study of Democracy 2015).
2. *Imprisonment Code of Georgia*, 09 March 2010.
3. *Criminal Executive Code of Ukraine*, 11 July 2003.
4. *Criminal Executive Code of the Kyrgyz Republic*, 24 January 2017;
5. *The Code of the Republic of Azerbaijan on the execution of sentences*, dated July 14, 2000 and legislations of other countries.
6. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), Atabay T, *Handbook on Prisoners with Special Needs* (Criminal Justice Handbook Series) (United Nations 2009).
7. UN General Assembly, *United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners* (the Nelson Mandela Rules) 2016, UN Doc A/RES/70/175.
8. National Center for Transgender Equality, *LGBT People and the Prison Rape Elimination ACT*, 2012.
9. National Prison Rape Elimination Commission, *Report*, 2009.
10. Coyle A, *A Human Rights Approach to Prison Management: Handbook for Prison Staff* (International Center for Prison Studies 2009).
11. UN General Assembly, *United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-Custodial Measures for Women Offenders* (the Bangkok Rules) 2010, UN Doc A/C.3/65/L.5.
12. United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), Atabay T, *Handbook for Prison Managers and Policymakers on Women and Imprisonment* (United Nations 2008).

13. Khasia Z, 'A General Overview of International Standards for Juvenile Sentencing' (2017) 1 General Overview of Current Issues in Criminal Justice.
14. Shalikashvili M, Mikanadze G, Juvenile Justice (Meridiani 2016).
15. European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) and Council of Europe (CoE), Handbook on European Law Relating to the Rights of the Child (Publications Office of the European Union 2015)
16. UN General Assembly, Convention on the Rights of the Child, 20 November 1989, United Nations, Treaty Series, vol. 1577.
17. UN General Assembly, United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (the Beijing Rules): resolution/adopted by the General Assembly, 29 November 1985, UN Doc A/RES/40/33
18. UN General Assembly, United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of Their Liberty (the Havana Rules): resolution/adopted by the General Assembly, 2 April 1991, UN Doc A/RES/45/113.
19. Council of Europe, Recommendation Rec (2003) 23 of the Committee of Ministers to member states on the management by prison administrations of life sentence and other long-term prisoners, 2003.

Хасія З. М., аспірант Тбіліського державного університету, радник Міжнародного комітету Червоного Хреста з питань в'язничної системи
e-mail: maiakhasia@gmail.com

Особи з обмеженими можливостями та їх потреби в установах виконання покарань

У статті розглянуто особливості відбування покарання у виді позбавлення волі спеціальними категоріями ув'язнених інвалідів з особливими потребами, з якими періодично стикається будь-яка установа виконання покарань у своїй практиці.

Усім зрозуміло, що засуджені особи з обмеженими можливостями є вразливою категорією. Це обумовлено їх станом, оскільки певні фізичні та психічні вади зумовлюють особливу вразливість таких осіб у досить специфічному закритому місці, яким є установи виконання покарань. Самі по собі, інваліди належать до спеціальної категорії в установах виконання покарань. Більш того, серед них є особи, які належать до інших спеціальних категорій, що обумовлює їх складові потреби. Однак законодавство, що регулює пенітенціарну систему багатьох країн, зокрема пострадянських, не визнає статусу осіб зі складовими потребами.

До такої категорії ув'язнених слід віднести осіб, які мають обмежені можливості та належать до релігійних, етнічних та расових меншин; іноземців; жінок; неповнолітніх; ЛГБТ. Особи, які належать до зазначеної категорії, складають особливо високу групу ризику саме через їх складові потреби. Такі потреби та способи їх задоволення треба всебічно оцінювати, а також планувати відповідну діяльність персоналу установ виконання покарань з огляду на поєднання з потребами, пов'язаними з інвалідністю таких осіб.

Мета статті – обговорити та пояснити важливість надання деяким ув'язненим інвалідам статусу, що відповідає їх потребам, а також необхідність задоволення таких потреб у контексті роботи персоналу установ виконання покарань. Для них слід створити певні умови для відбування покарання нарівні з іншими засудженими, дотримуючись прав людини і громадянина, зберігаючи повагу до їх честі та гідності.

Ключові слова: особа з обмеженими можливостями; належні умови проживання; адаптоване середовище; установа виконання покарань; бар'єри; лікування; визначення статусу; покарання.

Надійшла до редакції 02.08.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.09

УДК 343.823

Кирилюк В. А.,
кандидат юридичних наук,
заступник начальника управління –
начальник відділу проходження служби
та комплектування Управління
персоналу Адміністрації Державної
кримінально-виконавчої служби України
e-mail: valentyana12345@ukr.net

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СВЯЩЕННОСЛУЖИТЕЛІВ (КАПЕЛАНІВ) В УСТАНОВАХ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ТА ОРГАНАХ ПРОБАЦІЇ

У статті розглядаються окремі питання нормативно-правового регулювання права засуджених на свободу віросповідання в умовах відбування покарання в установах виконання покарань та органах пробації, а також діяльності священнослужителів (капеланів) відповідно до міжнародних нормативно-правових актів та вітчизняного законодавства.

Ключові слова: *душпастирська опіка засуджених, установи виконання покарань, органи пробації, священнослужителі (капелани).*

В статье рассматриваются некоторые вопросы нормативно-правового регулирования права осужденных на свободу вероисповедания в условиях отбывания наказания в учреждениях исполнения наказания и органах пробации, а также деятельности священнослужителей (капелланов) в соответствии с международными нормативно-правовыми актами и отечественным законодательством.

Ключевые слова: *душпастирская опека осужденных, учреждения исполнения наказаний, органы пробации, священнослужители (капелланы).*

Постановка проблеми. Конституція України визначає, що засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за виключенням обмежень, визначених законом і встановлених вироком суду. Не є виключенням і право засуджених на свободу віросповідання, порядок реалізації якого регламентований як міжнародними нормативно-право-

вими актами, так і національним законодавством. Цьому праву кореспондує обов'язок адміністрації органів і установ виконання покарань та пробації щодо його забезпечення разом з представниками релігійних організацій. Ураховуючи те, що діяльність органів і установ виконання покарань має здійснюватись у суворій відповідності до чинного законо-

давства, існує актуальна потреба в ефективному правовому регулюванні діяльності священнослужителів (капеланів) на законодавчому та підзаконному рівнях.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання душпастирської опіки засуджених та участі священнослужителів (капеланів) у діяльності установ Державної кримінально-виконавчої служби України досліджувалося такими вченими, як Є. Ю. Бараш, С. І. Здіорук, Н. С. Калашник, М. В. Палій, К. Ю. Пантелей, Ю. Є. Решетніков, П. О. Терлецький, О. М. Гумін, О. Г. Колб та інші. Однак на сьогодні актуальною залишається проблема правового регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в установах Державної кримінально-виконавчої служби України та органах пробації, що потребує подальшого дослідження в умовах реформування державної кримінально-виконавчої служби.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз нормативно-правового забезпечення діяльності священнослужителів (капеланів) в установах Державної кримінально-виконавчої служби України й органах пробації та вироблення пропозицій щодо його оптимізації.

Виклад основного матеріалу. Основу нормативно-правового регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в установах Державної кримінально-виконавчої служби України та органах пробації складають міжнародні нормативно-правові акти, закони України та підзаконні нормативно-правові акти.

Серед міжнародних нормативно-правових актів, що регулюють відносини в окресленій сфері, найперше слід звернути увагу на Загальну

декларацію прав людини, прийняту Генеральною асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. Так, стаття 18 Декларації визначає що «кожна людина має право на свободу думки, совісті й релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних та ритуальних обрядів» [1]. Схожа норма міститься і в Міжнародному пакті про громадянські й політичні права, затвердженому Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року, стаття 18 якого закріплює, що «кожна людина має право на свободу думки, совісті й релігії. Це право включає свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір і свободу сповідувати свою релігію та переконання як одноособово, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, у відповідності до культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень» [2].

Реалізація цих основоположних засад у сфері виконання покарань і поводження з в'язнями закріплена в Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями, що містять спеціальний розділ «Релігія», норми якого рекомендують таке: «у закладах, де є досить велика кількість в'язнів, що належать до однієї конфесії, слід призначати кваліфікованого служителя даного культу або дозволяти йому відправляти там відповідні обряди. Кваліфікований служитель культу, який призначається або допускається в заклад на основі п. 1, повинен мати можливість регулярно проводити релігійні обряди та у відведений для цього час

періодично відвідувати наодинці в'язнів, які належать до його конфесії, для бесід на релігійні теми. В'язнів не можна позбавляти можливості доступу до кваліфікованих представників будь-якої конфесії» [3].

Європейські пенітенціарні правила також містять спеціальний розділ, присвячений регламентації релігійних потреб ув'язнених – «Свобода думки, совісті та релігії», у якому наголошується на тому, що «треба поважати свободу думки, совісті та релігії ув'язнених. Внутрішній режим, наскільки це можливо, мусить бути організований таким чином, щоб надавати ув'язненим можливість сповідувати свою релігію та віру, відвідувати служби або зібрання, які проводять представники таких релігій або вірувань, які отримали відповідний дозвіл; такі представники релігій або вірувань повинні мати можливість відвідувати ув'язнених і спілкуватися з ними в конфіденційній обстановці; ув'язненим треба дозволяти мати у себе книги та літературу, які стосуються їхньої релігії та вірувань» [4].

Варто зазначити, що наведені положення Загальної декларації прав людини та Міжнародного пакту про громадянські й політичні права відображено в статті 35 Конституції України: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення

або захисту прав і свобод інших людей.

Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова.

Ніхто не може бути увільнений від своїх обов'язків перед державою або відмовитися від виконання законів за мотивами релігійних переконань» [5].

Норми міжнародних стандартів також імплементовано в Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», який закріплює та гарантує право на свободу совісті громадянам України та здійснення цього права, визначає обов'язки держави та релігійних організацій щодо один одного та суспільства, порядок організації та діяльності релігійних організацій тощо.

Як видається, норми зазначених міжнародних нормативно-правових актів відображено й у чинному кримінально-виконавчому законодавстві.

Засуджені користуються всіма правами людини і громадянина, за виключенням обмежень, визначених законом і встановлених вироком суду, тому на них у повному обсязі поширюються норми Конституції України та Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації». А от деталізація, конкретизація та обмеження, ураховуючи правовий статус засуджених осіб, визначена нормами кримінально-виконавчого законодавства.

Так, Кримінально-виконавчий кодекс України (далі – КВК) визначає, що релігійні організації можуть надавати допомогу органам та установам виконання покарань у виправленні

засуджених і проведенні соціально-виховної роботи, а також як одне з основних прав засуджених закріплює право на здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані зі ставленням до релігії, у тому числі на вільний вибір і допуск священнослужителя для відправлення релігійних таїнств і обрядів, за винятком обмежень, передбачених цим Кодексом [6].

Душпастирську опіку засуджених в установах виконання покарань закон визначає як діяльність священнослужителів (капеланів), уповноважених релігійними організаціями, статuti (положення) яких зареєстровані в установленому законом порядку, яка спрямована на задоволення релігійних потреб засуджених, їх духовне виховання.

Разом з тим заходи душпастирської опіки повинні проводитися таким чином, щоб у жодному разі не порушувати встановлений законом та іншими нормативно-правовими актами порядок виконання і відбукання покарань.

Для координації цих заходів центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, створює дорадчий орган, до складу якого включаються представники заінтересованих релігійних центрів і управлінь, статuti (положення) яких зареєстровані в установленому законом порядку.

Таким дорадчим органом є Душпастирська рада з питань релігійної опіки у пенітенціарній системі України (створена відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 05.07.2017 № 2170/5) як постійно діючий міжконфесійний дорадчий орган, що працює на громадських

засадах. Завданням Душпастирської ради є координація душпастирської опіки засуджених та осіб, узятих під варту, що перебувають в органах, установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України, та персоналу цих органів та установ.

В установах виконання покарань здійснення свободи сповідувати будь-яку релігію або виражати переконання, пов'язані зі ставленням до релігії, підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для забезпечення ізоляції, громадської безпеки й установлені КВК.

Богослужіння та релігійні обряди в усіх виправних колоніях можуть проводитися як за проханням засуджених, так і за зверненням релігійної організації в час, вільний від роботи (навчання) засуджених, але з відповідними обмеженнями, передбаченими кримінально-виконавчим законодавством України для засуджених різних категорій. Пропаганда будь-яких релігійних учень серед засуджених здійснюється тільки за їх бажанням та згодою, а щодо неповнолітніх – за згодою їхніх батьків або осіб, які їх замінюють. Для відправлення релігійних обрядів та душпастирської опіки засуджених можуть допускатися тільки представники релігійних організацій, які офіційно зареєстровані в установленому законом порядку.

Адміністрація колонії обов'язково надає сприяння в запрошенні священнослужителів, а також визначає місце, час та інші умови проведення богослужіння, обряду або церемонії. У разі відсутності окремих приміщень для віруючих декількох релігійних конфесій обряди проводяться в одному приміщенні за гра-

фіком. У такому приміщенні передбачається можливість тимчасового розміщення предметів культу на період обряду.

Разом з тим адміністрація не має виявляти свого ставлення до певної релігії чи конфесії, але повинна сприяти забезпеченню конфіденційності зустрічей засуджених із священнослужителями (капеланами). Таємниця сповіді є недоторканою і охороняється законом. Забороняється оприлюднювати, фіксувати технічними засобами та відтворювати будь-яку інформацію, отриману зі сповіді. Відомості, отримані зі сповіді, не можуть бути предметом досудового розслідування, досудового слідства чи кримінального провадження, використовуватися як доказ. Ніхто в жодному разі не може допитувати священнослужителя, перекладача чи іншу особу з питань, пов'язаних з конфіденційністю сповіді.

Засуджені можуть придбавати і користуватися релігійною літературою, іншими предметами і матеріалами релігійного призначення, але тільки тими, використання яких не суперечить інтересам забезпечення ізоляції засуджених, а також іншим умовам виконання покарання. Водночас вони не мають права, посилячись на свої релігійні переконання, ухилятися від виконання своїх обов'язків, а також установлених вимог режиму відбuvання покарання.

Загалом же відправлення релігійних обрядів не повинно порушувати розпорядок дня в колоніях, а також утискати права інших осіб, які відбuvають покарання.

Деякі питання забезпечення релігійних потреб засуджених визначені Правилами внутрішнього розпорядку установ виконання по-

карань, затвердженими наказом Міністерства юстиції України від 28.08.2018 № 2823/5. Зокрема, зазначає на увагу детальний порядок надання дозволу представникам релігійних організацій на відвідування установи виконання покарань.

Для отримання такого дозволу релігійні організації не пізніше ніж за п'ять робочих днів до запланованого відвідування подають до Адміністрації ДКВС, керівництву міжрегіонального управління або установи виконання покарань заяву, у якій зазначають:

повне найменування релігійної організації, місцезнаходження, номер телефону (факсу), електронну пошту;

найменування установи виконання покарань, яку планується відвідати (при направленні заяви до Адміністрації ДКВС або міжрегіонального управління);

дату і час відвідування установи виконання покарань;

прізвище, ім'я, по батькові кожного з представників релігійної організації, які планують відвідати установу виконання покарань, серію та номер паспорта, коли і ким виданий.

До заяви додаються копії свідоцтва про державну реєстрацію організації та її статуту.

Крім того, священнослужителі, релігійні проповідники, наставники, інші представники зарубіжних релігійних організацій, які є іноземними громадянами і тимчасово перебувають в Україні, повинні надати копію офіційного погодження Міністерством культури України можливості зайняття проповідницькою чи іншою канонічною діяльністю та виконання релігійних обрядів.

За результатами розгляду заяви протягом трьох робочих днів Ад-

міністрація ДКВС (міжрегіональне управління) надає дозвіл на відвідування установи виконання покарань, про що повідомляє заявника.

У разі відсутності в заяві інформації або копій зазначених документів, заявника письмово повідомляють про відмову в наданні дозволу на відвідування установи виконання покарань.

Представники релігійних організацій, які на постійній основі беруть участь у виправленні та ресоціалізації засуджених, проведенні соціально-виховної роботи, можуть відвідувати установи виконання покарань і за спрощеною процедурою.

Для цього зазначеним особам видається перепустка на певний період (місяць, квартал) та на цей період складається графік візитів, який затверджує начальник установи виконання покарань.

Представники релігійних організацій повинні дотримуватися правил поведінки та вимог режиму, установлених в установах виконання покарань. У разі їх порушення за рішенням адміністрації установи виконання покарань відвідування може бути припинено на будь-якій його стадії.

Для задоволення релігійних потреб засуджених та персоналу в усіх установах ДКВС України облаштовано 2583 культові релігійні споруди. Кількість засуджених, які відвідують духовно-просвітницькі заходи, становить 12,4 тис. осіб, що складає близько 22,4 % від загальної кількості засуджених та осіб, узятих під варту. Духовно-просвітницьку роботу із засудженими проводять представники 55 релігійних конфесій, громад, організацій та церков, офіційно зареєстрованих в Україні [7].

Отже, правові та організаційні засади участі релігійних організацій у виправленні та проведенні соціально-виховної роботи із засудженими в установах виконання покарань чітко визначені в КВК, окремі процедурні питання регламентовані Правилами внутрішнього розпорядку УВП та СІЗО.

Натомість участь релігійних організацій у комплексі заходів соціально-виховного та психологічного супроводу суб'єктів пробації потребує окремого вивчення та правової регламентації.

Положення міжнародних нормативно-правових актів (Рекомендація СМ / Рес (2010) 1 Комітету Міністрів державам-членам про правила Ради Європи про пробації та Рекомендація СМ / Рес (2017) 3 Комітету міністрів державам-членам щодо європейських правил щодо санкцій та інших заходів) стосуються лише питань недискримінації на підставі релігії як у роботі органів пробації з правопорушниками, так і при відборі персоналу самих органів пробації. Ці міжнародні акти лише визначають необхідність служби пробації працювати у взаємодії з іншими державними або приватними організаціями та місцевими органами самоврядування для того, щоб сприяти залученню засуджених у життя суспільства. До таких організацій можна віднести і релігійні.

Закон України «Про пробацію», прийнятий Верховною Радою України 05 лютого 2015 року, не містить ані визначення душпастирської діяльності у сфері пробації, ані, тим більше, правової регламентації діяльності священнослужителів (капеланів) стосовно суб'єктів пробації.

Водночас цей законодавчий акт передбачає можливість залучення до роботи служби пробації волонтерів.

Волонтер пробації – фізична особа, яка досягла вісімнадцятирічного віку, уповноважена органом пробації та волонтерською організацією на виконання окремих завдань, пов'язаних із пробацією, на добровільній та безоплатній основі.

Згідно зі статтею 20 Закону України «Про пробацію» волонтерська діяльність, пов'язана з пробацією, здійснюється відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність» з урахуванням особливостей, визначених цим Законом. Основним завданням волонтерів пробації є сприяння органу пробації у здійсненні нагляду за засудженими та проведенні з ними соціально-виховної роботи. Волонтери пробації здійснюють свої повноваження під керівництвом персоналу органу пробації.

Напрями волонтерської діяльності, пов'язаної з пробацією, визначено в Положенні про організацію діяльності волонтерів пробації, затвердженому наказом Міністерства юстиції України 17.01.2017 № 98/5. Серед них, зокрема, такі:

- сприяння уповноваженим органам з питань пробації у здійсненні наглядових заходів за місцем роботи та навчання суб'єктів пробації;

- участь у проведенні соціально-виховної роботи із суб'єктами пробації;

- участь у складанні та реалізації індивідуальних планів роботи із суб'єктами пробації;

- участь у проведенні індивідуально-профілактичної роботи із суб'єктами пробації;

- надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги суб'єктам пробації;

- сприяння у працевлаштуванні суб'єктів пробації, залученні їх до навчання, виховних заходів та соціально корисної діяльності;

- сприяння в реалізації пробаційних програм стосовно суб'єктів пробації, звільнених від відбування покарання з випробуванням;

- участь у реалізації інших заходів, спрямованих на виправлення суб'єктів пробації та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень.

Залучення до волонтерської діяльності здійснюється уповноваженим органом з питань пробації за письмовою заявою особи після проходження співбесіди з представником персоналу органу пробації та заповнення анкети.

Під час співбесіди з'ясовується придатність особи до волонтерської діяльності, яка сприятиме здійсненню різних видів пробації, мотивація до цієї діяльності, досвід роботи з людьми, освіта та інші відомості, що характеризують кандидата. Кандидатові у волонтери пробації може бути встановлено іспитовий строк до трьох місяців, під час якого вивчаються його моральні та ділові якості, необхідні для виконання окремих завдань пов'язаних з пробацією.

З волонтером укладається письмовий договір, який містить опис та період здійснення волонтерської діяльності, завдання, які необхідно вирішувати, права та обов'язки сторін, відповідальність за завдання шкоди, умови розірвання договору.

Не може залучатися як волонтер пробації особа, яка має непогашену або незняту судимість, а також

той, хто раніше був виключений зі складу волонтерів через дії, які негативно вплинули на репутацію, порушили права суб'єктів пробації.

Таким чином, можна погодитися з А. Х. Степанюком у тому, що жодних пересторог щодо участі представників релігійних організацій як волонтерів пробації не передбачено, тому якщо релігійна організація виступає і волонтерською організацією, то за погодженням з органом пробації представник цієї організації може бути уповноваженим на виконання окремих завдань, пов'язаних із пробацією, на добровільній та безоплатній основі.

Варто також акцентувати увагу на тому, що відповідно до частини третьої статті 128¹ КВК порядок спеціальної підготовки священнослужителів (капеланів) та надання їм повноважень на здійснення заходів душпастирської опіки засуджених погоджується центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань.

Так, до недавнього часу на виконання окремого доручення ДПтС України від 16.06.2016 № 414-16 відповідно до затвердженої Навчальної програми спеціалізованого курсу навчання священнослужителів (капеланів) Української міжконфесійної християнської місії «Духовна та благодійна опіка в місцях позбавлення волі» таке навчання здійснювалося на базі Інституту кримінально-виконавчої служби. Протягом 2016–2019 років 320 священнослужителів (капеланів) успішно завершили навчання за цією програмою, що підтверджено відповідними сертифікатами.

Проте розпорядженням Кабінету Міністрів України від 13 березня 2019 року № 145-р Інститут кримінально-виконавчої служби ліквідовано. Таким чином, на сьогодні та в майбутньому питання забезпечення виконання вимог частини третьої статті 128¹ КВК України та фахової підготовки священнослужителів (капеланів) залишається відкритим, що ставить під загрозу реалізацію мети і завдань кримінально-виконавчого законодавства з огляду на те, що діяльність релігійних організацій у процесі виправлення та ресоціалізації засуджених, без перебільшення, можна визначити рушійною силою, оскільки саме священнослужителі (капелани) мають визначальний вплив на зміну свідомості засуджених.

Висновки. Правове регулювання вітчизняним законодавством свободи віросповідання засуджених в умовах відбування покарання в установах виконання покарань та діяльності священнослужителів (капеланів) відповідає міжнародним нормативно-правовим актам. Участь релігійних організацій у комплексі заходів соціально-виховного та психологічного супроводу суб'єктів пробації потребує окремого вивчення та правової регламентації. Додаткового правового регулювання потребують правовідносини, які виникають за необхідності запрошення священнослужителів (капеланів) з ініціативи засуджених, а також у сфері опіки персоналу установ виконання покарань. Тому вважається за доцільне розробити Положення про діяльність священнослужителів (капеланів) в установах виконання покарань та органах пробації.

Список використаних джерел

1. Загальна декларація прав людини № 995_015 прийнята Генеральною асамблеєю ООН 10.12.1948 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 11.03.2019).
2. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 11.03.2019).
3. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. № 995_212 // 30.08.1955 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212 (дата звернення: 11.03.2019).
4. Європейські пенітенціарні правила (рекомендація № R(2006) 2 Комітету Міністрів держав-учасниць), прийняті Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. на 952-й зустрічі заступників міністрів. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032 (дата звернення: 14.03.2019).
5. Конституція України URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 11.03.2019).
6. Кримінально-виконавчий кодекс України URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 14.03.2019).
7. Приклади правового регулювання душпастирського служіння у пенітенціарній системі в країнах Європи : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (3 грудня 2018 р., м. Київ) / Упор. Н. В. Пуряєва. Київ, ФОП Кандиба Т.П., 2018. 200 с.
8. Кузь І. Правове регулювання взаємодії органів та установ виконання покарань з релігійними організаціями. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. №1. С. 145–153. DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.13

References

1. Zagalna deklaraciya prav lyudini № 995_015 priynyata Generalnoyu asambleyeyu OON 10.12.1948 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (accessed: 11.03.2019) [in Ukrainian].
2. Mizhnarodnij pakt pro gromadyanski j politichni prava, prijnyatij Generalnoyu Asambleyeyu OON 16 grudnya 1966 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (data zvernennya: 11.03.2019) [in Ukrainian].
3. Minimalni standartni pravila povodzhennya z v'yaznyami. № 995_212 // 30.08.1955 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_212 (accessed: 11.03.2019) [in Ukrainian].
4. Yevropejski penitenciarни pravila (rekomentaciya № R(2006) 2 Komitetu Ministriv derzhav-uchasnic), prijnyati Komitetom Ministriv 11.01.2006 r. na 952-j zustrichi zastupnikiv ministriv. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_032 (accessed: 14.03.2019) [in Ukrainian].
5. Konstituciya Ukrayini (1996) URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (accessed: 11.03.2019).
6. Kriminalno-vikonavchij kodeks Ukrayini URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (accessed: 14.03.2019) [in Ukrainian].
7. *Prikladi pravovogo reguluvannya dushpastirskogo sluzhinnya u penitenciarnij sistemі v krayinah Yevropi* (2018). materialі mizhnarodnoyi naukovopraktichnoyi konferenciyi (3 grudnya 2018 r., m.Kiyiv). Kiyiv, FOP Kandiba T. [in Ukrainian].
8. Kuz, I. (2019). Legal regulation of the interaction penal institutions with religious organizations. *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 1, 145–153. DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.13 [in Ukrainian].

V. Kirilyuk, PhD in Law, Deputy Head – Head of service staffing and management personnel Administration of the State Criminal-Executive Service of Ukraine

e-mail: valentyana12345@ukr.net

**Features of legal regulation of the activities of chaplains
at the establishments of the state criminal-executive service
of Ukraine and at the probation bodies**

The article deals with the some issues of the legal regulation of the convicted persons' right of the religion freedom in the conditions of serving a sentence at the penal establishments and probation agencies, as well as the activities of the clergy (chaplains) in accordance with international legal acts and national legislation.

It is stated that the national legislation regulating the freedom of religion of convicts serving sentences at the penal establishments is in accordance with the international legal acts and normative acts, which specify legal relations in that sphere, in particular: organization of carrying out the God worship and other religious rights; the order of receiving the permission by the representatives of the religious organizations to visit the penitentiary institution, etc. Pastoral guardianship of prisoners is carried out by the clerics authorized by the religious organizations, whose statutes are registered according to the current legislation and are aimed at satisfying the religious needs of the convicts and their spiritual education.

The participation of the religious organizations in the complex of measures of social, educational and psychological support of the probation clients requires further research and legal regulation. The norms of the international legal acts in that sphere are related only to the issues of the religious non-discrimination both in the of the probation bodies' activities and in the personnel selection by the probation bodies. International acts only define the need for the probation services to work together with other public or private organizations and local self-governance bodies in order to promote the involvement of convicts in the community activities. The Law of Ukraine «On Probation» also does not contain any definition of pastoral activities in the sphere of probation or legal regulation of the activity of clergy (chaplains) in relation to the probation clients. At the same time, the above mentioned legislative act provides the possibility of involving volunteers, in particular representatives of the religious organizations, in the probation activities.

Keywords: *pastoral care of convicts; penitentiary institutions; probation bodies; clergy (chaplains).*

Надійшла до редакції 03.08.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.10

УДК 343.8

Колб І. О.,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу нагляду за
додержанням законів при виконанні
судових рішень у кримінальних прова-
дженнях та інших заходів примусового
характеру прокуратури Київської області

ПОНЯТТЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА НОРМАТИВНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАХОДІВ ВГАМУВАННЯ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ЗАСУДЖЕНИХ, ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ

У статті з'ясовано сутність і зміст заходів фізичної сили, спеціальних засобів, гамівної сорочки та зброї, що застосовуються персоналом колоній у визначених у законі випадках, а також розроблено науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення правового механізму з означених питань.

Ключові слова: заходи вгамування; персонал колоній; засуджений до позбавлення волі; правові засади; застосування; запобігання; правопорушення.

В статье определена сущность и содержание мер физической силы, специальных средств, смирительной рубашки и оружия, которые применяются персоналом колоний в установленных в законе случаях, а также разработаны научно обоснованные предложения, направленные на усовершенствование правового механизма по этим вопросам.

Ключевые слова: средства усмирения; персонал колоний; осуждённый к лишению свободы; правовые основания; применение; предупреждение; правонарушение.

Постановка проблеми. Як свідчить практика, будь-яка суспільна діяльність ґрунтується на відповідних принципах (правових, моральних, релігійних, корпоративних та ін.). Виходячи з цього, при з'ясуванні сутності та змісту тієї чи іншої поведінки людини або групи осіб досить важливо визначити, які керівні засади були визначальними при вчиненні певних дій чи бездіяльності. У повній мірі такий підхід стосується і діяльності персоналу ДКВС України, який згідно зі своїм правовим стату-

сом наділений відповідними службовими повноваженнями та гарантіями їх реалізації, включаючи й право на застосування до засуджених, позбавлених волі, передбачених законом заходів вгамівного характеру.

Одним із принципів діяльності персоналу виправних і виховних колоній, що визначені в Конституції України (ст. 19, 92) та КВК (ст. 5), є принцип законності. Сутність цього виявляється в забезпеченні верховенства права взагалі й закону, який регулює виконання – відбування

кримінального покарання, зокрема, та передбачає його пріоритетність перед іншими принципами та нормативно-правовими приписами, що стосуються сфери виконання покарань. Як у зв'язку з цим слушно зауважив А. Х. Степанюк, принципи кримінально-виконавчого законодавства – це визначені закономірностями реалізації кари і закріплені в КВК основні положення, основні засади, що визначають ексекутивну спрямованість, характер, підстави й обсяг правового регулювання діяльності органів і установ виконання покарань [1, с. 286]. При цьому принцип законності (у юридичній літературі його ще називають принципом законності та юридичної гарантованості прав і свобод особи, зафіксованих у законі, пов'язаність нормами законодавства діяльності всіх посадових осіб державних органів, або принципом законності в процесі створення і реалізації правових норм тощо [2, с. 343–344]) належить до спеціально-юридичних принципів права, зміст якого полягає в тому, що, як це витікає зі змісту ст. 8 Конституції України, Основний закон має найвищу юридичну силу, а закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції і повинні відповідати їй [2, с. 343].

Зазначене конституційне положення має важливе значення при з'ясуванні законності нормативно-правового визначення переліку та підстав застосування в Україні до засуджених, позбавлених волі, заходів фізичної сили, спеціальних засобів і зброї. Поряд із цим варто зазначити, що поняття «законність» у міжнародно-правових актах та в практиці прийняття рішень Європейським Судом з прав людини, як показа-

ли результати цього дослідження, має широке тлумачення. Зокрема, вимога «законність» не лише передбачає, що представники держави мають діяти в межах наданих повноважень, а й використовувати ці повноваження розумно, помірно та справедливо відповідно до обставин, що розглядаються [3, с. 19]. Крім того, слово «законний» за змістом відсилає до національного законодавства і покладає обов'язок дотримуватися його матеріальних і процесуальних норм, а також норми міжнародного права вимагають, що будь-яке позбавлення волі має відповідати меті ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод – захисту осіб від будь-якого безпідставного позбавлення волі. Аналогічно всі заходи, що застосовуються в процесі виконання цього покарання, мають не тільки відповідати чинному законодавству, а й бути необхідними у відповідній ситуації [3, с. 19].

Саме зазначені методологічні підходи і мають бути використані при з'ясуванні змісту поняття заходів вгамування, що застосовуються в Україні до засуджених, позбавлених волі. Тим більше, що ця проблема є на сьогодні однією з ключових у сфері виконання покарань, на чому акцентують увагу як фахівці, так і розробники Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України. Як із цього приводу зробив висновок В. Т. Маляренко, сам факт соціальної неефективності покарання досить показовий і змушує шукати шляхи його вдосконалення [4, с. 33].

Постановка завдання. Зазначені обставини й обумовили вибір теми цієї наукової статті та визначили її головне завдання – розробити

науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення правового механізму з означених питань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури показало, що досить активно та предметно займаються розробленням питань з означеної проблематики дослідження такі науковці, як К. А. Автухов, О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, В. А. Бадира, Б. М. Головкін, О. М. Джужа, Т. А. Денисова, О. Г. Колб, В. М. Конопельський, І. М. Копотун, В. О. Меркулова, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, С. Я. Фаренюк, І. С. Яковець та ін. Поряд із цим у контексті вибраної в цій науковій статті тематики дослідження учених мають одиничний та безсистемний характер, що й стало додатковою підставою для постановки цього питання саме у такій площині.

Виклад основного матеріалу.

Як показали результати даного дослідження, перелік та порядок застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї до правопорушників в Україні, включаючи й засуджених, позбавлених волі, мали два чітко виражених періоди нормативно-правового закріплення, а саме: а) з 1991 по 2017 р., коли це поняття регулювалося на загальному рівні постановою Ради Міністрів УРСР від 27 лютого 1991 р. № 49, якою затверджено Правила застосування спеціальних засобів при охороні громадського порядку; б) з 2017 р. до сьогодні зазначена діяльність регулюється постановою Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1024, якою скасовано постанову Ради Міністрів УРСР від 27 лютого 1991 р. № 49 та затверджено перелік і Правила застосування спеціальних

засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань [5]. При цьому варто констатувати, що порівняно з попереднім рішенням Уряду (1991 р.) у 2017 р. в постанові безпідставно скорочено кількість суб'єктів, які мають право застосовувати спеціальні засоби під час виконання службових завдань, шляхом надання такого права лише військовослужбовцям Національної гвардії України. Нелогічність такого підходу є очевидною, позаяк на час прийняття Кабінетом Міністрів України постанови від 20 грудня 2017 р. № 1024 чинними були і сьогодні є Закони України «Про Національну поліцію», «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», КВК України та інші закони, що стосуються діяльності визначених у нашій державі правоохоронних органів [6].

Як у зв'язку з цим зазначено в п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 червня 1992 р. № 8 «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів», крім судді, військовослужбовця та члена громадського формування з охорони громадського порядку, потерпілими від злочинів можуть бути й працівники правоохоронних органів, що зазначені в частині першій статті 2 Закону України від 23 грудня 1993 р. «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [7, с. 101].

Виходячи з викладеного, логічно було б змінити назву постанови Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1024 та викласти її в новій редакції: «Про затвер-

дження переліку та Правил застосування фізичної сили, спеціальних засобів і зброї при охороні громадського порядку», що дасть можливість залучати до цієї діяльності (та легалізувати її) інші правоохоронні органи. У законах, які визначають їх правовий статус і повноваження, передбачено право застосовувати до правопорушників заходи фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї. До того ж згідно з визначеною в статті 8 Конституції України ієрархією нормативно-правових актів, закони мають вищу юридичну силу, ніж, зокрема, постанови Кабінету Міністрів України, а тому зміна назви зазначеної постанови Уряду є беззаперечною.

У контексті змісту предмета цього дослідження, а також реалізації завдання щодо вдосконалення правового механізму з питань застосування в Україні до засуджених, позбавлених волі, визначених у законі заходів вгамівного характеру, звертають на себе увагу й інші відмінності між рішеннями Уряду України у 1991 р. та 2017 р., а саме:

1) у Правилах та Переліку 1991 року було визначено 17 спеціальних засобів, що застосовуються при охороні громадського порядку (розділ II «Перелік спеціальних засобів»), а також зазначалося, що при охороні громадського порядку можуть також використовуватися службові собаки. У свою чергу, у Правилах 2017 р. кількість таких спеціальних засобів скорочена до 15, включаючи службових собак та службових коней, які увійшли до затвердженого Кабінетом Міністрів України їх Переліку. Крім того, у Переліку 2017 року є й такі спеціальні засоби, які частково відсутні у Переліку 1991 року:

а) електрошочкові прилади контактної та контактної-дистанційної дії (у 1991 р. йшлося тільки про електрошочкові пристрої); б) засоби обмеження рухомості (кайданки, сітки для зв'язування тощо (у 1991 р. – наручники); в) засоби та пристрої обмеження доступу на певну територію (захисні бар'єри, турнікети) (у 1991 р. – відсутні взагалі); г) заслін примусової зупинки транспорту (у 1991 р. – пристрій для примусової зупинки автотранспорту «Еж-М»); г) засоби акустичного та мікрохвильового впливу (у 1991 р. – засоби забезпечення спеціальних операцій); д) спеціальні маркувальні та форсувальні засоби (у 1991 р. – відсутні); е) інші засоби;

2) у Правилах та Переліку 1991 р. була чітко визначена класифікація спеціальних засобів (у 2017 р. – відсутня), а саме: а) засоби індивідуального захисту; б) засоби активної оборони; в) засоби забезпечення спеціальних операцій; г) пристрої для відкриття приміщень, захоплених правопорушниками. Крім того, у Переліку 1991 р. чітко названо види кожного зі спеціальних засобів, що застосовуються при охороні громадського порядку, чого немає, на жаль, у переліку 2017 р. (крім деяких, як от гумові та пластикові кийки, електрошочкові пристрої та службові сітки);

3) у Правилах 1991 р. йшлося і про Перелік спеціальних засобів (у 2017 р. окремими додатками до постанови Кабінету Міністрів України визначені перелік та Правила застосування спеціальних засобів);

4) у Правилах 1991 р. у спеціальному розділі III визначено особливості застосування засобів активної оборони і забезпечення спеціальних

операцій (у 2017 р. у п. 8 Правил закріплено загальні правила застосування спеціальних засобів);

5) інші відмінності, які використані в цій роботі як додаткові аргументи при розробленні науково обґрунтованих заходів, спрямованих на вдосконалення правових засад діяльності персоналу колоній у ході застосування до засуджених, позбавлених волі, заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї.

Виходячи з результатів проведеного порівняльно-правового аналізу зазначених постанов Кабінету Міністрів України, варто було б ст. 106 КВК України доповнити частиною 13 такого змісту: «Перелік спеціальних засобів та правила їх застосування визначаються Кабінетом Міністрів України».

Крім того, ураховуючи нормативно-правові підходи, що застосовані в постановах Уряду України у 1991 та 2017 р., спеціальні засоби, що застосовуються до засуджених, позбавлених волі, можна класифікувати наступним чином (в основу покладено критерій впливу на особу): а) заходи психологічного впливу (демонстрація правопорушнику (чи групі таких осіб)) визначених у Переліку спеціальних засобів без їх застосування до засуджених (до таких, зокрема, можна віднести ті засоби, якими споряджені наряди відділів безпеки та нагляду (гумові та пластикові кийки; кайданки; електрошокові пристрої та ін.)); б) заходи запобіжного характеру (застосовуються при конвоюванні; для вгамування бешкету; запобігання заподіяння засудженими шкоди оточенню або самим собі; інше (фізична сила; кайданки; гамівна сорочка тощо)); в) заходи безпосереднього індивіду-

ального впливу на правопорушника (застосовуються персоналом колоній у випадках, визначених у статті 106 КВК України (залежно від ситуації, що склалася, – будь який спеціальний засіб або зброя)); г) заходи, що здійснюються при проведенні спеціальних операцій у колоніях (у випадках, наприклад, введення режиму особливих умов у цих УВП (стаття 105 КВК) (світлошумові гранати; водомети; бронемашини та ін.).

Якщо ж в основу поділу покласти критерій змістовного призначення, то спеціальні засоби, що застосовуються до засуджених, позбавлених волі, можна класифікувати на: 1) засоби індивідуального захисту (шоломи, бронежилети; протиударні та броньовані щити та ін.); 2) засоби активної оборони (гумові та пластикові кийки; кайданки; електрошокові пристрої; ручні газові гранати; балончики з препаратами сльозоточивої та дратівної дії та ін.); 3) засоби забезпечення спеціальних операцій (водомети; світлошумові гранати та пристрої; патрони з гумовою кулею; ранцеві апарати та ін.); 4) засоби для відкриття приміщень, захоплених правопорушниками (малогабаритні підривні пристрої; пристрої для примусового відчинення приміщень та ін.).

У свою чергу, якщо для класифікації використати критерій нормативної визначеності, то спеціальні засоби, що застосовуються до засуджених у місцях позбавлення волі, можна поділити на: а) засоби, якими забезпечується персонал колоній (бронежилети; кайданки; резинові та пластикові кийки та ін.); б) засоби, що знаходяться на озброєнні спеціальних підрозділів ДКВС України (засоби, зокрема, для проведення спеці-

альних операцій); в) засоби, що використовуються іншими правоохоронними органами, які залучаються до вгамування засуджених, позбавлених волі, у порядку, визначеному статтею 105 та частиною шостою статті 106 КВК України (згідно з нормативами запобігання, що встановлені для працівників Національної поліції та військовослужбовців Національної гвардії України).

У наукових джерелах можна зустріти й інші класифікаційні групи спеціальних засобів, що застосовуються до правопорушників [8, с. 474–477].

Виходячи з цього, слід констатувати, що здійснена в науці класифікація засобів вгамівного характеру має як теоретичне, так і практичне значення. Зокрема, теоретична її цінність полягає в тому, що таким чином розширені межі знань про сутність і зміст визначених у законі заходів фізичної сили, спеціальних засобів і зброї, які застосовуються до правопорушників, а також їх роль і місце в правовому механізмі діяльності правоохоронних органів будь-якої демократичної держави при забезпеченні охорони прав і законних інтересів особи, суспільства й держави та правопорядку в ній загалом. Практичне значення цієї класи-

фікації полягає в тому, що таким чином, створено більш детальні умови для прийняття адекватного рішення конкретно взятою особою з персоналу ДКВС України при прийнятті рішення про застосування (чи уникнення від такої дії) до правопорушника того чи іншого заходу вгамування. А це, у свою чергу, створює додаткові критерії оцінки щодо правомірності вчинку правоохоронця та його взаємозв'язку з наслідками застосування до засудженого, позбавленого волі, відповідного заходу вгамування.

Висновки. Отже, якщо узагальнити інформацію, що стосується як окремо, так і разом узятого визначеного в законі (зокрема в статті 106 КВК) заходу фізичного впливу, спеціального засобу і зброї, то їх зміст можна визначити таким чином: «Під заходами вгамування, що застосовуються до засуджених, позбавлених волі, слід розуміти закріплені в законі засоби психічного та фізичного впливу, які здійснюються персоналом органів та установ виконання покарань щодо правопорушника з осіб, які тримаються в місцях позбавлення волі, з метою припинення тих протиправних діянь, учинення яких є правовою та фактичною підставою для їх застосування».

Список використаних джерел

1. Степанюк А. Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності : теоретико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2002. 393 с.
2. Кельман М. С., Катуха О. С., Коваль І. М. Загальна теорія держави і права : підручник / за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. М. С. Кельмана. Тернопіль : ТОВ Тернограф, 2018. 804 с.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. д. ю. н., проф. В. В. Коваленка, д. ю. н., проф. А. Х. Степанюка. Київ : Атіка, 2012. 492 с.

4. Маляренко В. Т. Про соціальну зумовленість і справедливість покарання. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 3 (33). С. 32-44.
5. Про затвердження переліку та Правил застосування спеціальних засобів військовослужбовцями Національної гвардії під час виконання службових завдань: постанова Кабінету Міністрів України від 20 грудня 2017 р. № 1024. *Офіційний вісник України*. 2018. №3. Ст. 117.
6. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (дата звернення: 20.05.2019).
7. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність працівників правоохоронних органів: постанова Пленуму Верховного суду України від 26.06.1992 р. № 8. *Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах*. Уклад. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : ПАЛІВОДА А. В. 2011. С. 100–108.
8. Король М. О., Сидорук Д. А. Особливості затримання осіб, що поміщаються до місць тимчасового тримання Державної прикордонної служби України за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності* : тези III Всеукр. наук.-практ.конф. (м. Хмельницький, 1 березня 2019 року). Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2019. С. 474–477.

References

1. Stepanyuk, A. H. (2002). *Aktualni problemi vikonannya pokaran (sutnist ta principy kriminalno-vikonavchoyi diyalnosti : teoretiko-pravove doslidzhennya)*. (Dis. ... d-ra yurid. nauk). Harkiv [in Ukrainian].
2. Kelman, M. S., Katuha, O. S., Koval, I. M. (2018). *Zagalna teoriya derzhavi i prava: pidruchnik*. Ternopil: TOV Terno-graf [in Ukrainian].
3. *Kriminalno-vikonavchij kodeks Ukrayini: naukovopraktichnij komentar / za zag. red. d. yu. n., prof. V. V. Kovalenka, d. yu. n., prof. A. H. Stepanyuka*. Kiyiv: Atika, 2012 [in Ukrainian].
4. Malyarenko, V. T. (2002) Pro socialnu zumovlenist i spravedlivist pokarannya. *Visnik Verhovnogo Sudu Ukrayini*, 3 (33), 32–44 [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennya pereliku ta Pravil zastosuvannya specialnih zasobiv viyskovosluzhbovcyami Nacionalnoyi gvardiyi pid chas vikonannya sluzhbovih zavdan: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 20 grudnya 2017 r. № 1024. *Oficijnij visnik Ukrayini* (2018), 3, 117 [in Ukrainian].
6. Pro derzhavnij zahist pracivnikov sudu i pravoohoronnih organiv: Zakon Ukrayini vid 23 grudnya 1993 roku. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12> (accessed: 20.05.2019) [in Ukrainian].
7. Pro zastosuvannya sudami zakonodavstva, sho peredbachaye vidpovidalnist za posyagannya na zhittya, zdorov'ya, gidnist ta vlasnist pracivnikov pravoohoronnih organiv: postanova Plenumu Verhovnogo sudu Ukrayini vid 26.06.1992 r. № 8. *Postanovi Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrayini u kriminalnih spravah*. Uklad. V. V. Rozhnova, A. S. Sizonenko, L. D. Udalova. Kiyiv: PALIVODA A. V. 2011 [in Ukrainian].
8. Korol, M. O., Sidoruk, D. A. (2019). *Osoblivosti zatrimannya osib, sho pomishayutsya do misc timchasovogo trimannya Derzhavnoyi prikordonnnoyi sluzhbi Ukrayini za pidozroyu u vchinenni kriminalnogo pravoporushennya*. Aktualni problemi kriminalnogo prava, procesu, kriminalistiki ta operativno-rozshukovoyi diyalnosti: tezi III Vseukr. nauk.-prakt.konf. Hmelnickij: Vid-vo NADPSU, 474–477 [in Ukrainian].

I. Kolb, PhD in Law, Head of the Department for supervision of the law observance during the enforcement of criminal sentences and other compulsory measures the nature of the Prosecutor's Office of the Kiev region

**Concepts, classification and definition of improvement measures,
which are applied to the convicts deprived of their liberty in Ukraine**

According to the practice, any social activity is based on the relevant principles (legal, moral, religious, corporate, etc.). Therefore, in determining the nature and content of a person's or group's behaviour, it is important to determine what guide lines were decisive in committing certain actions or missteps. This approach is also applied to the personnel's activities of the State Criminal-Executive Service of Ukraine. According to their legal status, prison officials are endowed with the relevant powers and guarantees of their implementation, including the right to apply to the convicted persons deprived of their liberty.

The principle of legality is one of the principles the personnel's activities of the penal establishments, which are defined in the Constitution of Ukraine (Articles 19 and 92) and of the Criminal-Executive Code of Ukraine (Article 5). The essence of that principle is in ensuring the rule of law in general, as well as the law, which is related to the enforcement of the criminal sentences. It provides for its priority over other principles and regulations regarding the sphere of the criminal-executive activities.

In that connection, A. Stepaniuk noted that the criminal law principles are defined by the punishment regularities for the penal establishments, while the basic provisions and principles, which determine the direction, nature, grounds and scope of legal regulation of the activity of the relevant bodies, are defined by the Criminal-Executive Code of Ukraine.

At the same time, the principle of legality is related to the special principles of law. Their content is follows from the content of the Article 8 of the Constitution of Ukraine, which has the highest legal force.

Keywords: *constraint measures; prison personnel; sentenced to imprisonment; legal basis; application; warnings; offenses.*

Надійшла до редакції 06.08.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.11

УДК 343.8

Крикушенко О. Г.,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,
начальник Адміністрації Державної
кримінально-виконавчої служби України
e-mail: krk_aleksandr@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6470-2851

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА ПРОЦЕС ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті здійснено історико-правовий огляд етапів формування і трансформації інститутів виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, акцентовано увагу на тих видозмінах, що відбулися упродовж XX – початку XXI ст.

Ключові слова: виконання покарання; покарання у виді позбавлення волі; політико-правова думка.

В статье осуществлен историко-правовой обзор этапов формирования и трансформации институтов исполнения и отбывания наказания в виде лишения свободы, акцентировано внимание на изменениях, произошедших в течение XX – начала XXI вв.

Ключевые слова: исполнение наказания; наказание в виде лишения свободы; политико-правовые учения.

Постановка проблеми. Історичні дослідження сфери виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі часто бувають надмірно політизовані або відрізняються одностороннім суб'єктивним поглядом на проблему, що розглядається безвідносно до загального історичного державно-правового тла. Можна лише згадати фундаментальну «Історію царської тюрми» М. М. Гернета, який у 30–40-х роках минулого століття в період масових сталінських репресій змальовував «жахи» царської каральної системи.

На складнощі історичних досліджень в означеній сфері звертав увагу відомий український вчений

професор В. М. Трубніков, вважаючи, що спроби покласти в основу історичної періодизації час прийняття законів або інших нормативно-правових актів, які визначають зміст і спрямованість кримінально-виконавчого законодавства в той чи інший етап розвитку держави, не мають необхідної методологічної бази. А коли ми звертаємося до аналізу таких складних і багатоаспектних соціальних явищ, як злочин і покарання, то їх оцінка не має ані державних, ані інших кордонів [1, с. 22–23].

Постановка завдання. Мета дослідження – провести історико-правовий огляд етапів формування і

трансформації процесу виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, акцентувавши увагу на тих видозмінах, що відбулися упродовж XX – початку XXI ст.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В історії правової думки проблеми злочину і покарання займали традиційно вагомe місце в роботах видатних мислителів і філософів, починаючи ще з Аристотеля. Кожна історична епоха приносила своє розуміння «справедливого» покарання. У наукових працях класиків кримінального права І. Фойницького, М. Таганцева, О. Кістяківського та інших значну увагу звернуто на питання історії зародження та трансформації окремих видів покарань і процедури їх виконання.

У вітчизняній правовій науці однією з перших до цієї проблематики звернулася професор Т. Денисова. Продовжуючи традиції класичної наукової школи, авторка провела системне дослідження кримінального покарання, проблем його призначення, виконання та відбування, використовуючи його кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз на базі сучасного хронологічного підходу щодо періодизації історії вчень про державу і право [2, с. 29; 3, с. 9].

До історичних витоків системи виконання покарань звертався і знаний український учений, який намагався відродити пенітенціарну ідею як мету покарання, – Г. Радов. За його редакцією видано декілька томів «Хрестоматії з історії пенітенціарної системи України» [4].

В останні десятиріччя дедалі більше істориків права та вчених у галузі кримінально-виконавчого права звертаються до історії станов-

лення інституту покарання у різні історичні епохи та еволюції формування кримінально-виконавчої системи, зокрема І. Іваньков [5], П. Ісаков [6], І. Левчук [7], О. Неалов [8], В. Пальченкова [9], В. Россіхін [10], О. Сокальська [11], А. Степанюк [12], М. Шуп'яна [13], М. Яцишин [7; 14] та інші. Однак поза увагою авторів залишається процес трансформації поглядів на виконання та відбування покарання у новітній період у загальноєвропейському контексті, натомість їх дослідження зосереджені переважно на імперському та радянському періодах, що не дає можливості виробити необхідні рекомендації та прогнози для визначення векторів розвитку сучасної вітчизняної системи виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу.

Сучасний історичний хронологічний підхід, спираючись на загальнонаукові (діалектичний, соціальний, плюралістичний, герменевтичний) методи вивчення історії не виключає, а з необхідністю враховує і використовує інші підходи. Формацийний підхід визначає змістовну характеристику державного устрою: роботодавницький, феодалний, буржуазний, соціалістичний, постсоціалістичний. Цивілізаційний підхід охоплює, у свою чергу, більш масштабні уявлення про існування Східної та Європейської цивілізацій і відповідно Східної та Західної традиції держави і права.

Традиційно щодо періодизації розвитку системи виконання покарань у виді позбавлення волі вітчизняна наука використовує періодизацію, запропоновану Д. Тальбергом, у якій історичні періоди зведені до

трьох: каральний, філантропічний та політичний, за критерієм розвитку та реалізації принципу ідеї гуманізму в сфері виконання та відбування кримінальних покарань [15, с. 3–4].

Перший, «каральний», сягає найдавніших часів, коли покарання виходило з міфологічних, пізніше теологічних поглядів, про «кару небесну» і до XVII ст. У найдавніший період покарання у виді позбавлення волі сприймалося радше як перетворення людини у невольника, раба. Як спосіб покарати за злочин ув'язнювати особу було досить не вигідно. Утримували в ув'язненні до суду або до сплати боргу. Тривале утримання в ув'язненні знаних осіб, князів на Русі лише підкреслює давній зв'язок цього виду покарання з повагою/визнанням людських чеснот і їх значенням для інших. У ранніх християн обмеження волі у домі церковному було пов'язано з покутою винуватця, що заклало паростки покаюння злочинця в місцях позбавлення волі: виправних будинках і тюрмах у майбутньому.

Усвідомлення свободи як однієї зі знакових невідчужуваних цінностей особистості в епоху Ренесансу, а далі Просвітництва, поєднане з тенденцією гуманізації покарання, зумовило визначення позбавлення волі як одного з основних видів покарання. Хоча, як відомо, воно мало різноманітні форми: вигнання, заслання, тюремне ув'язнення, утримання у виправному закладі.

Отже, другий – «філантропічний» період пов'язаний із поширенням європейських гуманістичних ідей Ж. Руссо, Ч. Беккарія, І. Бенґама, Дж. Говарда, Ч. Ломброзо та ін.).

Аналіз ідей-принципів, сформованих 1764 р. одним із засновників

класичної школи кримінального права Ч. Беккарія в його загальновідомій роботі «Про злочини і покарання», відкриває сучасним і майбутнім дослідникам еволюційний підхід до формування поглядів на трансформацію процесу виконання та відбування кримінального покарання.

Серед принципів-ідей Ч. Беккарія, які залишаються актуальними до сьогодні, пропонується звернути увагу на такі:

- необхідність постійного пошуку більш ефективних заходів впливу на злочинність;

- для запобігання злочинам потрібно, щоб закони були простими, зрозумілими і щоб уся сила нації була спрямована на їх захист;

- краще запобігати злочинам, ніж карати за їх скоєння;

- судді не мають влади тлумачити закон, тому що вони не є законодавцями;

- невідворотність покарання важливіша, ніж страх перед більш жорстким покаранням, але коли є надія на безкарність;

- смертна кара не потрібна, тому що подає приклад жорстокості;

- довічне рабство замість смертної кари спроможне утримати від учинення злочину і найрішучішу людину;

- єдиним та істинним мірилом злочину є шкода, яку він заподіє нації;

- чим швидше призначається покарання після вчинення злочину, тим це корисніше і справедливіше;

- мета покарання полягає в тому, щоб не дати можливості винному знову завдати шкоду суспільству і утримати інших від учинення злочину;

- для досягнення мети покарання потрібно, щоб зло покарання перебільшувало вигоду від скоєного злочину [17].

Значна популярність твору Ч. Беккарія у політичних та громадських колах розвинутих європейських країн та поширення його у Новому світі стали своєрідним поштовхом до філантропічного руху за реформування системи покарань та покращення умов утримання в тюрмах. Створювалися чисельні благодійні товариства, члени яких не лише інспектували в'язниці, а й розробляли проекти якісно нових тюрем-пенітенціаріїв (в США зусиллями Пенсильванського тюремного товариства вдалося звести перші в світі пенітенціарії – одиночні тюрми, що не знали аналогів та створити систему одиночного утримання, що увійшла в історію як Пенсильванська чи Філадельфійська система). Власне, на початку XIX ст. і зародилася сучасна тюрма як заклад, у якому злочинець відбуває покарання в умовах ізоляції поєднаних з відповідним «позитивним» впливом на його поведінку та свідомість.

Виключно «пенітенціарний» концепт, як він початково був задуманий, утримання злочинця, максимально його відмежувавши від колишнього «злочинного» оточення, з метою спокути гріха-злочину через спілкування з богом, досить швидко в розвинутих індустріальних країнах зазнав фіаско. Натомість на перший план виступили ідеї трудової зайнятості засуджених, їх навчання, підготовка до майбутнього соціально-корисного життя, що і заклади основи майбутньої ресоціалізації.

Третій – «політичний» період, пов'язаний з використанням кримі-

нального покарання як одного із засобів захоплення, зміцнення та утримання державної влади. Попри фактичні трагедії, масові вбивства та ув'язнення цілих народів, все ж слід визнати, що на цьому етапі в процесі розвитку кримінально-правової ідеї покарання стає засобом захисту суспільства і виправлення соціально-небезпечної особистості. І застосування різноманітних засобів захисту суспільства безпосередньо стає залежним від соціальної небезпеки злочинця [17, с. 165].

Професор Т. Денисова звертає увагу на те, що, крім специфічних ознак покарання як найбільш суворої форми реалізації кримінальної відповідальності, саме функції кримінального покарання є втіленням у реальності об'єктивних можливостей того чи іншого виду покарання в організації суспільних відносин та зв'язків, що виникають у процесі призначення та виконання кримінальних покарань [3, с. 13].

Сучасна національна кримінально-правова система України, яка детермінує кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу і кримінологічну системи, у сукупності визначає загальну систему кримінальної юстиції України як систему «постсоціалістичного типу», для якого характерним є переважна охорона прав та інтересів особистості, що базується на ліберальній ідеології прав людини [18, с. 902].

Лише з часу проголошення незалежності та суверенітету України (1991 р.) фактично розпочався сучасний або новітній етап історії побудови правової, демократичної, соціальної, суверенної та незалежної держави. Ухвалення Конституції України (1996 р.) Кримінального

кодексу України (2001 р.), Кримінально-виконавчого кодексу України (2003 р.), Кримінального процесуального кодексу України (2012 р.) закріплюють законодавче визначення поняття кримінального покарання та його мети (ст. 50 КК), види кримінальних покарань (ст. 51 КК), порядок призначення кримінального покарання (ст. 62, 124 КУ, а також відповідні статті КК та КПК), порядок і умови виконання та відбування кримінальних покарань (КВК).

Ураховуючи те, що предметом дослідження є еволюція процесу виконання та відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі, слід зауважити, що згідно зі статтею 63 КК позбавлення волі на певний строк полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу, позбавленні волі від 1 до 15 років, за винятком випадків, передбачених Загальною частиною КК України.

Дискусія про скасування смертної кари як виду кримінального покарання має багаторічну і навіть мінливу історію. Питання в тому, чому смертна кара як винятковий вид кримінального покарання продовжує застосовуватися в багатьох країнах світу (навіть у США офіційно виконуються різноманітні види вбивств засуджених до смертної кари в окремих штатах країни за обвинувальними вироками суду) і, усупереч висновкам сучасної кримінологічної науки, знищує не злочинність, а саме людину, яка навіть не завжди є злочинцем.

Як свідчать непоодинокі факти засудження і страти осіб, які пізніше визнані невинуватими у вчиненні злочину, за який вони були покарані,

безпомилкової системи кримінальної юстиції у світі ще не існує.

Тому покарання у виді позбавлення волі є безумовною альтернативою смертної кари, навіть коли суспільна правосвідомість вимагає її поновлення.

Трагедії людства середини ХХ ст. вплинули і на еволюцію системи покарань. Створення Нюрнберзького Міжнародного військового трибуналу та засудження не конкретних фізичних осіб, а керівництва цілої країни стало абсолютно новим явищем в історії правових систем країн світу. Після цього розпочався процес консолідації зусиль міжнародного співтовариства щодо вироблення нових безпекових норм та гарантій дотримання прав людини. Жажливі наслідки Другої світової війни спонукали світову спільноту до розроблення та прийняття загального міжнародного договору про права людини, тому що чинний на той час Статут ООН не досить повно визначав саме права людини.

Спираючись на Загальну декларацію прав людини, на I Конгресі ООН із запобігання злочинності та поведження з правопорушниками (1955 р.), прийнято Мінімальні стандартні правила поведження з ув'язненими, які вперше звернули увагу міжнародної спільноти на окремий інститут державного примусу – кримінальне покарання у виді позбавлення волі [19].

Міжнародна правосуб'єктність СРСР та ті процеси, що відбувалися з ініціативи міжнародного співтовариства у повоєнний період, примусили керівництво СРСР переглянути кримінальну політику держави в бік гуманізації покарання, у результаті чого відбулося переосмислення засад

засад і пріоритетних завдань системи виконання покарань, ухвалено низку нових нормативно-правових актів, що регламентували цю сферу [20, с. 126–129].

Міжнародно-правові інституції змушені були шукати більш ефективні засоби протидії викликам і криміногенним наслідкам глобалізації та інформатизації. Серед них – еволюційний перехід від декларативних, формально-юридичних міжнародно-правових актів до взаємоузгоджених дій щодо створення незалежного постійного Міжнародного кримінального суду (МКС).

17 липня 1998 року в Римі на Дипломатичній конференції повноважних представників під егідою ООН ухвалено Римський статут Міжнародного кримінального суду. Фактично, це була спроба запропонувати міжнародній спільноті проект Модельного кримінального, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого судочинства з урахуванням національних відмінностей у цій сфері. На відміну від інших країн Німеччина у зв'язку з прийняттям Римського статуту Міжнародного кримінального суду у 2000–2002 рр. прийняла шість федеральних законів, серед яких – Закон про імплементацію Римського статуту до чинного законодавства Німеччини і Закон про співробітництво з Міжнародним кримінальним судом.

Найбільш суттєвим є той факт, що МКС як основні види покарань встановлює такі: позбавлення волі на певний строк (на строк до 30 років); довічне позбавлення волі [21].

Наступним концептуальним положенням є те, що Президія МКС має право в будь-який час призначити одного із суддів для здійснення

інспекційної перевірки будь-якого пенітенціарного центру, у якому утримуються звинувачені або засуджені. Після проведення інспекційної перевірки призначений для цього суддя надає Президії та Секретарю МКС конфіденційну доповідь, у якій висловлює свої висновки та рекомендації. За результатами вивчення й оцінки означеної доповіді Президія може прийняти будь-яке рішення або дії, необхідні для поновлення порядку і забезпечення безпеки в пенітенціарному центрі [22].

Зазначені міжнародні акти та діяльність відповідних міждержавних установ створюють своєрідні тренди/дороговкази у сфері формування національної кримінальної політики. У цьому процесі суттєвим фактором став і соціально-економічний чинник. Відповідний підхід щодо дослідження функціональних зв'язків між злочином і покаранням свого часу використав видатний економіст Г. Беккер, який у роботі «Злочин і покарання (економічний підхід)» визначив необхідні інформаційні параметри та функції, на яких повинна базуватися державна політика у сфері протидії злочинності із застосуванням кримінально-правового примусу.

Серед них учений пропонує спиратися на такі:

- кількість злочинів;
- збитки від учинення злочинів;
- залежність розміру збитків від кількості злочинів;
- покарання, які перебільшують збитки (дохід) від учиненого злочину;
- вірогідність затримання злочинців;

- витрати на боротьбу зі злочинністю;

- вид і форма покарання.

Г. Беккер сформулював основи соціально-економічного підходу в дослідженні саме процесу виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі. Його дослідження також підкреслює актуальність загальновідомих положень, які вже набули рівня аксіом – скорочення злочинності забезпечується не суворістю покарання, а його невідворотністю за вчинення злочину, а також коли держава, завдяки своїй економічній спроможності і просвітницькій діяльності, доведе, що вільна праця на свободі дає людині більш вигідні результати для забезпечення свого рівня життя, ніж доходи від злочинної діяльності [23].

На сучасному етапі спостерігаємо серед європейських країн певну уніфікацію, чи тенденції до неї, кримінального, процесуального, пенітенціарного (кримінально-виконавчого) законодавства; створення загальноєвропейських силових структур, узгодження практики винесення судових вироків та призначення кримінальних покарань. При цьому, євроінтеграція не передбачає радикального вторгнення у сферу національної кримінальної юстиції країн-членів ЄС. Навпаки, вони здійснюють інтеграцію шляхом політики кооперації, координації та

гармонізації кримінально-правової сфери [24, с. 125–147].

Висновки. Ураховуючи історично мінливий характер форми та змісту кримінального покарання у виді позбавлення волі та проєвропейський вектор розвитку кримінально-виконавчої системи України на сучасному етапі, найбільш доречним видається вивчення та запозичення досвіду розвитку цього інституту державного примусу з другої половини ХХ сторіччя до нашого часу в європейських країнах та на міждержавному рівні

Міжнародна спільнота після ретельного, всебічного вивчення чинних у різних країнах світу систем кримінального покарання визначає лише один його вид – позбавлення волі (на певний час або довічне).

Сукупність наведених висновків та окремих питань, які визначають основні концептуальні підходи до дослідження процесів виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі, повинні надалі сприяти оновленню науково-теоретичних і організаційно-управлінських основ ефективного, справедливого, рівноправного, безпристрасного, публічного і відкритого застосування кримінального покарання у виді позбавлення волі як найбільш суворого заходу державного та міжнародно-правового примусу.

Список використаних джерел

1. Трубников В. М. Уголовно-исполнительное право Украины. Общая часть. Харьков : Рубикон. 1998. 370 с.
2. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. доктора юрид. наук: 12.00.08. Київ : Ін.-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. 36 с.
3. Денисова Т. А. Покарання і кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія. Запоріжжя : КМУ, 2007. 288 с.

4. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / упорядн.: Г. О. Радов, І. І. Резнік. Київ : РВВ КІВС, 1998. Т. 1, Ч. 1. 414 с.; Т. 1, Ч. 2. 402 с.; Київ : Говард Пресс, 1999. Т. 2, Ч. 1. 456 с.; Т. 2, Ч. 2. Донецьк : ТОВ «Східний видавничий дім», 2011. 510 с.
5. Іваньков І. Історико-правовий аналіз діяльності органів і установ виконання покарань на території України (кінець 19 – середина 20 сторіччя) : монограф.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. І. Г. Богатирьова. Бровари : ХмЦНТЕІ, 2010. 208 с.
6. Ісаков П. Сільськогосподарське виробництво виправно-трудова системи УСРР у 1923 році. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 2. С. 15–29.
7. Яцишин М. М., Левчук І. О. Місця позбавлення волі у Волинській губернії Російської імперії наприкінці XVIII – початку XX ст. (історико-правове дослідження) : монографія. Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2018. 160 с.
8. Неалов О. П. Організаційно-правове забезпечення реалізації тюремної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній) : автореф. дис ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 20 с.
9. Пальченкова В. М. Трансформація громадського контролю за виконанням покарань: історико-правовий аналіз : монограф. Запоріжжя : Акцент, 2013. 524 с.
10. Россіхін В. В. Організаційно-правові засади діяльності пенітенціарної системи в Україні (1917–1991 рр.). Запоріжжя : КПУ, 2015. 368 с.
11. Сокальська О. В. Інститут тюремного ув'язнення на українських землях у Х–XVI ст.: історико-правовий аналіз. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 38–43; Сокальська О. В. Польські пенітенціарні концепції початку XIX століття. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 4. С. 38–43.
12. Степанюк А. Х. Історичний досвід становлення в Україні установ виконання покарань закритого типу. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 2. С. 148–159.
13. Шуп'яна М. Ю. Система покарань за австрійським кримінальним кодексом 1852 року та практика їх застосування у Східній Галичині. Львів, 2017. 252 с.
14. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України : монограф. Луцьк : Волинськ. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 448 с.
15. Тальберг Д. Тюремная литература и тюремноеведение. Москва : Университетская типография (М. Катков), 1876. С. 3.
16. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. Москва : Госюриздат, 1939. 289 с.
17. Пашуканис Е. Б. Избранные произведения по общей теории права и государства. Москва : Наука, 1980. 270 с.
18. Баулін Ю. В. Вибрані праці. Харків : Право, 2013. 928 с.
19. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями , прийняті Генеральною асамблеєю ООН 30.03.1955 року. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/prison.shtml. (дата звернення: 10.06.2019).
20. Бараш Є. Ю. Організаційно-правові аспекти становлення виправно-трудова системи Харківщини в повоєнний період. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 4. С. 125–136. DOI: 10.34015/2523-4552.2018.4.04.
21. Римський статут міжнародного кримінального суду. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (дата звернення: 20.05.2019).
22. Регламент Міжнародного кримінального Суду /ICC-BD/01-01-04 URL: https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/B920AD62-DF49-4010-8907-E0D8CC61EB/A4/277532/ICCBD010104_Russian.pdf (дата звернення: 12.05.2019).
23. Becker G. Essays in the economics and punishment. W. M. Landes. N. Y., 1974.

24. Vogel J. The European Integrated Criminal Justice System and Its Constitutional Framework. *Maastricht journal of European and comparative law*. Vol. 12. 2005. № 2. P. 125–147.

References

1. Trubnikov, V. M. (1998). *Ugolovno-ispolnitelnoe pravo Ukrainy. Obshaya chast*. Harkov: Rubikon [in Ukrainian].
2. Denisova, T. A. (2011). *Kriminalne pokarannya ta realizaciya jogo funkcij*. (Avtoref. dis. doktora yurid. nauk). In: *t derzhavi i prava im. V. M. Koreckogo NAN Ukrayini* [in Ukrainian].
3. Denisova, T. A. (2007). *Pokarannya i kriminalno-pravovij, kriminologichnij ta kriminalno-vikonavchij analiz : monografiya*. Zaporizhzhya : KMU [in Ukrainian].
4. Radov, G. O. (Red.). (1998–2011). *Hrestomatiya z istoriyi penitenciarnoi sistemi Ukrayini*. Kiyiv, Doneck : RVV KIVS, TOV «Shidnij vidavnychij dim» T. 1, Ch. 1–2, T. 2, Ch. 1–2 [in Ukrainian].
5. Ivankov, I. (2010). *Istoriko-pravovij analiz diyalnosti organiv i ustanov vikonannya pokaran na teritoriyi Ukrayini (kinec 19 – seredina 20 storichchya) : monograf.; za zag. red. d-ra yurid. nauk, prof. I. G. Bogatirova*. Brovari: HmCNETI [in Ukrainian].
6. Isakov, P. (2018). Agricultural production of the correctional-labor system of the Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1923. *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, (2), 15–29 [in Ukrainian].
7. Yacishin, M. M., Levchuk, I. O. (2018). *Miscya pozbavlennya voli u Volinskij guberniyi Rosijskoyi imperiyi naprikinci HVIII – pochatku HH st. (istoriko – pravove doslidzhennya) : monografiya*. Luck: Shidnoyevropejskij nac. un-t im. Lesi Ukrayinki [in Ukrainian].
8. Nealov, O. P. (2003). *Organizacijno-pravove zabezpechennya realizaciji tyuremnoi reformi v Rosijskij imperiyi v drugij polovini XIX – na pochatku XX st. (na materialah ukrayinskih gubernij)*. (Avtoref. dis ... kand. yurid. nauk). Harkiv [in Ukrainian].
9. Palchenkova, V. M. (2013). *Transformaciya gromadskogo kontrolyu za vikonannyam pokaran: istoriko-pravovij analiz: monograf*. Zaporizhzhya: Akcent [in Ukrainian].
10. Rossihin, V. V. (2015). *Organizacijno-pravovi zasadi diyalnosti penitenciarnoi sistemi v Ukrayini (1917–1991 rr.)*. Zaporizhzhya: KPU [in Ukrainian].
11. Sokalska, O. V. (2013). Institut tyuremnogo uv'yaznennya na ukrayinskih zemlyah u X–XVI st.: istoriko-pravovij analiz. *Chasopis Kiyivskogo universitetu prava*, 4, 38–43; Sokalska, O. V. (2017). Polski penitenciarni koncepciyi pochatku XIX stolittya. *Chasopis Kiyivskogo universitetu prava*, 4, 38–43 [in Ukrainian].
12. Stepanyuk, A. H. (2018). Historical experience in the development of prisons of closed type in Ukraine. *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, (2), 148–159 [in Ukrainian].
13. Shup'yana, M. Yu. (2017). *Sistema pokaran za avstrijskim kriminalnim kodeksom 1852 roku ta praktika yih zastosuvannya u Shidnij Galichini*. Lviv [in Ukrainian].
14. Yacishin, M. M. (2010). *Istoriko-pravovi zasadi kriminalno-vikonavchoyi politiki Ukrayini: monograf*. Luck: Volinsk. nac. un-t im. Lesi Ukrayinki [in Ukrainian].
15. Talberg, D. (1876). *Tyuremnaya literatura i tyurmovedenie*. Moskva: Universitetskaya tipografiya [in Russian].
16. Bekkaria, Ch. (1939). *O prestupleniyah i nakazaniya*. Moskva: Gosyurizdat [in Russian].
17. Pashukanis, E. B. (1980). *Izbrannye proizvedeniya po obshej teorii prava i gosudarstva*. Moskva: Nauka [in Russian].
18. Baulin, Yu. V. (2013). *Vibrani praci*. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].

19. Minimalni standartni pravila povodzhennya z v'yaznyami , priinyati Generalnoyu asambleyeyu OON 30.03.1955 roku. URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/prison.shtml. (accessed: 10.06.2019) [in Ukrainian].
20. Barash, Ye. (2018). Organizational and legal aspects of development of the correctional-labor system of the Kharkiv region in the post-war period. *Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, (4), 125–136. DOI: 10.34015/2523-4552.2018.4.04 [in Ukrainian].
21. Rimskij statut mizhnarodnogo kriminalnogo sudu. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_588 (accessed: 20.05.2019) [in Ukrainian].
22. Reglament Mizhnarodnogo kriminalnogo Sudu /ISS-VD/01-01-04 URL: <https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/B920AD62-DF49-4010-8907-E0D8CC61EB> A4/277532/ICCBD010104_Russian.pdf (accessed: 12.05.2019) [in Ukrainian].
23. Becker, G. (1974). *Essays in the economics and punishment*. W. M. Landes. N.Y. [in English].
24. Vogel, J. (2005). The European Integrated Criminal Justice System and Its Constitutional Framework. *Maastricht journal of European and comparative law*. Vol. 12, 2, 125–147 [in English].

O. Krykushenko, PhD in Law, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Administration of the State Criminal-Executive Service of Ukraine
e-mail: krk_aleksandr@ukr.net; ORCID ID: 0000-0001-6470-2851

Transformation of views on the process of enforcement and serving the sentences related to the imprisonment

The article provides the historical and legal overview of the stages of formation and transformation of the penal establishments, especially those changes, which occurred during the XX – beginning of the XXI century.

It has been determined that in the recent period the process of transforming the views on enforcement and serving the sentences related to the imprisonment in the pan-European context remains out of the authors' attention. Their researches are focused mainly on the imperial and soviet periods, which makes it impossible to make the necessary recommendations and prognosis to determine the vectors for the development of the modern system of imprisonment in Ukraine.

Considering the historically changing nature of the form and content of the criminal penalties in the form of imprisonment and the pro-European vector of the Ukrainian penal system development at the present stage, it is appropriate to study and take the experience of the developed European state bodies on enforcement of sentences since the second half of the XX century till present time, as well as on the interstate level.

The international community, after the thorough study of the criminal penal systems of different countries of the world, considers imprisonment (for the concrete term or life-long) as the only appropriate type of criminal punishment.

The totality of the above findings and individual issues, which determine the main conceptual approaches to the study of the execution and serving the sentences, should further contribute to the renewal of the scientific, theoretical and organi-

zational-managerial foundations of the effective, fair, equitable and impartial criminal punishment in the form of imprisonment as the most severe measure of the state and international legal enforcement.

Keywords: *execution of punishment; punishment in the form of imprisonment; political and legal opinion.*

Надійшла до редакції 07.08.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.12

УДК 343.8

*Лазаренко Л. А.,
кандидат юридичних наук, доцент
заступник начальника науково-дослідного
центру з питань діяльності органів та
установ Державної кримінально-
виконавчої служби України і пробації
Інституту кримінально-виконавчої служби*

У ПОШУКАХ «ІДЕАЛЬНОЇ» В'ЯЗНИЦІ (ВІД ЗАРОДЖЕННЯ ІДЕЇ ДО ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ)

У статті з'ясовано зміст концепту «ідеальної» в'язниці в історичному дискурсі та його реалізацію на практиці в межах в'язничних перетворень у зарубіжних країнах упродовж XVIII–XX ст., проаналізовано вплив пенітенціарних ідей І. Бентама на практику виконання покарань та тюремну архітектуру, а також трансформацію концепту нагляду в сучасному світі.

Ключові слова: «ідеальна» в'язниця; І. Бентам; Паноптикум; нагляд; тюремна архітектура.

В статье определено содержание концепта «идеальной» тюрьмы в историческом дискурсе и его реализацию на практике в пределах тюремных преобразований в зарубежных странах в XVIII–XX вв., проанализировано влияние пенитенциарных идей И. Бентама на практику исполнения наказаний и тюремную архитектуру, а также трансформацию концепта надзора в современном мире.

Ключевые слова: «идеальная» тюрьма; И. Бентам; Паноптикум; надзор; тюремная архитектура.

Постановка проблеми. У процесі реформування вітчизняної кримінально-виконавчої системи упродовж останніх років неодноразово було озвучено бажання звести нові сучасні будівлі тюрем і СІЗО, умови утримання в яких відповідали б міжнародним вимогам та сучасним стандартам. Але коли доходить до реалізації задуманих проєктів, усе, як правило, упирається в нестачу коштів. І справді, «нова» реформована тюремна система – справа витратна. Це доводить увесь світовий досвід: від тюремних реформ, започаткова-

них у кінці XVIII ст., і до сьогодення.

Будь-яка реформа в цій сфері у провідних країнах світу розпочиналася з проєктів нових тюрем. Одним із найбільш вдалих та актуальних донині є проєкт Паноптикуму англійського філософа і правника І. Бентама. Пошуки «ідеальної» тюрми, яка б відповідала принципам гуманізму, перевиховувала і виправляла злочинців, започатковані були задовго до І. Бентама, але саме йому вдалося створити проєкт, що був кардинально новим у плані контро-

лю та нагляду за засудженими. Актуалізований у 70–80-х роках минулого століття завдяки праці М. Фуко «Наглядати і карати» проект І. Бентама упродовж усього XX століття реалізовувався на практиці щодо архітектури тюремних будівель та засад організації режиму нагляду.

Нині нового значення набувають технології нагляду та контролю, і стосуються вони не лише правопорушників, що утримуються в спеціальних закладах, а й усіх громадян. Технології моніторингу й ідентифікації людей реалізуються, як нас запевняють, задля безпеки громадян з метою запобігання можливим правопорушенням (та й самі громадяни дедалі частіше говорять про збільшення кількості камер спостереження в громадських місцях та деінде), але насправді складається враження, що за кожним з нас постійно хтось наглядає. Завдяки технологіям людина все більше перетворюється в об'єкт спостереження. І якщо за І. Бентамом лише певні види масової людської діяльності слід контролювати: навчання, відбування покарання у в'язниці, некваліфіковану працю значної кількості робітників на фабриці, то в сучасних умовах технології дозволяють контролювати максимально широке коло суб'єктів, ба навіть і все населення.

Постановка завдання. Мета дослідження – з'ясувати зміст концепту «ідеальної» в'язниці в історичному дискурсі та його реалізацію на практиці в межах в'язничних перетворень упродовж XVIII–XX ст., проаналізувати вплив пенітенціарних ідей І. Бентама на практику виконання покарань і трансформацію концепту нагляду в сучасному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичною основою дослідження стали праці таких учених, як І. Бентам, М. Фуко, П. Тепляшин, О. Денисов та ін. У процесі аналізу досвіду реалізації теоретичних проектів побудови «ідеальної» в'язниці також використано описи установ виконання покарань, подані в Журналі міністерства юстиції, Тюремному віснику та інших інформаційних ресурсах.

Виклад основного матеріалу. Злочинність зневажає гідність людини, однак нерідко нею нехтує й державна машина. З початком гуманізації сфери виконання покарань науковці дедалі частіше наголошують на взаємозв'язку умов утримання, санітарного стану в'язниць і подальшої ресоціалізації. Адже якщо умови будуть пригноблювати гідність людини, то про яке виправлення можна говорити.

У пошуках першого зразка «ідеальної» в'язниці джерела щоразу посиляються на ім'я І. Бентама. Одна з його численних праць, а саме «Паноптикон, або Дім інспекції» (1791 р.), присвячена перетворенню тюрем. Саме слово «паноптикон», або «паноптикум», – грецького походження та означає простір, у якому видно все. У цій роботі І. Бентам розглянув новий принцип будівництва й облаштування простору будь-яких споруд, де люди будуть знаходитися під наглядом. Основною була ідея побудови раціональної тюрми, де в камерах засуджені знаходились би відокремлено, а за ними здійснювався централізований нагляд [1; 2].

Думки про перебудову тюрми І. Бентам запозичив у свого брата Самуїла, який, перебуваючи на службі у кн. Г. Потьомкіна, подібним чи-

ном здійснював нагляд за некваліфікованими працівниками мануфактури [3].

У центрі архітектурної споруди, побудованої за зразком паноптикуму, повинна була знаходитися башта, а вздовж периферії – кільцеподібна будівля. У башті повинні бути широкі вікна, звернені до периферійної будови, розділеної на камери або кімнатки, кожна з яких тягнеться на всю ширину будівлі й має два вікна. Одне із них обернене назовні, через нього в камеру проникає світло, а інше – всередину, до вікон башти. Тепер досить у центральну башту помістити наглядача, а в кожну кімнатку – засудженого, хворого, божевільного, робітника або школяра, щоб був забезпечений повний нагляд. Наглядач завдяки світлу, що проникає із зовні, може бачити в кожній кімнатці камері силует людини, що знаходиться там, і стежити, чи поводить вона як годиться і чи займається визначеною справою [1]. Таким чином, принцип темниці як місця ув'язнення тут було перевернуто – тепер нагляд забезпечувало світло і простір. Паноптикум повинен був навіювати людині думку про те, що за нею постійно стежать. Цим, за задумом І. Бенґама, і забезпечується перманентність контролю, навіть якщо наглядач втомився й закрив очі.

Концепція паноптикуму лягла в основу більшості як англійських, так і європейських тюремних проєктів 30–40 років XIX ст. Однією з перших «ідеальних» в'язниць на батьківщині ідеолога паноптикуму в Англії стала в'язниця Пентонвіль. Її будівництво було дозволено двома актами парламенту. Проєкт розробив капітан Джошуа Вебб з корпусу ко-

ролівських інженерів, обізнаний у справах утримання засуджених в австралійських колоніях. В'язниця призначалася для засуджених до транспорзації. Будівництво розпочалося 10 квітня 1840 р. і закінчилося 1842 р. Його вартість склала 84 186 фунтів. У в'язниці була центральна будівля, від якої радіально відгалужувалися п'ять крил. Усі крила були видимі для охоронців у центральній будівлі. Ув'язнені утримувалися окремо один від одного в ізоляції. Проте Пентонвіль не являв собою паноптикум. Охоронці не могли бачити, що відбувається в камерах зі своєї центральної позиції. У Пентонвілі могло бути розміщено 520 ув'язнених, кожен з яких перебував у своїй камері 4 м завдовжки, 2 – завширшки і 3 – заввишки. У зовнішніх стінах камер були невеликі вікна, двері виходили на вузькі галереї [4, с. 75–78].

Архітектурні новації системи одиночного утримання, спрямовані на унеможливлення спілкування та зменшення рецидиву, дали неочікувані «плоди». Ув'язнені в режимі повного мовчання, одягнені в полотняні маски, для того, щоб не бачити один одного, з вовняними накладками на взутті – для підтримки тиші, часто-густо страждали на душевні розлади. Згідно з офіційними даними, «серед кожних шести тисяч ув'язнених Пентонвіля було 220 випадків безумства, 210 випадків бачення галюцинацій і сорок самогубств» [4, с. 78].

Не минуло і 100 років з моменту створення ескізу Паноптикуму, як в Санкт-Петербурзі почали будувати тюрму, в основу якої покладено згаданий принцип. На відміну від старих тюрем-темниць, він передбачав

максимальну відкритість та освітленість приміщень з метою постійного та всеохопного контролю. Нову сучасну в'язницю було вирішено побудувати на берегах Неви, на місці колишнього Винного містечка. У 1868 р. його перетворено на в'язницю для короткострокового утримання арештантів. І ось на цьому місці повинна була з'явитися в'язниця, що відповідала основним тогочасним технічним та санітарним нормам.

Проект в'язниці було доручено створити архітектору Головного тюремного управління А.Томішку. Йому не випадково запропонували взятися за цю справу, адже він вже будував тюрми нового зразка в інших містах імперії, а також вивчав тюремне будівництво в Європі. Нова проєктована в'язниця за формою являла собою два хрести, а камери планувалися одиночні, на вікнах товсті ґрати, крізь які проходило повітря та світло.

Будівництво тривало майже 6 років і завершилося 1890 р. Варто зазначити, що при побудові архітектором застосовувалися новаторські ідеї щодо інженерних і технічних питань. Наприклад, саме там було застосовано центральне опалювання. Системи водопостачання, каналізації, електрифікації були автономними. Споруджена за новаторським проєктом, ця в'язниця стала взірцевою для Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. [5].

Паноптикум як зразок приміщення для тюрми був узятий за основу і при побудові 1830 р. «Круглого будинку» (м. Фрімонтл, Австралія) місцевим інженером Генрі Уіллі Ревлі. Це була перша капітальна споруда на території колонії Суонрівер. Будів-

ля зводилася як в'язниця – з 8 камерами й кімнатою для наглядача, усі приміщення відкривалися у внутрішній двір. 1982 року «Круглий будинок» перейшов у власність Міської ради Фрімонтла і незабаром після цього був відкритий для відвідування. Сьогодні до нього люблять приїжджати весільні кортежі для фотосесій на тлі колоніальної архітектури.

Ідеї І. Бентама чи не найповніше втілено в споруді на острові Хувентуд. Тюрму збудовано під час правління кубинського диктатора Херардо Мачадо всього за 5 років (1926–1931 рр.) за зразком американської в'язниці «Джоліет» (штат Іллінойс). Особливу увагу слід звернути на проєкт тюрми. П'ять її корпусів мали вигляд кругової галереї, по 5 поверхів кожна. У теорії її розраховано на 6 тисяч осіб, але за диктаторського правління вона була часто переповнена. У центрі будівлі перебував охоронець, який спостерігав з вікон за поведінкою в'язнів зі своєї вежі. Охоронці не контактували з ув'язненими й залишали будівлю через підземні тунелі, що зменшувало ймовірність утеч.

Іншими відомими в'язницями, що збудовані за проєктом «ідеальної» в'язниці, є Марення Харнем – Голландія, Carabanchel Prison – Іспанія, Chi Hoa prison – В'єтнам, Caseros Prison – Аргентина, Huron Historic Gaol – Канада, Millbank Prison – Англія, Mount Eden Prisons – Нова Зеландія, Old Provost – Південна Африка, Palacio de Lecumberri – Мексика, Round House – Австралія, Statesville Correctional Centre – США (Іллінойс).

Те, що надихало І. Бентама, інший відомий філософ і фахівець у питаннях тюремознавства Мішель

Фуко пристрасно не сприймав [6]. Він ставив під сумнів основу бентамівської утопії – претензію суспільства створювати зручного для себе індивіда. Він назвав Паноптикон механізмом, що дозволяє владі здійснювати абсолютний контроль, не вдаючись до прямого і жорсткого впливу, локалізованого на людському тілі. Мішель Фуко говорив про «карцерний» громадський устрій, про «карцерну мережу», у яку спійманий індивід. Він не приймав сам «тюремний уклад».

Ось враження М. Фуко від відвідування в'язниці: «Здолавши ряд ґрат та огорожі, думаєш, що потрапив туди, де ув'язненим допомагають знову пристосуватися до життя в суспільстві, до законослухняності. І що ж бачиш замість цього? Місце, де ув'язнені проводять 10–12 годин на добу, є страхітливою кліткою розміром півтора метри на два, з одного боку повністю огороженою. Місце, де ув'язнений знаходиться один, де він спить або читає, де він одягається і справляє нужду, – це клітка для диких звірів. Тут зосереджено усе лицемірство в'язниці» [7]. Мішель Фуко назвав французькі в'язниці інституцією «надзвичайно архаїчною, практично середньовічною, мало не найстарішою і в той же час найжорстокішою у світі».

З інтерв'ю М. Фуко Дж. Саймону 1974 р.: «В'язниця – це фізичне знищення людей, і тих, хто в ній помирає, буквально і відразу, і тих, хто з неї виходить, але все таки помирає, хай і не від прямої її дії, оскільки, вийшовши з неї, не знайдеш ні роботи, ні інших джерел існування, сім'ї не заведеш. І, переходячи з однієї в'язниці в іншу, від одного злочину до іншого, ці люди врешті-решт під-

даються фізичному знищенню» [7]. Після М. Фуко бентамівські ілюзії вже неможливі.

Однак пошуки «ідеальної» в'язниці не полишені й нині. Проект тюрми за зразком паноптикуму розроблено студенткою Московського архітектурного інституту К. Ішхановою. В'язницю планують побудувати в Свердловській області в середині Саф'янівського мідного кар'єру. В основі проекту – схема пекла в «Божественній комедії» Данте Аліг'єрі. В'язниця має дев'ять поверхів. Лише потрапивши туди, засуджений знаходиться на самому дні ями. У боротьбі за визволення він обмірковує свій вчинок і своєю належною поведінкою виправляється, щоб знову опинитися нагорі споруди, на волі. У проекті передбачено не тільки архітектурне рішення, а й схему маршруту засудженого «вгору». На дні кар'єру знаходиться виправна колонія. В'язнів утримують в окремих камерах. Якщо ув'язнений добре поводить себе і виконує всі вимоги режиму, він отримує більше свободи, а також швидше пересувається «колами пекла». Після 75% строку утримання засудженого переводять до колонії-поселення, яка знаходиться на поверхні рівня. На останньому рівні вони мешкають в самостійно створеному ними середовищі – займаються сільським господарством, спортом [8].

І якщо цей проект є радше просто креативною ідеєю, яка жодним чином не кореспондується із сучасними поглядами на кримінально-виконавчу політику, а повертає нас до темних часів середньовіччя, коли засудженого кидали в яму й забували про нього, то новітні виправні заклади для утримання засуджених,

зокрема в Данії і Норвегії, справді можуть претендувати на звання «ідеальної» в'язниці XXI ст.

У них враховано сучасні вимоги до процесу відбування покарання, наріжним каменем якого є повага до прав засудженого та його гідності, та новітні технічні можливості нагляду й охорони. Восени 2017 р. в Данії завершено будівництво та введено в експлуатацію найсучаснішу в'язницю країни – Сторстрьом (Storstrøm). Це заклад закритого типу, розрахований на 250 засуджених. На будівництво в'язниці витрачено 1 млрд. дан. крон (приблизно 154 млн. доларів США), що є рекордною сумою для Данії (для порівняння: норвезька в'язниця Халден коштувала 256 млн доларів). 300 камер відеоспостереження та найсучасніші електронні засоби охорони роблять її найбезпечнішою установою виконання покарання в країні. На території в'язниці – 10 будівель (по 5 – для ув'язнених і для загальних потреб та адміністрації). У в'язниці Сторстрьом створено підґрунтя для найбільш гуманного відбування покарання засудженими та умови для їх найефективнішої ресоціалізації. Особливу увагу звернуто на естетику та якість будівель, адже, на думку фахівців, приємна обстановка сприяє створенню позитивного настрою, фізичному та психічному благополуччю як засуджених, так і персоналу.

Після відвідин нової тюрми журналістами цілком справедливо постало питання, чи доречно для засуджених створювати такі «розкішні» умови утримання: камери з ванними кімнатами, у кожній телевізор, холодильник, у спортивних залах – сучасне обладнання тощо. На це представник Директорату тюрем і

пробації Данії відповів: «ми зводили заклад відповідно до сучасних умов існування цивілізованої людини, наявність туалету в камері є не лише атрибутом комфорту, а й безпеки персоналу та економії ресурсів – засудженого в такому разі не треба супроводжувати до загального туалету». Коли 1862 р. відкрили пенітенціарій Врідсльозелілле з центральним опаленням, електричним світлом та водопроводом, у громадськості виникали такі самі питання. Фактично, як зазначає представник Директорату, у Данії намагалися звести тюрму майбутнього, яка б не потребувала модернізації найближчі 100 років [9].

Однією з найновітніших і найгуманніших в'язниць також вважається тюрма на о. Бастой у Норвегії. Вона і справді втілює мрії ув'язнених усього світу. Начальник цієї установи зазначає, що до засуджених треба ставитися, як до людей; якщо ж цього не робити, то вони вийдуть на свободу злими тваринами і знову повернуться на злочинний шлях. І схоже, ця методика справді діє, адже згідно зі статистикою лише 16% колишніх ув'язнених о. Бастой учиняють злочини після відбування попереднього покарання. Засуджені мешкають в окремих будиночках по шість осіб у кожному. У кожного засудженого є своя кімната. При цьому вони не обмежені в пересуванні територіїю острова. Ця в'язниця може нагадати звичайне норвезьке поселення. Удень його мешканці працюють, а ввечері – ловлять рибу чи купуються. Площа острова становить трохи більше двох квадратних кілометрів. Тут мешкають усього 115 людей, серед них – 35 охоронців. Вони рахують засуджених чотири рази

на добу – зранку, удень, увечері та перед відбоєм. Після 16-ї години на острові залишаються лише 4 охоронці [10].

Висновки. Як бачимо, у сучасних умовах паноптична модель в'язниці не втратила актуальності, але нагляд забезпечується вже не архітектурними засобами, а технічними. Крім того, контроль і нагляд є лише однією, але не основною, складовою багатокластерної системи відбування покарання.

Історичним же будівлям тюрем, спорудженим за колись такою популярною моделлю І. Бенґама, дедалі частіше відводиться роль арт-об'єктів. На щастя, є організації та групи, які дають нове життя покинутим будівлям. Таким прикладом є

Архітектурна студія Rojkind Arquitectos (Мехіко), яка представила свій конкурсний проект Національного історико-архівного музею, експозиції якого розмістяться в Palacio de Lecumberry (палац Лекумберрі) – колишній будівлі головної в'язниці мексиканської столиці. Було вирішено зберегти незмінним фасад центральної вежі, що раніше використовувалася переважно тюремною охороною. Застигла в камені частка минулого допоможе гостям Palacio de Lecumberri краще зрозуміти історію мексиканського суспільства [11]. Досвід збереження національної пам'яті через шанобливе ставлення до таких специфічних історичних об'єктів варто було б запозичити і нам.

Список використаних джерел

1. Bentham J. Panopticon; or, The inspection house. Dublin, 1791. 240 s.
2. Бенґам и его время / Покровский П., прив.-доц. Петрогр. ун-та. Петроград : Тип. А. Э. Коллинс, 1916. 704 с.
3. What does the panopticon mean in the age of digital surveillance? *The Guardian* URL: <https://www.theguardian.com/technology/2015/jul/23/panopticon-digital-surveillance-jeremy-bentham> (дата звернення: 11.04.2019).
4. Тепляшин П. В. Истоки и развитие английского тюремоведения: монография. Красноярск : Сибирский юридический институт МВД России, 2005. 253 с.
5. Перов Л. В. Классик тюремного зодчества. *История Петербурга*. 2004. №6 (22). С. 55–60.
6. Фуко М. Наглядати й карати: Народження в'язниці ; пер. з фр. П. Тарашук. Київ : Основи, 1998. 392 с.
7. Дьяков А. В. Мишель Фуко: о «смерти человека», о свободе и о «конце философии». *Вестник истории и философии КГУ*. Серия «Философия». 2008. № 2. С. 45–53.
8. В России предложили построить тюрьму по проекту ада Данте. URL : <http://pravo.ru/news/view/75362/> (дата звернення: 11.04.2019).
9. Сокальська О. В. Державні в'язниці відкритого та закритого типу в пенітенціарній системі Данії. *Альманах права. Правова аналітика: доктринальні підходи та галузеві виміри*. Випуск 9. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. С. 481–486.
10. Динкевич М. Идеальная тюрьма: мечта заключенных всего мира URL: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=1041060> (дата звернення: 11.04.2019).
11. ART UKRAINE : Головна в'язниця Мехіко перетвориться на Національний історико-архівний музей. URL: <http://artukraine.com.ua/ukr/n/glavnaya-tyurma->

mehiko-prevratitsya-v-nacionalnyy-istoriko-arhivnyy-muzey-foto/#.VSIII_msUjU (дата звернення: 11.04.2019).

References

1. Bentham, J. (1791). *Panopticon; or, The inspection house*. Dublin [in English].
2. Pokrovskij, P. (1916). *Bentam i ego vremya*. Petrograd : Tip. A. E. Kollinss [in Russian].
3. What does the panopticon mean in the age of digital surveillance? *The Guardian* URL: <https://www.theguardian.com/technology/2015/jul/23/panopticon-digital-surveillance-jeremy-bentham> (accessed: 11.04.2019) [in English].
4. Teplyashin, P. V. (2005). *Istoki i razvitie anglijskogo tyurmovedeniya: monografiya*. Krasnoyarsk: Sibirskij yuridicheskij institut MVD Rossii [in Russian].
5. Perov, L. V. (2004). Klassik tyuremnogo zodchestva. *Istoriya Peterburga*, 6 (22), 55–60 [in Russian].
6. Fuko, M. (1998). *Naglyadati j karati: Narodzhennya v'yaznici* ; per. z fr. P. Tarashuk. Kiyiv : Osnovi [in Ukrainian].
7. Dyakov, A. V. (2008). Mishel Fuko: o «smerti cheloveka», o svobode i o «konce filosofii». *Vestnik istorii i filosofii KGU. Seriya «Filosofiya»*, 2, 45–53 [in Russian].
8. V Rossii predlozhili postroit tyurmu po proektu ada Dante. URL : <http://pravo.ru/news/view/75362/> (accessed: 11.04.2019) [in Russian].
9. Sokalska, O. V. (2018). Derzhavni v'yaznici vidkritogo ta zakritogo tipu v penitencijarnij sistemi Daniyi. *Almanah prava. Pravova analitika: doktrinalni pidhodi ta galuzevi vimiri*, 9, 481–486 [in Ukrainian].
10. Dinkevich, M. Idealnaya tyurma: mehta zaklyuchennyh vsego mira URL: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=1041060> (accessed: 11.04.2019) [in Russian].
11. ART UKRAINE : Golovna v'yaznitsya Mehiko peretvoritsya na Nacionalnij istoriko-arhivnij muzej. URL: http://artukraine.com.ua/ukr/n/glavnaya-tyurma-mehiko-prevratitsya-v-nacionalnyy-istoriko-arhivnyy-muzey-foto/#.VSIII_msUjU (accessed: 11.04.2019) [in Ukrainian].

L. Lazarenko, PhD in Law, Associate Professor, Deputy Head of the Scientific-Research Centre on Activities of the Bodies and Establishments of the State Criminal-Executive Service of Ukraine and Probation of Institute of Criminal-Executive Service

Looking for the «ideal» prison (from the idea to its implementation)

The article clarifies the content of the concept «ideal» prison in historical discourse and its implementation in practice in the framework of the prison transformations in some countries during XVIII – XX centuries. The influence of I. Bentham's penitentiary ideas on the practice of punishment and imprisonment is analyzed. architecture and transformation of the concept of supervision in the modern world.

The founder of the idea of the «ideal» prison is the English philosopher and lawyer I. Bentham. In his work «Panopticon; or, The Inspection House» (1791) I. Bentham gave the new principle for the construction and arrangement of the buildings and premises, in which people are under supervised. The main idea was to construct the rational prison, where the convicts would be isolated in cells, and then centralized supervision would be carried out. The panopticon concept was the

basis of most of the British and European prison projects of XIX – middle of XX centuries.

In modern conditions the panopticon model of prisons has not lost its relevance, but supervision is already provided not by the architectural means, but by the technical ones. In addition, control and supervision are not the main component of the multi-cluster system of serving sentences. The latest prisons, in particular in Denmark and Norway, can be qualified as the «ideal» ones in the XXI century. They take into account modern requirements to the process of serving sentences. The cornerstone is the respect to the rights of the convicted persons and their human dignity, as well as the latest technical means of supervision and control.

Keywords: «ideal» prison; I. Bentham; Panopticon; supervision; prison architecture.

Надійшла до редакції 21.06.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.13

УДК 343.85

Михайлик О. Г.,
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри управління безпеки,
правоохоронної та антикорупційної
діяльності ПрАТ «Вищий навчальний
заклад «Міжрегіональна Академія
управління персоналом»

МІЖНАРОДНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ

У статті проведено аналіз та узагальнення міжнародних підходів до проблеми запобігання насильству в установах виконання покарань. Зазначено, що проблема насильства в закритих інституціях властива для всіх країн світу та їхніх пенітенціарних систем. З'ясовано, що історично й на сучасному етапі розвинені держави прагнуть об'єднати зусилля для вироблення оптимальних підходів щодо запобігання насильству в установах виконання покарань.

Ключові слова: насильство; запобігання; установа виконання покарань; міжнародні підходи; засуджені; персонал.

В статье изложены научный анализ и обобщение международных подходов к проблеме предупреждения насилия в учреждениях исполнения наказаний. Отмечено, что проблема насилия в закрытых учреждениях (которыми являются учреждения исполнения наказаний) характерна для всех стран мира и их пенитенциарных систем. Выяснено, что исторически и на современном этапе развитие государства стремятся объединить усилия в направлении выработки оптимальных подходов по предупреждению насилия в учреждениях исполнения наказаний. Констатировано, что сегодня в мире разработана международно-правовая база, состоящая из общеобязательных и рекомендательных актов, содержащих нормы, направленные на предупреждение насилия как на уровне того или иного государства в целом, так и на уровне учреждений исполнения наказаний в частности.

Ключевые слова: насилие; предупреждение; учреждение исполнения наказаний; международные подходы; осужденные; персонал.

Постановка проблеми. Варто констатувати, що, зважаючи на сучасні глобалізаційні процеси, у наукових колах утвердилася позиція, відповідно до якої вивчення міжнародних підходів та зарубіжної прак-

тики з певного питання (проблеми) юриспруденції є своєрідною окрасою того чи іншого дослідження. Водночас, крім теоретико-пізнавального характеру, вивчення зарубіжного досвіду повинно мати і практичне

значення, щоб удосконалити національні підходи з того чи іншого аспекту.

Тому необхідність аналізу зарубіжного досвіду запобігання насильству в установах виконання покарань (УВП) зумовлена такими чинниками: 1) визнанням на рівні міжнародно-правових актів невід'ємного права кожної людини (у тому числі засудженого) на особисту безпеку і свободу від катування та інших проявів неправомірного насильства; 2) необхідністю міжнародного співробітництва у сфері запобігання злочинам (у тому числі насильницьким); 3) науковою обґрунтованістю використання порівняльного (компаративного) методу з метою виявлення найкращих і найбільш оптимальних зарубіжних підходів до процесу запобігання насильству в УВП.

Водночас, зважаючи на вимоги до обсягу публікації рівня наукової статті, ми зупинимося на аналізі міжнародних підходів до проблеми запобігання насильству в УВП.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою написання статті стали наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема таких: Ю. М. Антоняна, М. П. Барабанова, В. С. Батиргареєвої, І. Г. Богатирьова, М. Г. Вербенського, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, Б. М. Головкина, О. М. Гуміна, І. М. Даньшина, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, А. І. Долгової, В. М. Дрьоміна, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. Г. Кальмана, О. Г. Колба, І. М. Копотуна, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, В. В. Лунєєва, П. П. Михайленка, С. С. Мірошніченка, А. А. Музики, Ю. В. Орла, М. С. Пузи-

рьова, А. В. Савченка, О. В. Старкова, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, В. О. Тулякова, Г. А. Туманова, В. О. Човгана, В. Б. Шабанова, В. І. Шакуна, С. А. Шалгунової, О. О. Шкути, С. С. Яценка та інших дослідників.

Потановка завдання. Метою статті є науковий аналіз та узагальнення міжнародних підходів до проблеми запобігання насильству в УВП.

Виклад основного матеріалу. У науково-методологічному плані в процесі аналізу проблем запобігання насильству в УВП варто підтримати позицію української дослідниці С. А. Шалгунової, що «звичайно, насильство саме по собі притаманно будь-якому суспільству, хоча самі форми прояву насильства, рівень «насичення насильством» того чи іншого суспільства будуть різними. Це залежить від систем сталих у суспільстві відносин і соціальних протиріч. Будь-яке вольове, насильницьке втручання в природний процес саморозвитку суспільства, підміна саморегулювання штучною «системою» та спроби усе переробляти за визначеним планом, доцільність якого сумнівна, неминуче призведуть до дестабілізації й непередбачуваних наслідків, нерідко до катастрофи. На уламках зруйнованого суспільства неможливо побудувати нове, тим більш якщо при цьому основним засобом є насильство. Воно не відповідає поняттю творення» [1, с. 155–156].

У контексті викладеного під загальнофілософською та людинодіяльнісною категорією «творення» у проекції кримінально-виконавчої сфери ми в цій публікації розуміємо такі категорії:

– «захист інтересів особи, суспільства і держави», «виправлення і

ресоціалізація засуджених», «запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами», «запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими» (частина перша статті 1 КВК України);

– «гарантії захисту прав засуджених», «профілактика асоціальної поведінки» (частина друга статті 1 КВК України);

– принципи «невідворотності виконання і відбування покарань», «законності», «гуманізму», «поваги до прав і свобод людини», «взаємної відповідальності держави і засудженого» (стаття 5 КВК України);

– «право засуджених на гуманне ставлення до них та на повагу їх людської гідності» (абзац третій частини першої статті 8 КВК України);

– «право засуджених на особисту безпеку» (стаття 10 КВК України);

– такий елемент режиму, як «безпека засуджених і персоналу» (частина перша статті 102 КВК України);

– такі цілі оперативно-розшукової діяльності в колоніях, як «забезпечення безпеки засуджених, персоналу колоній та інших осіб», «попередження і виявлення злочинів, вчинених у колоніях, а також порушень встановленого порядку відбування покарання» (частина перша статті 104 КВК України) тощо.

У свою чергу, учинення насильства в УВП як засудженими, так і пенітенціарним персоналом, ускладнює, а то й узагалі унеможливорює досягнення вказаних соціально значущих результатів (цілей).

З історичної точки зору варто зазначити, що в зарубіжних концепціях особиста безпека традиційно

зображується як найважливіше право людини. Як наголошують учені-правники, призначення цього права полягає в забезпеченні свободи індивіда від свавільного втручання з боку держави та її органів, в охороні особистої сфери індивіда [2, с. 244]. Тому слушним є зауваження Н.І. Баймакової, що свого часу ще англійський Білль про права 1689 р., американська Декларація незалежності 1776 р., французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р. закріпили положення про те, що особиста безпека поряд зі свободою, власністю та опорою пригніченню є невід’ємним, природним правом людини [3, с. 45].

Варто зазначити, що відповідні загальновизнані світові тенденції мали вплив на розвиток теорії невід’ємних прав людини з позицій забезпечення безпеки і в Україні, свідченням чого є конституційне положення, втілене у статті 3 Основного Закону України.

Вважається, що зародження міжнародного співробітництва з проблем захисту прав засуджених до позбавлення волі зумовлено, передусім, різким зростанням злочинності, у результаті чого до пенітенціарних установ направлялися все більше і більше осіб, які вчинили злочини. Тому закономірно, що збільшувалася й кількість осіб, засуджених за насильницькі злочини. Більше того, проблема посилювалася тим, що стан пенітенціарних установ не відповідав належним умовам тримання засуджених, що прирікало їх на страждання і порушувало права засуджених до позбавлення волі, у тому числі на таке право, що за сучасних умов (відповідно до статті 3 Конвенції про захист прав людини і основополож-

них свобод (ЄКПЛ)) ототожнюється із заборобою бути підданим катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню [4].

Наприкінці XVIII ст. – на початку XIX ст. у світі відбувається широке реформування тюремних систем. Це привернуло увагу громадськості, набуло широкого резонансу, але, на жаль, засудженим до позбавлення волі це не принесло суттєвих змін. Однак реформування тюремних систем не залишилося поза увагою наукового аналізу, обговорення вчених на конференціях, круглих столах, міжнародних з'їздах. Хоча, як зазначають сучасні вчені М. С. Пузирьов та О. О. Шкута, відповідні міжнародні форуми середини XIX ст. проходили з ініціативи приватних осіб і мали благодійні цілі [5, с. 8].

Згодом ситуація змінилася на краще, і в 1872 р. в Лондоні відбувся міжнародний тюремний конгрес, який започаткував міжнародне співробітництво в пенітенціарній сфері. Усього таких конгресів відбулося 12. Усі вони були не приватними зібраннями, а проводилися на урядовому рівні, а тому мали міжнародний характер [6, с. 21].

Важливо наголосити, що саме з проведенням тюремних конгресів, по суті, з'явилися перші міжнародні норми поводження із засудженими. Це є підставою говорити про створення інституту захисту прав засуджених в умовах несвободи, у тому числі від неправомірного насильства. Варто також звернути увагу, що США першими у 1870 р. розробили проект Правил поводження із засудженими. Цей документ складався із 41 розділу, де містилися єдині принципи і форми роботи із засудженими. І хоча цей

проект у 1872 р. на конгресі в Лондоні не був прийнятий, його ідеї закладено в роботу інших конгресів.

Історики тюремної системи вважають, що вказаний документ – це перша спроба створити загальні стандартні міжнародні правила поводження із засудженими, які ґрунтувалися б на досягненнях пенітенціарної науки та узагальненнях передової світової практики. Крім того, цей документ вплинув і на створення пенітенціарного законодавства, і на тюремну практику роботи із засудженими та ув'язненими. Відповідно він мав вплив і на роботу наступних міжнародних тюремних конгресів. Зазначимо, що на сьогодні сучасними образами загаданого історичного документа є Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй (ООН) стосовно поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі) (на світовому рівні) [7] та Європейські пенітенціарні правила (на європейському рівні) [8]. Зокрема, у зазначених міжнародно-правових актах відображені визнані світовою спільною підходи до такого варіанту організації пенітенціарного процесу, за якого забезпечується свобода засуджених від катування та мінімізація актів неправомірного насильства під час відбування покарання.

Варто відзначити, що США в питаннях захисту прав засуджених до позбавлення волі були родоначальниками. Саме в цій країні у 1926 р. розпочато роботу зі створення єдиного документа, який містив би в собі всі питання щодо поводження із засудженими, у тому числі визначав той мінімум прав осіб, які позбавлені волі за постановою судових властей. У 1929 р. робота над таким документом завершено, проте його прийнят-

тя відбулося тільки в 1934 р. на засіданні Ліги Націй. Він проіснував до 1949 р. Це був перший міжнародний проект Мінімальних стандартних правил поводження із засудженими.

Надалі захист прав засуджених до позбавлення волі від неправомірного насильства пов'язаний із виникненням та функціонуванням ООН, яка однією зі своїх цілей проголосила міжнародне співробітництво з метою розвитку загальної поваги і дотримання прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від національності, раси, статі, мови і релігії, незалежно від того, в яких умовах людина перебуває: в умовах волі чи позбавлення такої.

Тому закономірно, що на першому засіданні ООН у 1949 р. було вирішено розробити новий варіант Міжнародних правил поводження із засудженими з урахуванням нових умов. Цей документ пройшов міжнародну експертизу і в 1955 р. на першому Конгресі ООН успішно прийнятий під назвою «Мінімальні стандартні правила поводження із засудженими».

На всіх наступних Конгресах ООН приймалися резолюції щодо реалізації Мінімальних стандартних правил поводження із засудженими в національних законодавствах держав-делегатів та їх удосконалення. Загалом прийняті першим Конгресом ООН Мінімальні стандартні правила поводження із засудженими закріпили мінімум прав засуджених, які зобов'язана поважати і дотримуватися адміністрація пенітенціарних установ. До таких прав належить і право засуджених на особисту безпеку та свободу від неправомірного насильства під час відбування покарання.

Також важливо зазначити, що сучасні міжнародні підходи до проблеми запобігання насильству в УВП впливають із низки міжнародно-правових актів, які мають загальнообов'язковий характер для держав, що їх ратифікували (зокрема й України).

Здійснений нами аналіз за цим напрямом засвідчив, що міжнародно-правові аспекти запобігання насильству в УВП виходять, насамперед, із міжнародних актів з питань захисту прав людини (незалежно від її правового становища) та ґрунтуються на наступних засадничих положеннях.

По-перше, вступ України до Ради Європи (РЄ) 9 листопада 1995 р. Варто наголосити, що основною статутною умовою для вступу країн до РЄ є визнання державою-кандидатом принципу верховенства права, її зобов'язання забезпечити права та основні свободи людини всім особам, які знаходяться під її юрисдикцією. Вступ країни до РЄ свідчить про її демократичний вибір, спрямованість на захист прав людини та зміцнення демократичних інститутів. Тому цілком логічно, що зазначені вимоги дотримано і в новій Конституції України 1996 р., а саме у статті 8 Основного Закону закріплено принцип верховенства права.

По-друге, у низці норм національного законодавства закріплено такі концептуальні положення:

– чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України (стаття 9 Конституції України) [9];

– чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є

частиною національного законодавства і застосовуються в порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, визначено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору (стаття 19 Закону України «Про міжнародні договори України») [10];

– кримінально-виконавче законодавство України складається з КВК України, інших актів законодавства, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (стаття 2 КВК України) [11].

По-третє, дія в Україні Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», який регулює відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною ЄКПЛ і протоколів до неї; з упровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення кількості позовів до Європейського суду з прав людини проти України [12].

Висновки. Отже, на підставі викладеного доходимо таких загальних висновків щодо міжнародних підходів до проблеми запобігання насильству в УВП:

– проблема насильства в закритих інституціях (якими є УВП) властива для всіх країн світу та їхніх пенітенціарних систем;

– історично й на сучасному етапі розвинені держави прагнуть об'єднати зусилля до вироблення оптимальних підходів щодо запобігання насильству в УВП;

– на сьогодні у світі розроблена міжнародно-правова база, що складається як із загальнообов'язкових (Міжнародний пакт про громадянські і політичні права; Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання; Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; ЄКПЛ та ін.), так і рекомендаційних (Мінімальні стандартні правила ООН стосовно поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандела), Європейські пенітенціарні правила, Кодекс поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку та ін.) актів, що містять норми, спрямовані на запобігання насильству на рівні окремої держави загалом та на рівні УВП зокрема.

Список використаних джерел

1. Шалгунова С. А. Особа насильницького злочинця: монографія. 2-е вид., доп. і перероб. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2011. 548 с.
2. Права человека. История, теория и практика: учеб. пособ. / отв. ред. Б. Л. Назаров. Москва : Русслит, 1995. 304 с.
3. Баймакова Н. И. Деликты создания опасности. *Российская юстиция*. 2009. № 2. С. 45–46.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: прийнято Радою Європи 04.11.1950 р., ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від

17.07.1997 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 31.07.2019).

5. Пузирьов М. С., Шкута О. О. Перші міжнародні пенітенціарні конгреси (1846, 1847, 1857 рр.) як історико-правовий вимір порівняльних кримінально-виконавчих досліджень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2016. Вип. 19. С. 106–108.

6. Радов Г. Пенітенціарна ідея: Думки на тему. Київ : МП «Леся», 1997. 288 с.

7. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций в отношении обращения с заключенными (Правила Нельсона Манделы): резолюция Генеральной Ассамблеи 70/175 от 17.12.2015. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf (дата звернення: 31.07.2019).

8. Європейські пенітенціарні правила (Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць): прийнято Комітетом Міністрів 11.01.2006 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 31.07.2019).

9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

10. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 р. № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

11. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.

12. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

References

1. Shalgunova, S. A. (2011). *Osoba nasilnitskogo zlochintsa: monografiya*. 2-e vid., dop. i pererob. Dnipropetrovsk : Lira LTD [in Ukrainian].

2. Nazarov, B. L. (Red.). (1995). *Prava cheloveka. Istoriya, teoriya i praktika: ucheb. posob.* Moskva : Russlit [in Russian].

3. Bajmakova, N. I. (2019). Delikty sozdaniya opasnosti. *Rossiyskaya yusticiya*, 2, 45–46 [in Russian].

4. Konvenciya pro zahist prav lyudini i osnovopolozhnyh svobod: priinyato Radoyu Yevropi (1950), ratifikovano Zakonom Ukrayini № 475/97-VR vid 17.07.1997. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (accessed: 31.07.2019) [in Ukrainian].

5. Puzirov, M. S., Shkuta, O. O. (2016). Pershi mizhnarodni penitenciarni kongresi (1846, 1847, 1857 rr.) yak istoriko-pravovij vimir porivnyalnih kriminalno-vikonavchih doslidzhen. *Naukovij visnik Mizhnarodnogo humanitarnogo universitetu. Seriya: Yurisprudenciya*, 19, 106–108 [in Ukrainian].

6. Radov, G. (1997). *Penitenciarna ideya: Dumki na temu*. Kiyiv: Lesya [in Ukrainian].

7. Minimalnye standartnye pravila Organizacii Obedinennyh Nacij v otnoshenii obrasheniya s zaklyuchennymi (Pravila Nelsona Mandely): rezolyuciya Generalnoj Assamblei 70/175 ot 17.12.2015. URL: https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Nelson_Mandela_Rules-R-ebook.pdf (accessed: 31.07.2019) [in Ukrainian].

8. Yevropejski penitenciarni pravila (Rekomendaciya № R (2006)2 Komitetu Ministriv derzhav-uchasnic): priinyato Komitetom Ministriv 11.01.2006 r. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (accessed: 31.07.2019) [in Ukrainian].

9. Konstituciya Ukrayini (1996). № 254k/96-VR. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*, 30, 141 [in Ukrainian].

10. Pro mizhnarodni dogovori Ukrayini: Zakon Ukrayini (2004). № 1906-IV. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*, 50, 540 [in Ukrainian].

11. Kriminalno-vikonavchij kodeks Ukrayini: Zakon Ukrayini vid 11.07.2003 r. № 1129-IV. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2004, 3–4, 21 [in Ukrainian].

12. Pro vikonannya rishen ta zastosuvannya praktiki Yevropejskogo sudu z prav lyudini: Zakon Ukrayini vid 23.02.2006 r. № 3477-IV. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2006, 30. 260 [in Ukrainian].

O. Mykhailyk, PhD in Law, candidate for Doctor of Law degree at Security Management, Law Enforcement and Anti-Corruption Activities Chair of «Higher Educational Institution «Interregional Academy of Personnel Management»

International approaches to the problem of violence prevention in penal institutions

The article presents the scientific analysis and generalization of international approaches to the problem of violence prevention in penal institutions. The author carried out basic provisions on which international legal aspects of violence prevention in penal institutions are based.

It is noted that the problem of violence in closed institutions (which are penal institutions) is common to all countries of the world and their penitentiary systems. It has been found that, historically and at the present stage, developed countries have sought to work together to develop optimal approaches to preventing violence in penal institutions.

It is stated that today in the world an international legal framework has been developed, consisting of both mandatory and advisory acts, which contain norms aimed at preventing violence both at the level of one or another country as a whole and at the level of penal institutions in particular. Mandatory acts include the International Covenant on Civil and Political Rights; The Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment; the European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment; the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, etc. Recommendations include the United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (Nelson Mandela Rules), the European Prison Rules, the Code of Conduct for Law Enforcement Officials, etc.

Keywords: *violence; prevention; penal institution; international approaches; convicts; personnel.*

Надійшла до редакції 02.08.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.1.14

УДК 343.973

Сазонов В. В.,
кандидат юридичних наук,
докторант Харківського національного
університету внутрішніх справ

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ В ПРАКТИКУ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню міжнародного аспекту забезпечення економічної безпеки України на підставі аналізу різних форм імплементації європейського досвіду в практику її кримінологічного забезпечення. Наголошено, що цей процес здійснюється в різних формах: дотримання, виконання, використання і застосування права. Кожній з наведених форм притаманні специфічні способи їх реалізації: трансформація, відсилання, інкорпорація, легітимація, адаптація і рецепція. Вибір національним законодавцем наведених способів імплементації безпосередньо впливає на якість законодавства у сфері кримінологічного забезпечення економічної безпеки нашої держави і вимагає його своєчасного вдосконалення з огляду на постійні зміни соціальних умов життєдіяльності людей.

Ключові слова: імплементація; економічна безпека; кримінологічне забезпечення; європейський досвід забезпечення економічної безпеки.

Статья посвящена исследованию международного аспекта обеспечения экономической безопасности Украины на основании анализа различных форм имплементации европейского опыта в практику ее криминологического обеспечения. Отмечено, что этот процесс осуществляется в различных формах: соблюдение, исполнение, использование и применение права. Каждой из приведенных форм присущи специфические способы их реализации: трансформация, отсылка, инкорпорация, легитимация, адаптация и рецепция. Выбор национальным законодателем указанных способов имплементации непосредственно влияет на качество законодательства в сфере криминологического обеспечения экономической безопасности нашего государства и требует его своевременного усовершенствования с учетом постоянных изменений социальных условий жизнедеятельности людей.

Ключевые слова: имплементация; экономическая безопасность; криминологическое обеспечение; европейский опыт обеспечения экономической безопасности.

Постановка проблеми. Кримінологічне забезпечення економічної безпеки України є однією зі складових системи забезпечення національної безпеки України. Як відомо, 26.05.2015 Президентом України

вих системи забезпечення національної безпеки України. Як відомо, 26.05.2015 Президентом України

видано Указ № 287/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України», яким затверджено відповідний документ (далі – Стратегія) [10]. Вона спрямована на реалізацію до 2020 року визначених нею пріоритетів державної політики національної безпеки, а також реформ, передбачених Угодою про асоціацію між Україною та ЄС (далі – Угода про асоціацію), ратифікованою Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII [5], і Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», схваленою Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5 [7].

З огляду на обраний Україною курс на інтеграцію до європейського політичного, економічного і правового простору, з метою набуття членства в ЄС Указом Президента України від 20 квітня 2019 року № 155/2019 затверджено План заходів з реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору з метою забезпечення незворотності європейського та євроатлантичного курсу України. Отже, на сьогодні забезпечення економічної безпеки України неможливе без її інтегрування з європейською системою колективної безпеки. Важливу складову такого інтегрування становить імплементація європейського досвіду в практику кримінологічного забезпечення економічної безпеки України. У зв'язку з цим дослідження проблематики цього процесу є вкрай актуальним і своєчасним як з теоретичної, так і з практичної точки зору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам дос-

лідження проблем протидії злочинності загалом та економічної злочинності зокрема присвячені наукові праці О. М. Бандурки, Є. Ю. Бараша, В. В. Голіни, Ю. А. Комісарчук, Я. І. Гілінського, Л. М. Давиденка, І. М. Даньшина, А. І. Долгової, І. І. Карпеця, О. М. Костенка, В. М. Кудрявцева, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, С. А. Мозоля, В. В. Лунєєва та багатьох інших науковців. Внесок цих учених у теорію протидії злочинності, у тому числі й економічній, досить значний. Водночас слід наголосити на тому, що низка питань проблематики протидії економічній злочинності залишилася невирішеною, а окремі з них не знаходять свого однозначного розв'язання. Зокрема, потребує подальшого наукового обговорення саме проблема імплементації європейського досвіду в практику кримінологічного забезпечення економічної безпеки України.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні міжнародного аспекту забезпечення економічної безпеки України на підставі аналізу різних форм імплементації європейського досвіду в практику кримінологічного забезпечення економічної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Як уже зазначалося, Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII ратифіковано Угоду про асоціацію, яка вчинена в м. Брюсселі в частині політичних положень (преамбула, стаття 1, розділи I, II, VII) – 21 березня 2014 року, та в частині торговельно-економічних і галузевих положень (розділи III, IV, V, VI) – 27 червня 2014 року. Підписавши та ратифікувавши Угоду про асоціацію, України взяла на себе певні міжнародні зобов'язання, у тому числі й

щодо імплементації права ЄС у національне законодавство, забезпечення поступової адаптації законодавства України до асquis ЄС відповідно до напрямів, визначених у цій Угоді. Зокрема, у сфері економічної безпеки сторони угоди зобов'язалися вести боротьбу з організованою злочинністю та легалізацією (відмиванням) коштів, зменшувати постачання та попит на незаконні наркотичні засоби і посилювати співробітництво в боротьбі з тероризмом. Крім того, стаття 474 Угоди про асоціацію передбачає, що згідно із цілями цієї Угоди, установленими у статті 1, Україна здійснюватиме поступове наближення свого законодавства до права ЄС відповідно до додатків I–XLIV до цієї Угоди на основі зобов'язань, визначених у розділах IV, V та VI цієї Угоди, а також відповідно до положень цих додатків. Згідно зі статтею 20 Угоди про асоціацію сторони забезпечують імплементацію відповідних міжнародних стандартів, зокрема стандартів Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму (FATF) та стандартів, рівнозначних тим, які прийняті Союзом [11].

Так, згідно з додатком XLIV до частини VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством» Україна зобов'язується протягом 5 років з дати набрання чинності Угодою про асоціацію імplementувати в національне законодавство положення:

1. Конвенції ЄС від 26 липня 1995 року щодо захисту фінансових інтересів Європейських співтовариств у частині загальних положень, визначень; ужиття необхідних заходів для забезпечення того, що дії,

на які посиляється стаття 1, та участь у діях чи стимулювання або намагання здійснити дії, на які посиляється стаття 1 Конвенції, караються шляхом застосування ефективних, пропорційних та стримувальних кримінальних покарань; запровадження кримінальної відповідальності голів суб'єктів підприємницької діяльності.

2. Протоколу щодо захисту фінансових інтересів Європейських співтовариств (О) С 313, від 23.10.1996, ст. 1) у частині відповідних визначень пасивної корупції, активної корупції, ужиття необхідних заходів для забезпечення того, що дії, на які посиляються статті 2 і 3, та участь у діях чи стимулювання дій, щодо правомірності яких є сумніви, караються шляхом застосування ефективних, пропорційних та стримувальних кримінальних покарань.

3. Другого протоколу щодо захисту фінансових інтересів Європейських співтовариств (О) С 221, від 19.07.1997, ст. 11) у частині визначень відмивання коштів, відповідальності юридичних осіб, санкцій щодо юридичних осіб [2].

З метою узгодження підходів до координації органів виконавчої влади щодо виконання розділу VI та додатків XLIII, XLIV (здійснення аудиту та верифікації використання допомоги ЄС і взаємодії з OLAF) Урядом запроваджено національний механізм координації взаємодії органів державної влади. Так, рішенням, яке набрало чинності 17 квітня 2018 року, створено Міжвідомчу координаційну раду з питань протидії порушенням, які впливають на фінансові інтереси України та ЄС (далі – МКР), затверджено її посадовий склад, Положення та уповноважено

МВС здійснювати функції Національного контактної пункту з організації взаємодії з OLAF та Європейським судом аудиторів (ECA) (далі – Національний контактний пункт). На запит Української Сторони та з метою надання практичної підтримки інституціям, які увійшли до складу МКР, у травні 2018 року направлено місію OLAF з метою проведення експертних консультацій та обговорення практичних аспектів виконання завдань з протидії шахрайству та взаємодії з OLAF. У 2018 році Національним контактним пунктом розпочато комунікацію зі Стороною ЄС щодо укладення окремої угоди про співробітництво між МВС та OLAF, яка б визначала правові, адміністративні та технічні засади оперативної взаємодії. Подальший діалог у вирішенні цього питання буде залежати від зовнішніх чинників, пов'язаних з процесами реформування OLAF та заснуванням у 2017 році за пропозицією ЄК інституту Європейської прокуратури, а також з пошуком в ЄС законодавчих та практичних рішень, які б забезпечували їх ефективну співпрацю із самого початку функціонування Європейської прокуратури (орієнтовно 2020 рік). У рамках виконання своїх функцій у 2018 році Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції забезпечено переклад українською мовою текстів Конвенції ЄС щодо захисту фінансових інтересів Європейських співтовариств від 26.07.1995 і протоколів до неї, імплементація окремих положень яких є обов'язковою в рамках виконання розділу VI Угоди про асоціацію. Національним контактним пунктом здійснено порівняльний аналіз національного законодавства України щодо

відповідності положенням згаданих актів права ЄС та розпочато узгодження пропозицій щодо внесення необхідних змін у чинне законодавство України. Ведеться підготовка щодо проведення першого установчого засідання МКР [3].

На виконання Угоди про асоціацію, з метою законодавчого, організаційного та інституційного вдосконалення та забезпечення стабільного функціонування національної системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 року № 1407-р схвалено Стратегію розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року.

Згідно зі Стратегією для досягнення зазначеної мети, серед іншого, необхідно вжити таких заходів:

- привести законодавство про аудиторську діяльність у частині співпраці з органами фінансової розвідки у відповідність до Регламенту (ЄС) № 537/2014 Європейського Парламенту і Ради від 16 квітня 2014 року про спеціальні вимоги до обов'язкового аудиту суб'єктів суспільного інтересу, який скасовує Рішення Комісії 2005/909/ЄК;

- імплементувати в національне законодавство Директиви ЄС 2015/849 Європейського Парламенту і Ради щодо запобігання відмиванню грошей та боротьби з тероризмом, якою вносяться зміни до Регламенту (ЄС) 648/2012 Європейського Парламенту і Ради та скасовуються Директива 2005/60/ЄС Європей-

ського Парламенту і Ради та Директива Ради і Комісії 2006/70/ЄС;

- продовжити імплементацію Рекомендацій FATF, Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції, Конвенції Ради Європи про відмивання, виявлення, вилучення та конфіскацію доходів, одержаних унаслідок провадження злочинної діяльності, та про фінансування тероризму, а також інших міжнародних документів [8].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 року № 601-р затверджено План заходів на 2017–2019 роки з реалізації Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року. Згідно із цим Планом передбачено вжиття таких заходів:

- на Держфінмоніторинг, Мінфін, МЗС, Мін'юст, Мінекономрозвитку, МВС, Національну поліцію, ДФС покладено здійснення обміну інформацією з компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями з метою встановлення методів, схем та механізму легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та документування правопорушень у зовнішньоекономічній сфері (пункт 5 Плану);

- з огляду на неповну імплементацію в національне законодавство положень Директиви ЄС 2015/849 Європейського Парламенту і Ради щодо запобігання відмиванню грошей та боротьби з тероризмом Мінфіну, Держфінмоніторингу, Національному банку (за згодою), Мін'юсту,

Мінекономрозвитку, Мінінфраструктури, НКЦПФР (за згодою), Нацкомфінпослуг (за згодою), Національній поліції, ДФС, СБУ (за згодою), Генеральній прокуратурі України (за згодою), Національному антикорупційному бюро (за згодою) рекомендовано:

а) підготувати законопроект з метою імплементації в законодавство України положень Директиви ЄС 2015/849 Європейського Парламенту та Ради щодо запобігання відмиванню грошей та боротьби з тероризмом і Регламенту ЄС 2015/847 Європейського Парламенту та Ради про інформацію, що супроводжує грошові перекази, та його супроводження у Верховній Раді України до прийняття (пункт 26 Плану);

б) привести законодавство України у відповідність до положень Рекомендацій FATF у разі їх зміни (пункт 27 Плану);

в) здійснити необхідні оперативно-розшукові заходи щодо запобігання, своєчасного виявлення і припинення злочинів та викриття причин і умов, які призводять до вчинення злочинів, пов'язаних з діяльністю організованих груп або злочинних організацій, що здійснюють операції з легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також провести досудове розслідування правоохоронними органами у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, у тому числі правопорушень за статтями 209 і 209-1 Кримінального кодексу України (пункт 68 Плану) [6].

З метою активізації дій Національної поліції щодо протидії організованих злочинності в тісній спів-

праці з Консультативною місією Європейського Союзу та Посольством США в Україні в структурі кримінальної поліції Національної поліції створено Департамент стратегічних розслідувань. У 2018 році правоохоронними органами України викрито 280 організованих груп і злочинних організацій; установлена сума матеріальних збитків, завданих їх протиправною діяльністю, складає 192 млн грн. Використовуються можливості отримання інформації через міжнародні організації (Інтерпол, Європол, Європейське бюро з питань боротьби з шахрайством (OLAF)). Підрозділами Нацполіції та Державної служби фінансового моніторингу України закінчено розслідування кримінальних проваджень стосовно 9 організованих груп і злочинних організацій, причетних до легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. У ході досудового розслідування відшкодовано 22,4 млн грн, накладено арешт на доходи на суму 596 млн грн [3, с. 15].

З метою виконання передбаченого Угодою про асоціацію заходу із забезпечення надання взаємної адміністративної допомоги та правової підтримки в здійсненні заходів із запобігання та боротьби з шахрайством, корупцією та іншою незаконною діяльністю під час контактів з європейською стороною МВС неодноразово порушувало питання про необхідність укладення між ним як органом державної влади України, уповноваженим здійснювати функції контактного пункту з організації взаємодії з OLAF та Європейським бюро з боротьби з шахрайством, окремої угоди (меморандуму) про співробітництво, що визначала би правові

підстави та порядок оперативної взаємодії, однак до цього часу не отримало сигналу про заінтересованість та готовність європейської сторони до формалізації такої взаємодії. Під час четвертого засідання Кластеру 1 (макроекономічне співробітництво, управління державними фінансами: бюджетна політика, внутрішній контроль та зовнішній аудит, статистика, облік і аудит, боротьба з шахрайством) Підкомітету з питань економіки та іншого галузевого співробітництва Комітету асоціації Україна – ЄС представникам європейської сторони ще раз висловлено пропозицію Міністерства укласти окрему угоду (меморандум) про адміністративне співробітництво з OLAF, яка би стала правовим підґрунтям для здійснення комунікації, координації розслідувань щодо можливих зловживань, пов'язаних з неналежним використанням наданих Україні коштів ЄС [4].

Викладене вже дозволяє стверджувати, що Українська держава в аспекті імплементації європейського досвіду в практику кримінологічного забезпечення національної економічної безпеки вдається до різних форм такої імплементації. Зокрема, залежно від характеру правореалізаційних дій, обумовлених змістом правової норми міжнародного права, такими формами є дотримання, виконання, використання і застосування права. Дотримання як форма імплементації полягає у тому, що суб'єкти не виходять за рамки, установлені цим правом, утримуються від дій, які означали б його порушення. Виконання виявляється в активній діяльності суб'єктів стосовно здійснення норм, що зобов'язують до певних дій. Суть

використання полягає в реалізації можливостей, які надаються нормами права учасникам суспільних відносин. Під правозастосуванням розуміють здійснювану в процедурно-процесуальному порядку владно-організаційну діяльність компетентних державних органів і посадових осіб, що полягає в індивідуалізації юридичних норм шляхом ухвалення акта застосування права. Кожний з наведених форм притаманні специфічні способи їх реалізації, такі як трансформація, відсилання, інкорпорація, легітимація, адаптація і рецепція [1, с. 366–367].

Висновки. Наведене дозволяє стверджувати, що імплементація є одним із різновидів зближення систем національного права і міжнародних стандартів. Основною метою імплементації міжнародних норм є зміна чинного законодавства на виконання міжнародних зобов'язань з урахуванням особливостей кримінально-правової системи, структури чинного галузевого законодавства, особливостей законодавчої техніки. Це дає змогу законодавцю виконати завдання щодо реалізації положень низки

міжнародних угод і підвищити якість законодавства, у тому числі й у сфері кримінологічного забезпечення економічної безпеки України. При цьому положення норм міжнародного права є імпульсом, який ініціює перегляд положень національного законодавства у випадках, коли це прямо передбачено в тексті міжнародної угоди або вимагається згідно із законом [9, с. 184]. Імплементация європейського досвіду в практику кримінологічного забезпечення економічної безпеки України здійснюється в різних формах такої імплементації, а саме: дотримання, виконання, використання і застосування права. Кожний з наведених форм притаманні специфічні способи їх реалізації – трансформація, відсилання, інкорпорація, легітимація, адаптація і рецепція. Вибір національним законодавцем наведених способів імплементації безпосередньо впливає на якість законодавства у сфері кримінологічного забезпечення економічної безпеки нашої держави і вимагає його своєчасного вдосконалення з огляду на постійні зміни соціальних умов життєдіяльності людей.

Список використаних джерел

1. Войченко С. В. Поняття та форми імплементації в сучасному міжнародному праві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 46. С. 363–369. URL: <http://www.apdp.in.ua/v46/64.pdf> (дата звернення: 05.07.2019).
2. Додаток XLIV до частини VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони / Євроінтеграційний портал. URL: <https://eu-ua.org/tekst-uhody-pro-asotsiatsiiu/dodatky-rozdil-vi/borotba-z-shakhraistvom-zakonodavstvo> (дата звернення: 05.07.2019).
3. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом у 2018 році / підготовлений Урядовим офісом координації європейської та євроатлантичної інтеграції за підтримки Представництва ЄС в Україні та проекту Association4U, що фінансується Європейським Союзом. Київ, 2019. 40 с. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (дата звернення: 05.07.2019).

4. План заходів з виконання МВС Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, за I квартал 2019 року / Єдиний портал органів системи МВС. URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/5813_Plan_zahodiv_z_vikonannya_MVS_Ugodi_pro_asociaciyu_mizh_Ukrainoyu_z_odnii_storoni_ta_vropeyskim_Soyuzom_vropeyskim_spivtovaristvom_z_atomnoi_energii_i_ihnimi_derzhavami_chlenami_z_inshoi_storoni_za_I_kvartal_2019_roku.htm (дата звернення: 05.07.2019).

5. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2> (дата звернення: 05.07.2019).

6. Про реалізацію Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 р. № 601-р // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/601-2017-%D1%80> (дата звернення: 05.07.2019).

7. Про Стратегію сталого розвитку «України – 2020» : Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 05.07.2019).

8. Про схвалення Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1407-р // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1407-2015-%D1%80#n9> (дата звернення: 05.07.2019).

9. Столярський О. В. Імплементация міжнародних кримінально-правових норм як форма впливу міжнародного права на національне право. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Серія: Право. Вип. 32. Т. 3. С. 182–185.

10. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 26 травня 2015 року № 287/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#n7> (дата звернення: 04.07.2019).

11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2669 (дата звернення: 05.07.2019).

12. Бараш Є. Ю., Самосьонюк А. О. Тенденції прояву тероризму: аналіз сучасного стану, шляхів профілактики й попередження в Україні та світі. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 24–37.

References

1. Vojchenko, S. V. (2009). Ponyattya ta formi implementaciyi v suchasnomu mizhnarodnomu pravi. *Aktualni problemi derzhavi i prava*, 46, 363–369. URL: <http://www.apdp.in.ua/v46/64.pdf> (accessed: 05.07.2019) [in Ukrainian].

2. Dodatok HLIV do chastini VI «Finansove spivrobitnictvo ta polozhennya shodo borotbi iz shahrajstvom» Ugodi pro asociaciju mizh Ukrainoyu, z odniyeyi storoni, ta Yevropejskim Soyuzom, Yevropejskim spivtovaristvom z atomnoyi energiyi i yihnimi derzhavami-chlenami, z inshoyi storoni / Yevrointegracijnij portal. URL: <https://eu-ua.org/tekst-uhody-pro-asotsiatsiiu/dodatky-rozdil-vi/borotba-z-shakhraistvom-zakonodavstvo> (accessed: 05.07.2019) [in Ukrainian].

3. Zvit pro vikonannya Ugodi pro asociaciju mizh Ukrainoyu ta Yevropejskim soyuzom u 2018 roci / pidgotovlenij Uryadovim ofisom koordinaciyi yevropejskoyi ta yevroatlantichnoyi integraciyi za pidtrimki Predstavництва YeS v Ukraini ta proektu Association4U, sho finansuyetsya Yevropejskim Soyuzom. Kiyiv, 2019. 40 s. URL: <https://www.kmu.gov.ua> (accessed: 05.07.2019) [in Ukrainian].

4. Plan zahodiv z vikonannya MVS Ugodi pro asociaciju mizh Ukrainoyu, z odniyeyi storoni, ta Yevropejskim Soyuzom, Yevropejskim spivtovaristvom z atomnoyi energiyi i yihnimi derzhavami-chlenami, z inshoyi storoni, za I kvartal 2019 roku / Yedinij portal organiv sistemi MVS. URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/5813_Plan_zahodiv_z_vikonannya_MVS_Ugodi_pro_asociaciju_mizh_Ukrainoyu_z_odnii_storoni_ta_vropeyskim_Soyuzom_vrop_eyskim_spivtovaristvom_z_atomnoi_energii_i_ihnimi_derzhavami_chlenami_z_inshoi_storoni_za_I_kvartal_2019_roku.htm (accessed: 05.07.2019) [in Ukrainian].

5. Pro ratifikaciju Ugodi pro asociaciju mizh Ukrainoyu, z odniyeyi storoni, ta Yevropejskim Soyuzom, Yevropejskim spivtovaristvom z atomnoyi energiyi i yihnimi derzhavami-chlenami, z inshoyi storoni: Zakon Ukraini vid 16.09.2014 № 1678-VII // Baza danih (BD) «Zakonodavstvo Ukraini» / Verhovna Rada (VR) Ukraini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2> (accessed: 05.07.2019) [in Ukrainian].

6. Pro realizaciju Strategiyi rozvitku sistemi zapobigannya ta protidiyi legalizaciyi (vidmivannyu) dohodiv, oderzhanih zlochinnim shlyahom, finansuvannyu terorizmu ta finansuvannyu rozpovsyudzhennya zbroyi masovogo znishennya na period do 2020 roku : rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukraini vid 30 serpnia 2017 r. № 601-r // Baza danih (BD) «Zakonodavstvo Ukraini» / Verhovna Rada (VR) Ukraini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/601-2017-%D1%80> (accessed: 05.07.2019) [in Ukrainian].

7. Pro Strategiyu stalogo rozvitku «Ukraini – 2020» : Ukaz Prezidenta Ukraini vid 12.01.2015 № 5/2015 // Baza danih (BD) «Zakonodavstvo Ukraini» / Verhovna Rada (VR) Ukraini. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (accessed: 05.07.2019) [in Ukrainian].

8. Pro shvalennya Strategiyi rozvitku sistemi zapobigannya ta protidiyi legalizaciyi (vidmivannyu) dohodiv, oderzhanih zlochinnim shlyahom, finansuvannyu terorizmu ta finansuvannyu rozpovsyudzhennya zbroyi masovogo znishennya na period do 2020 roku : rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukraini vid 30 grudnya 2015 r. № 1407-r // Baza danih (BD) «Zakonodavstvo Ukraini» / Verhovna Rada (VR) Ukraini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1407-2015-%D1%80#n9> (accessed: 05.07.2019) [in Ukrainian].

9. Stolyarskij, O. V. (2015). Implementaciya mizhnarodnih kriminalno-pravovih norm yak forma vplivu mizhnarodnogo prava na nacionalne pravo. *Naukovij visnik Uzhgorodskogo nacionalnogo universitetu. Seriya: Pravo*, 32 (3), 182–185 [in Ukrainian].

10. Strategiya nacionalnoyi bezpeki Ukraini : Ukaz Prezidenta Ukraini vid 26 travnya 2015 roku № 287/2015 «Pro rishennya Radi nacionalnoyi bezpeki i oboroni Ukraini vid 6 travnya 2015 roku «Pro Strategiyu nacionalnoyi bezpeki Ukraini» // Baza danih (BD) «Zakonodavstvo Ukraini» / Verhovna Rada (VR) Ukraini. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#n7> (accessed: 04.07.2019) [in Ukrainian].

11. Ugoda pro asociaciju mizh Ukrainoyu, z odniyeyi storoni, ta Yevropejskim Soyuzom, Yevropejskim spivtovaristvom z atomnoyi energiyi i yihnimi derzhavami-chlenami,

z inshoyi storoni // Baza danih (BD) «Zakonodavstvo Ukrayini» / Verhovna Rada (VR) Ukrayini. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n2669 (accessed: 05.07.2019) [in Ukrainian].

12. Barash, Ye. Yu., Samosonok, A. O. (2017). Tendenciyyi proyavu terorizmu: analiz suchasnogo stanu, shlyahiv profilaktiki j poperedzhennya v Ukrayini ta sviti. *Yuridichnij chasopis Nacionalnoyi akademiyi vnutrishnih sprav*, 2, 24–37 [in Ukrainian].

V. Sazonov, PhD in Law, Doctoral Student of the Kharkiv National University of Internal Affairs

Implementation of the European experience in the practice of the criminological support of the economic security of Ukraine

The article is devoted to the research of the international aspect of ensuring the economic security of Ukraine on the basis of the analysis of various forms of implementation of the European experience in the practice of its criminological support.

The implementation of the foreign experience is one of the ways of the national law system's approximation to the international standards. The main purpose of the international norms implementation is to change the current national legislation in order to fulfill the international obligations, taking into account the peculiarities of the criminal justice system, the current sectoral legislation structure and the legislative technology features. It will enable the legislator to fulfill the task of implementing the provisions of the international agreements and to improve the quality of legislation, in particular in the sphere of the criminological support to the economic security of Ukraine. The international law provisions make an impetus for initiating the revision of the national legislation provisions in those cases, when it is explicitly envisaged in the text of the international agreements or by the national legislation.

It is emphasized that the implementation of the European experience in the practice of the criminological support to the economic security of Ukraine is carried out in different forms, namely: observance, enforcement and application of the laws. Each of those forms is characterized by the specific ways of its implementation: transformation, reference, incorporation, legitimation, adaptation and reception. The national legislator's choice of the implementation methods directly affects the quality of the legislation in the sphere of the criminological support to the economic security of our country, as well as requires its timely development in accordance with the constant changes in the social conditions of the human life and activities.

Keywords: *implementation; economic security; criminological support; European experience in ensuring the economic security.*

Надійшла до редакції 01.08.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.15

УДК 343.8

Махніцька К. Г.,
аспірант кафедри кримінального
права та правосуддя Міжнародного
економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука

ПРО СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВУ ПРИРОДУ ЗАБОРОН ЩОДО ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ДЛЯ ЗАСУДЖЕНИХ, ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ, ЯКІ ВОНИ МАЮТЬ ПРАВО ЗБЕРІГАТИ ПРИ СОБІ

У статті піддано аналізу ті норми кримінально-виконавчого права, що стосуються встановлення заборон стосовно продуктів харчування, виробів і речовин, які засуджені можуть отримувати в посилках (передачах), купувати в крамницях установ виконання покарань та зберігати при собі, а також розроблено науково обґрунтовані пропозиції щодо зменшення їх переліку на нормативно-правовому рівні.

Ключові слова: *заборонені продукти, вироби і речовини; засуджений; позбавлення волі; персонал колоній; право особи; обов'язок особи; кримінально-виконавче законодавство.*

В статті здійснено аналіз норм уголовно-исполнительного права, касаючихся установлення заперетов относительно продуктов, изделий и веществ, которые осужденные могут получать в посылках, покупать в магазинах учреждений исполнения наказаний и хранить при себе, а также разработаны научно обоснованные предложения, направленные на уменьшение их перечня на нормативно-правовом уровне.

Ключевые слова: *запрещенные продукты питания, изделия и вещества; осужденный; лишение свободы; персонал колоний; право лица; обязанность лица; уголовно-исполнительное законодательство.*

Постановка проблеми. У квітні 2014 року Україна прийняла низку змін і доповнень до кримінально-виконавчого законодавства, що спрямовані на приведення умов виконання – відбування покарання у виді позбавлення волі у відповідність до європейських стандартів [1]. Відповідні механізми реалізації цього завдання визначені, зокрема, і в Концепції реформування (розвитку)

пенітенціарної системи України, схваленій розпорядження Кабінету Міністрів України у вересні 2017 року [2]. При цьому однією із системних вимог, що ставить європейська спільнота перед Україною, є суттєве покращення харчування осіб, які тримаються в місцях позбавлення волі. Важливим у зв'язку з цим є положення Європейських пенітенціарних правил (далі – ЄПП), у п. 22.1

яких зазначено, що засуджені мають забезпечуватися комплексним харчуванням з урахуванням їх віку, стану здоров'я, релігії, культури та характеру їхньої роботи. При цьому вимоги щодо раціонального харчування, включаючи мінімальну кількість калорій та білків, визначаються національним законодавством [3].

Разом з тим, як свідчить практика, саме харчування засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі в Україні, завжди є предметом негативної оцінки відповідних міжнародних експертів [4] та рішень Європейського суду з прав людини (ЄС ПП) [5]. При цьому об'єктом критики в цьому контексті є й визначені в нормах кримінально-виконавчого права заборони щодо певних видів продуктів харчування, які мають право зберігати при собі засуджені до позбавлення волі (частина сьома статті 102, статті 108, 112 Кримінально-виконавчого кодексу України (КВК) та додатки 3, 5 до Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань (ПВР УВП)) [6].

Постановка завдання. З огляду на викладене, тема цієї наукової статті є актуальною та такою, що має теоретико-прикладне значення. При цьому головним завданням є розроблення науково обґрунтованих заходів, спрямованих на вдосконалення правового механізму з питань забезпечення харчування засуджених у місцях позбавлення волі з урахуванням вимог міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Результати вивчення наукової літератури свідчать про те, що зазначеними питаннями активно займаються як кримінологи, так і вчені кримінально-виконавчого

профілю. До них можна віднести таких, як О. М. Бандурка, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, В. В. Голіна, Б. М. Головін, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, О. Г. Колб, І. М. Копотун, В. М. Конопельський, О. В. Лисодєд, В. А. Меркулова, А. В. Савченко, А. Х. Степанюк, М. С. Пузирьов, І. С. Яковець та інші. Поряді з цим, урахувуючи зазначені тенденції розвитку цього суспільно небезпечного явища, що склалися сьогодні в місцях позбавлення волі, а також роль заборонених предметів у механізмі вчинення злочинів засудженими, які тримаються в УВП, слід визнати, що актуальність, теоретичне та практичне значення означеної тематики дослідження є очевидними, що й стало вирішальним при виборі теми цієї наукової статті.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено в частині першій статті 108 КВК України, засуджені до позбавлення волі мають право придбавати за безготівковим розрахунком продукти харчування на гроші, зароблені в колоніях, одержані за переказами, за рахунок пенсії та іншого доходу без обмежень їх обсягу. При цьому їх перелік визначається нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України (частина сьома статті 108 КВК), що, з урахуванням вимог пункту 14 статті 92 Конституції України, відповідно до якої виключно законами визначається діяльність органів та установ виконання покарань, не можна визнати правильним підходом законодавця з означених питань. Зокрема, у розділі 1 Переліку продуктів харчування, виробів і речовин, які засуджені можуть отримувати в посилках (передачах), купувати в крамницях установ виконання покарань та зберігати при собі (додаток 5 до ПВР

УВП (пункт 1 розділу V)) зазначено про те, що це є продукти харчування фабричного (заводського) виготовлення в скляній або металевій тарі з діючим терміном реалізації, які не потребують додаткового приготування шляхом термічної обробки та можуть зберігатися за кімнатної температури, свіжі фрукти та овочі (огірки, помідори, цибуля, часник, перець, капуста, морква та зелень), а також чай та тютюнові вироби фабричного розфасування.

У зв'язку з цим виникає питання, які це продукти, що не потребують додаткової термічної обробки, перелік яких у ПВР УВП не встановлено.

Водночас відповідно до вимог частини першої статті 19 Конституції України правовий порядок ґрунтується на засадах, згідно з якими ніхто не може бути примушений робити те, що передбачається законодавством [8], а, як це витікає зі змісту частини першої статті 107 КВК України, засуджені, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, мають право в порядку, установленому цим Кодексом і нормативно-правовими актами Міністерства юстиції України, одержувати інформацію та роз'яснення про умови відбування і порядок виконання покарання у виді позбавлення волі. Тобто в цій ситуації слід у переліку заборонених продуктів харчування (додаток 5 до ПВР УВП) чітко вказати, які із них засуджені не можуть тримати при собі.

Цей висновок ґрунтується на таких аргументах:

1. Як впливає зі змісту частини першої статті 107 КВК України, засуджені до позбавлення волі мають право розпоряджатися своїми коштами, придбавати, володіти і розпо-

ряджатися предметами, речами та виробами, а також одержувати посилки, бандеролі, грошові перекази.

Виходячи з цього, варто було як у цьому Кодексі, так і додатках до ПВР УВП чітко вказати перелік, зокрема, продуктів харчування, які засуджені можуть тримати при собі.

Такий підхід повністю корегувався б зі змістом частини другої статті 107 КВК, у якій зазначено, що засудженим до позбавлення волі можуть надаватися й інші права, реалізація яких не суперечить меті покарання, порядку та умовам виконання і відбування даного покарання.

2. У розділі II ПВР УВП зазначено, що засуджені до позбавлення волі мають право користуватися ву приміщеннях для вживання їжі та зберігання продуктів харчування електричними чайниками та мікрохвильовими печами, які придбали за власний рахунок або рахунок родичів.

Ураховуючи зазначене, слід констатувати, що заборона щодо продуктів харчування, які потребують термічної обробки, є дещо нелогічною, зокрема якщо засуджений придбав їх у крамниці УВП, яка має відповідний сертифікат якості та виступає гарантом безпеки їх вживання.

Поряд із цим необхідно зазначити, що в статтях 107, 108 КВК право засуджених на користування електричними чайниками, «мікрохвильовками», холодильниками тощо не закріплено, тобто у ПВР УВП дано розширене тлумачення (роз'яснення, яке виходить за межі змісту цих правових норм), що суперечить пункту 14 статті 92 Конституції України, відповідно до якої виключно законами визначається право осіб (та загалом – їх статус).

До того ж ані в КВК (стаття 115 «Матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі»), ані в ПВР УВП (розділ XXII) не йдеться про приміщення для вживання їжі та зберігання продуктів харчування, про що згадується в розділі XXII ПВР УВП, а тому зазначену прогалину слід ліквідувати шляхом доповнення цих Правил відповідним положення про порядок обладнання приміщень для вживання їжі та зберігання продуктів харчування засудженими в місцях позбавлення волі.

3. У частині третій статті 63 Конституції України зазначено, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду.

Аналогічне положення закріплено і в частинах другій та четвертій статті 7 КВК: правовий статус засуджених визначається законами України, а також цим Кодексом, виходячи з порядку та умов виконання і відбування конкретного виду покарання.

Ураховуючи зазначене, логічно було б частину першу статті 107 КВК доповнити тим переліком продуктів харчування, який визначений в додатку 5 ПВР УВП, позаяк на рівні підзаконних нормативно-правових актів (до яких, зокрема, належать і вказані Правила) вводити право-обмеження для засуджених не можна.

Як з цього приводу зазначено в пункті 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», якщо при розгляді справи буде встановлено, що нормативно-правовий акт, який підлягав застосуванню, не відповідає чи суперечить законові,

суд зобов'язаний застосувати закон, який регулює ці правовідносини [8, с. 137].

4. Як свідчить практика виконання покарання у виді позбавлення волі, однією з умов, що призводить до вчинення засудженими таких злочинів, як злісна непокоря адміністрації установ виконання покарань (стаття 391 КК України), та дій, що дезорганізують роботу установ виконання покарань (стаття 392 КК України), є недотримання персоналом колоній порядку надання послуг та забезпечення права засуджених на відповідне та якісне харчування, норми якого встановлюються Кабінетом Міністрів України (частина п'ята статті 115 КВК).

Водночас ані в статті 8 «Основні права засуджених», ані в статті 107 «Права і обов'язки засуджених до позбавлення волі», ані в статті 115 «Матеріально-побутове забезпечення засуджених до позбавлення волі» КВК України, ані в тих же нормах ПВР УВП жодним словом не згадано про право цих осіб на якісне харчування, норми якого визначаються законом (пункт 14 статті 92 Конституції України).

Ураховуючи зазначену обставину та прогалину в законі, як одна сторона (адміністрація УВП), так і інша сторона (засуджені) використовують її при вирішенні тих чи інших конфліктних ситуацій, що виникають між ними в ході виконання – відбування покарання у виді позбавлення волі. Так, у 1991 році саме з цього приводу мали місце групові відмови засуджених від роботи та прийому їжі в УВП Вінницької, Дніпропетровської, Київської, Кіровоградської, Львівської, Миколаївської, Полтавської, Херсон-

ської, Хмельницької та Черкаської областей, тобто в більшості колоній України [9, с. 2].

Аналогічні події були зареєстровані і в наступні роки. Зокрема, у 2011 році (першому звітному періоді після підпорядкування органів та установ виконання покарань Міністерству юстиції України) 31 засуджений за позбавлення волі Дніпропетровської виправної колонії № 89 письмово відмовився від уживання їжі, мотивуючи це, у тому числі, й неякісним харчуванням, організованим адміністрацією цієї УВП [10, с. 5].

У 2015 році з таких самих причин відбулася групова відмова від уживання їжі засудженими в Солонянській виправній колонії № 21 та Ірпінському виправному центрі № 132 [11, с. 4].

Висновки. Отже, виходячи з наведеного аналізу, необхідно констатувати, що існує складна теоретико-прикладна проблема, яка безпосередньо стосується забезпечення природного права людини на якісне і повноцінне харчування, включаючи й засуджених до позбавлення волі, та потребує невідкладного вирішення, у тому числі на нормативно-правовому рівні, позаяк зволікання з урегулюванням цього питання відповідними нормами закону не дозволяє належним чином блокувати, нейтралізувати, усунути тощо ті де терміанти, що спричиняють скоєння нових злочинів, обумовлених проблемами неякісного забезпечення права засуджених на харчування, особами, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі.

Список використаних джерел

1. Про приведення умов тримання засуджених до позбавлення волі до Європейських стандартів : Закон України від 14 квітня 2014 року. *Голос України*. 06.05.2014. № 87.
2. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2017 року. *Урядовий кур'єр*. 22.09.2017 р. № 178.
3. Європейські пенітенціарні правила : Рекомендація ради Європи R(2006)2. Вид. 2-ге. Донецьк : «Донецький меморіал», 2010. 32 с.
4. Бущенко А. П. Проти катувань. Аналіз відповідності українського законодавства та практики стандартам і рекомендаціям Європейського комітету запобігання катуванням та жорстокому поводженню. Харків : Права людини; Харківська правозахисна група, 2005. 240 с.
5. Огляд рішень Європейського суду з прав людини. Донецьк : «Донецький меморіал», 2011. 55 с.
6. Кримінально-виконавчий кодекс України. Правила внутрішнього розпорядку установ виконання покарань: офіційні тексти. Київ : Алерта, 2019. 220 с.
7. Конституція України : офіційний текст. Київ : Алерта, 2019. 80 с.
8. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 р. № 9. Постанова Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ : ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 136–141.
9. Некоторые показатели деятельности учреждений уголовно-исполнительной системы МВД Украины в 1991 году. Киев : ГУИН МВД Украины, 1992. 28 с.

10. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2011 році : Інформ. бюлетень. Київ : ДПтС України, 2011. 69 с.

11. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2015 році. Київ : ДПтС України, 2016. 59 с.

References

1. Pro privedennya umov trimannya zasudzhениh do pozbavlennya voli do Yevropejskih standartiv: Zakon Ukrayini vid 14 kvitnya 2014 roku. *Golos Ukrayini*. 06.05.2014. № 87 [in Ukrainian].

2. Pro shvalennya Konceptiyi reformuvannya (rozvitku) penitenciarnoyi sistemi Ukrayini: rozporядzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 17 veresnya 2017 roku. *Uryadovij kur'yer*. 22.09.2017 r. № 178[in Ukrainian].

3. Yevropejski penitenciarni pravila : Rekomendaciya radi Yevropi R(2006)2. Vid. 2-ge. Doneck: «Doneckij memorial» (2010) [in Ukrainian].

4. Bushenko, A. P. (2005). *Proti katuvan. Analiz vidpovidnosti ukrayinskogo zakonodavstva ta praktiki standartam i rekomendacijam Yevropejskogo komitetu zapobigannya katuvannya ta zhorstokomu povodzhennyu*. Harkiv: Prava lyudini; Harkivska pravozahisna grupa [in Ukrainian].

5. Oglyad rishen Yevropejskogo sudu z prav lyudini. Doneck : «Doneckij memorial» (2011) [in Ukrainian].

6. Kriminalno-vikonavchij kodeks Ukrayini. Pravila vnutrishnogo rozporядku ustanov vikonannya pokaran: ofic. teksti. Kiyiv: Alerta. (2019) [in Ukrainian].

7. Konstituciya Ukrayini: chinne zakonodavstvo stanom na 16 sichnya 2019 r.: Ofic. tekst. Kiyiv: Alerta [in Ukrainian].

8. Pro zastosuvannya Konstituciyi Ukrayini pri zdiysnenni pravosuddya : postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrayini vid 01.11.1996 r. № 9. Postanova Plenumu Verhovnogo Sudu Ukrayini u kriminalnih spravah. Uklad. V. V. Rozhnova, A. S. Sizonenko, L. D. Udalova. Kiyiv: PALIVODA A. V. [in Ukrainian].

9. Nekotorye pokazateli deyatel'nosti uchrezhdenij ugovovno-ispolnitel'noj sistemy MVD Ukrainy v 1991 godu. Inform. byulleten. Kiev: GUIN MVD Ukrainy, 1992 [in Ukrainian].

10. Pro diyalnist pidrozdiliv ohoroni, naglyadu i bezpeki kriminalno-vikonavchih ustanov u 2011 roci: Inform. byuleten. Kiyiv : DPtS Ukrayini, 2011 [in Ukrainian].

11. Pro diyalnist pidrozdiliv ohoroni, naglyadu i bezpeki kriminalno-vikonavchih ustanov u 2015 roci. Kiyiv: DPtS Ukrayini, 2016 [in Ukrainian].

E. Makhnitskaya, *Postgraduate Student of Department of criminal right and justice of International University of Economics and Humanities Academician Stepan Demianchuk*

On the social and legal nature of prohibitions regarding food for convicts, imprisoned they have the right keep with them

The article analyzes the norms of criminal-executive law that relate to prohibitions on products and substances that convicts can receive in packages, buy in shops of penitentiary institutions and keep for themselves, and also developed scientifically based proposals aimed at reducing their list at the regulatory level.

In April 2014, Ukraine adopted a series of amendments to the penal legislation aimed at bringing the conditions of execution - serving a sentence of impris-

onment to European standards. The relevant mechanisms for the implementation of this task are defined, in particular, in the Concept of reforming (development) of the penitentiary system of Ukraine, approved by the decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine in September 2017. At the same time, one of the systemic requirements imposed by the European Community on Ukraine is a significant improvement in the nutrition of persons held in detention facilities. Important in this respect is the provision of the European Prison Rules (hereinafter referred to as the EPC), which states in paragraph 22.1 that prisoners should be provided with a complete diet, taking into account their age, health, religion, culture and the nature of their work. At the same time, nutrition requirements, including the minimum amount of calories and proteins, are determined by national law.

However, as practice shows, the very issue of nutrition for prisoners serving imprisonment in Ukraine is always subject to negative evaluation by relevant international experts and decisions of the European Court of Human Rights (EU PP). In this context, the object of criticism in this context is also defined in the rules of the criminal law of the prohibition of certain types of foodstuffs that prisoners have the right to keep with them (imprisonment) (h. 7 Article 102, Article 108, 112 – the Code of Enforcement (CCC) and Annexes 3, 5 to the Rules of Internal Order of Penitentiary Establishments (JIU of Penitentiary).

Keywords: *prohibited foods, products and substances; convicted; deprivation of liberty; colony personnel; the right of the person; the duty of the person; penal legislation.*

Надійшла до редакції 08.08.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.16

УДК 343.8

Попельнюк Т. В.,
аспірант Східноєвропейського
національного університету
імені Лесі Українки

ПРО КРИМІНОЛОГІЧНУ ХАРАКТЕРИСТИКУ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

У статті здійснено кримінологічний аналіз злочинів, учинених в установах виконання покарань упродовж 1991–2018 років, а також визначено закономірності та тенденції, що склалися в цей період, які варто враховувати при організації запобіжної діяльності з цих питань.

Ключові слова: кримінологічна характеристика; засуджений; злочин; позбавлення волі; установа виконання покарань; запобігання злочинам; персонал кримінально-виконавчих установ.

В статье осуществлен криминологический анализ преступлений, совершенных в учреждениях по исполнению наказаний на протяжении 1991–2018 годов, а также установлены закономерности и тенденции, сложившиеся в этот период, которые следует учитывать в ходе организации профилактической деятельности по этим вопросам.

Ключевые слова: криминологическая характеристика; осужденный; преступление; лишения свободы; учреждения по исполнению наказаний; профилактика преступлений; персонал уголовно-исполнительных учреждений.

Постановка проблеми. Одним із завдань та, одночасно, елементів мети покарання в чинному кримінальному (частина перша статті 1 та частина друга статті 50 Кримінального кодексу [1] (далі – КК)) і кримінально-виконавчому (частина перша статті 1 та частина перша статті 104 Кримінально-виконавчого кодексу [2] (КВК)) законодавстві України визначено запобігання вчиненню злочинів як засудженими, так і іншими особами.

Проте з 1991 року до сьогодні щороку рівень злочинності у сфері

виконання покарань України має стійкі тенденції до зростання (з 3,9 злочинів у розрахунку на 1 тис. засуджених у 1991 році [3, с. 1] до 4,91 – у 2016 році [4, с. 1–12]). При цьому однією з обставин, що негативно впливає на організацію діяльності із запобігання злочинам в установах виконання покарань (УВП), є недостатнє інформаційне забезпечення цього процесу, в основі якого лежить кримінологічна характеристика злочинів, яка виведена на доктринальному рівні [5, с. 92–93] та має практичне значення.

Постановка завдання. Отже, існує складна прикладна проблема, яка потребує невідкладного вирішення, у тому числі на науковому рівні, що й обумовило вибір теми цієї статті, а також визначено її головне завдання – довести необхідність більш активного та ефективного використання на практиці можливостей теоретичної моделі кримінологічної характеристики злочинів з метою вдосконалення правового механізму запобіжної діяльності у сфері виконання покарань України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення наукової літератури засвідчило, що постійним предметом наукових досліджень є кримінологічна характеристика в працях О. М. Бандурки, І. Г. Богатирьова, В. В. Василевича, В. В. Голіни, Б. М. Головіна, О. М. Джужі, Т. А. Денисової, О. Г. Колба, А. В. Савенка, В. О. Тулякова, В. І. Шакуна та інших учених.

Поряд із цим дані комплексного вивчення сфери виконання покарань через призму відомостей, що характеризують злочинність двох інтегрально протилежних систем (засуджених і персоналу УВП), у наукових джерелах не здійснено, хоча необхідність у цьому є очевидною, про що свідчать наведений вище аналіз статистичних даних злочинності за 1991–2016 роки.

Виклад основного матеріалу. Результати вивчення архівних матеріалів, які стосуються пенітенціарної злочинності в Україні упродовж 1991–2018 років, свідчать про те, що в змісті її кримінальної характеристики можна виокремити відомості, які є однопорядковими та однотипними стосовно оцінки щорічно вчинених засудженими, які трималися в

установах виконання покарань (далі – УВП), кримінальних правопорушень і фонових явищ, що обумовлювали їх здійснення вчиненими особами.

Прикладом цього є дані про кількісно-якісні показники вчинення злочинів у кримінально-виконавчих установах (закритого та відкритого типу (частина третя статті 11 КВК)). Так, у 1991 році кримінологічна характеристика цих суспільно небезпечних діянь мала такий вигляд:

1) на кінець 1991 року кримінально-виконавча система України нараховувала 277 УВП, у яких відбували покарання понад 152 тис. засуджених, у тому числі 99 УВП з наповненням 94,5 тис. осіб, із них у жіночих – 3,4 тис. засуджених; 10 колоній-поселень – 3,2 тис. осіб; 4 колонії лікувального профілю 4,7 тис.); 11 виховних колоній – 3,4 тис. засуджених; 29 слідчих ізоляторів (СІЗО) – 7,3 тис.; 95 спецкомендатур, у яких відбували покарання особи, засуджені до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі [3, с. 1]. При цьому в 1991 році чисельність засуджених збільшилася на 3,2 тис. осіб, у зв'язку з чим відкрито дві УВП суворого режиму та дві колонії-поселення, а також виховну колонію [3, с. 1]. Майже на 3 тис. збільшилася кількість осіб, які тримались у СІЗО. Водночас скорочення на 2/3 чисельності осіб, які проходили примусовий курс лікування в лікувально-трудових профілакторіях, призвело до закриття та перепрофілювання 11 таких установ [3, с. 1];

2) упродовж 1991 року в системі УВП було вчинено 800 злочинів проти 1038 в 1990 році, або на 22,9 % менше [3, с. 1]. При цьому в колоніях злочинність скоротилася з 404 до

370 випадків, а рівень злочинності знизився з 4,44 до 3,9 випадку з розрахунку на 1 тис. засуджених, або на 12,2 % [3, с. 1];

3) структуру пенітенціарної злочинності у 1991 році склали: а) 16 убивств (на 25 % більше, ніж у 1990 році); б) 34 тяжких тілесних ушкоджень; в) 2 злочини, пов'язані з діями, що дезорганізують роботу УВП; г) 20 злісних хуліганств; ґ) 48 втеч з місць позбавлення волі (+ 37 %) та інші злочини [1, с. 8];

4) у 1991 році у виховних колоніях (один з елементів «топографії» пенітенціарної злочинності [6, с. 61–62]) кількість учинених неповнолітніми засудженими злочинів зросла на 58 % (із 17 випадків у 1990 р. до 27 – у 1991 р.) [3, с. 2].

Структура цих злочинів мала такий вигляд: а) одне вбивство (Курязька колонія № 7 (елемент «географії» пенітенціарної злочинності); б) 7 тяжких тілесних ушкоджень (Курязька колонія № 7; Кременчуцька № 5; Бержанська № 6; Маріупольська виховна колонія № 4); в) 8 втеч з місць позбавлення волі (Курязька № 7, Кременчуцька № 5, Бережанська № 6, Ковельська виховна колонія № 3); г) 2 злісних хуліганств (Маріупольська № 4 та Ковельська виховна колонія № 4); ґ) інші злочини (Мелітопольська, Самбірська, Прилуцька – по одному, при цьому в Мелітопольській виховній колонії – замах на вбивство, а в Самбірській – замах на втечу) [3, с. 2];

5) у 1991 році (знову за топографічною ознакою кримінологічної характеристики) в СІЗО і тюрмах пенітенціарна злочинність знизилася у 2,2 раза (з 33 випадків у 1990 р. до 15 – у 1991 р.). Поряд із цим у СІЗО Черкаської області допущено вбивство; в

СІЗО Полтавської та Вінницької областей – по одному тяжкому тілесному ушкодженню, а в СІЗО Дніпропетровської, Закарпатської, Луганської, Львівської та Чернівецької областей – по одній втечі [3, с. 3].

Так загалом виглядала пенітенціарна злочинність в УВП України на першому році її незалежності та перебування органів і установ виконання покарань у складі МВС України з огляду кількісно-якісних її вимірів, що виведені на науковому рівні [6, с. 56–63] та апробовані на практиці [3].

Відомості, що склали зміст кримінологічної характеристики злочинів, учинених засудженими в УВП, отримані зі спеціального бюлетеня Головного управління виконання покарань МВС України, який вперше у 1991 році мав відкритий характер та був опублікований відповідно до Основних напрямів реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР, що були затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 14 липня 1991 року № 88 [7, с. 4]. При цьому варто зауважити, що в бюлетені були відсутні такі необхідні елементи кримінологічної характеристики, як інформація про особу злочинця та про причини і умови, які призвели до вчинення злочинів у сфері виконання покарань.

У 1998 році відповідно до Указу Президента України від 28 квітня 1998 року створено Державний департамент України з питань виконання покарань (ДДУПВП), який частково вивели з підпорядкування МВС України [8].

У зв'язку з цим теоретичну та практичну цінність становлять відомості про пенітенціарну злочинність

за 1998 рік – останній період перебування органів та установ виконання покарань у системі МВС України, як показник своєрідних стартових позицій діяльності ДДУПВП з означених питань, ураховуючи те, що в 1991–1997 роках кількісно-якісний показник злочинності у сфері виконання покарань суттєво не змінився [9, с. 22–26].

У свою чергу, у 1998 році кримінологічна характеристика злочинів, учинених засудженими в УВП, мала такий вигляд:

1) усього за цей період було зареєстровано 405 злочинів (у 1997 р. – 525, або на 22,3 % більше, ніж у 1998 р.) [10, с. 16];

2) з «топографічної» точки зору найбільша питома вага злочинів припадала на виправні колонії суворого (у структурі злочинності це склало 40,4 % (порівняно з 1997 р. – зростання на 9,7 %) та посиленого режиму (30,6 % (+ 11,7 %));

3) щодо «географії злочинів», то найбільша їх кількість учинена у виправних колоніях суворого режиму в Донецькій (34 випадки), Вінницькій (30), Луганській (19) областях (у 1997 році до таких УВП були віднесені виправні колонії суворого режиму в Донецькій (37 злочинів), Вінницькій (26) та Луганській (24) областях) [10, с. 17];

4) у структурі пенітенціарної злочинності питома вага тяжких злочинів складала 4,4 % (18 кримінальних справ із 405, порушених за фактами вчинення злочинів в УВП в 1998 році);

5) рівень злочинності в розрахунку на 1 тис. засуджених у 1998 році склав 276 випадків. При цьому в колоніях Вінницької області він зріс з 8,4 у 1997 р. до 9,6 – у

1998 р., Волинській – з 5,3 до 7,3; Кіровоградській – з 7,2 до 8,3; Полтавській – з 3,2 до 3,8; Тернопільській – з 2,5 до 3,3 випадків у розрахунку на 1 тис. засуджених [10, с. 17];

6) із 405 зареєстрованих злочинів 276 (68,1 % у загальній їх кількості) вчинено засудженими в житлових зонах УВП (у 1997 р. – 328, або 62,5 %); 118 злочинів (29,1 %) – у виробничих зонах УВП та на виїзних об'єктах поза ними (1997 р. – 196, або 37,3 %); 10 (2,5 %) – у штрафних ізоляторах (ШІЗО) (у 1997 р. – один, або 0,2 %); один злочин (8,2 %) – у приміщеннях камерного типу (ПКТ) (у 1997 р. – жодного) [10, с. 19] (це так званий «топографічний» аспект у змісті кримінологічної характеристики злочинів) [6, с. 61–62];

7) у 335 випадках (82,7 % у загальній структурі злочинності УВП) (у 1997 р. – 407 (77,5 %)) злочини вчинено з 06:00 до 18:00 або в період перебування в УВП найбільшої кількості персоналу установ; у 44 випадках (10,9 %) (у 1997 р. – 30 (17,2 %)) кримінальні правопорушення вчинялися з 18:00 до 23:00, а в 26 (6,4 %) (у 1997 р. – 28 (5,3 %)) – з 23:00 до 06:00 [10, с. 19];

8) 272 злочини (67 % у загальній структурі злочинності в УВП) вчинено злісними порушниками встановленого режиму відбування покарання (у 1997 р. – 287 (54,7 %), а ще 83 злочини (20,5 %) – засудженими, які перебували на профілактичних обліках УВП (у 1997 р. – 27 %) [10, с. 19]. При цьому однією з умов, що призвела до вчинення злочинів засудженими в УВП у 1997 році, стала наявність серйозних прорахунків і недоліків в організації запобіжної, соціально-психологічної, виховної та інших видів діяльності [10, с. 19].

Аналогічні умови, які детермінували вчинення злочинів засудженими в УВП, мали місце й у 1991–1997 рр. [9, с. 25–26].

У 1999 році (першому самостійному періоді функціонування ДДУПВП у системі центральних органів державної виконавчої влади [11]) засудженими в УВП вчинено 429 злочинів, що на 5,93 % більше порівняно з 1999 роком [12, с. 11]. Інші кримінологічно значущі ознаки пенітенціарної злочинності мали такий вигляд:

1) як і в попередні роки, найбільшу кількість злочинів (167, або 38,9 % у загальній структурі злочинності) вчинено у виправних колоніях суворого режиму та посиленого режиму (143 злочини, або 33,3 %) [12, с. 11];

2) рівень злочинності в розрахунку на 1 тис. засуджених склав 4 випадки, у тому числі у виправних колоніях загального режиму – 2,6 %; посиленого – 1,56 %; суворого – 2,42 %; особливого – 2,34 %; колоніях поселеннях – 13,1 % [12, с. 11];

3) у звітному періоді «топографія» пенітенціарної злочинності була такою: 330 злочинів учинено в житлових зонах УВП (76,9 % у загальній їх структурі); 87 (20,3 %) – у виробничих зонах УВП; 2 (0,5 %) – у ШІЗО; 10 (2,3 %) – у ПКТ.

Крім того, 384 злочини (89,5 %) вчинено з 06:00 до 18:00; 27 (6,3 %) – з 23:00 до 06:00 [12, с. 13].

У робочі дні у 1999 році вчинено 405 злочинів (94,4 %), а у святкові – 24 (5,6 %) [12, с. 13];

4) у 144 випадках (33,6 %) злочини вчинено засудженими, які перебували на профілактичних обліках УВП; у 286 випадках (66,7 %) – порушниками режиму відбування покарання.

Суттєво не змінилися показники пенітенціарної злочинності й упродовж усього періоду самостійного функціонування ДДУПВП у системі державних органів виконавчої влади (1999–2010 рр.), тобто до повного підпорядкування органів та установ виконання покарань Міністерству юстиції України у грудні 2010 року [13]. Зокрема, у 2010 році засудженими в УВП вчинено 404 злочини (проти 422 у 2009 р.), або на 4,3 % більше, ніж у 2010 р. [14, с. 3]. При цьому рівень злочинності в розрахунку на 1 тис. засуджених осіб упав на 8,5 % і склав у 2010 р. 3,52 випадку (у 2009 р. – 3,85), у тому числі в колоніях максимального рівня безпеки – 4,6 (у 2009 р. – 3,47 %); середнього рівня безпеки – 2,7 (у 2009 р. – 2,71); у колоніях максимального рівня безпеки із загальними умовами тримання – 2,2 (у 2009 р. – 3,93); у колоніях мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами тримання – 2,7 (у 2009 р. – 2,71); у виправних центрах – 21,6 (у 2009 р. – 27,9) [14, с. 4].

Інші кримінологічні показники мали такі ознаки:

1) із 404 злочинів 290 (71,8 % у загальній їх структурі) вчинено засудженими в житлових зонах УВП; 67 (16,6 %) – у виробничих зонах та на контрагентських об'єктах і 47 (11,6 %) – у дисциплінарних ізоляторах (ДІЗО) та ПКТ [14, с. 4];

2) у географічному аспекті найбільше кримінально активними були УВП Луганської, Донецької, Харківської та Хмельницької областей [14, с. 4];

3) у 2010 році 119 засуджених із 4,2 тис. засуджених, які перебували на профілактичних обліках УВП, учинили злочини (2,8 % у загальній їх кількості) [14, с. 5].

Не покращилася ситуація з означеної проблематики і у 2011 році (першому звітному році періоду часткового перебування Державної пенітенціарної служби (ДПтС) України у складі Міністерства юстиції України [15, с. 1–3].

Кількісно-якісні показники пенітенціарної злочинності в УВП залишилися незмінними як у 2012 році (час повного підпорядкування органів та установ виконання покарань Міністерству юстиції України [16], так і в подальші роки (2013–2016 рр.). Так, у 2016 р. (періоді активних перетворень і реформ у сфері виконання покарань [17]) кримінологічна характеристика злочинів, учинених засудженими в УВП, мала такий вигляд:

1) особами, які трималися в УВП, учинено 298 злочинів (у 2015 році – 458, або на 34,9 % більше, ніж у 2016 році) [4, с. 1];

2) коефіцієнт злочинності в розрахунку на 1 тис. засуджених, навіть при зменшенні їх кількості порівняно з 2015 роком на 13 %, а з 1991 р. – більше ніж на 80 % [3, с. 1], у 2016 році склав 4,91 випадку (у 2015 р. – 6,54) [4, с. 6];

3) у «топографічному» вимірі злочинності найбільш кримінально активними були виправні колонії середнього рівня безпеки (5,53 випадку, у 2015 р. – 5,68) та максимального рівня безпеки (відповідно 4,19 та 4,06 випадку) [4, с. 2–3];

4) з точки зору «географії» злочинності пальму першості у 2016 році тримали УВП та СІЗО Вінницької (коефіцієнт злочинності в розрахунку на 1 тис. осіб склав 7,1); Донецької (6,7); Запорізької (9,5); Кіровоградської (8,4); Рівненської (7,0); Тернопільської (8,9); Херсонсь-

кої (6,1); Чернігівської (6,1) та Чернівецької (6,6) областей [4, с. 7].

З 2017 року до сьогодні, усупереч положенням основних напрямів реформування кримінально-виконавчої системи України, що затверджені Кабінетом Міністрів України ще у 1991 році [7], а також вимогам Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [18], Міністерство юстиції України припинило оприлюднення офіційних даних про стан і рівень злочинності в установах виконання покарань, а тому подальші закономірності її розвитку та кримінологічно значущі ознаки встановити не вдалося.

Висновки. Отже, кримінологічний аналіз пенітенціарної злочинності в Україні за 1991–2016 рр. дозволяє зробити такі висновки:

1. Ефективність діяльності органів та установ виконання покарань із запобігання вчиненню нових злочинів засудженими в ході відбування покарань у виді позбавлення волі та обмеження волі є вкрай низькою, про що свідчать кількісно-якісні показники за вказаний період. Особливо наочним прикладом у зв'язку з цим є коефіцієнт злочинності (рівень учинених злочинів у розрахунку на 1 тис. засуджених, який з 1991 по 2016 роки не тільки не знизився, але й виріс із 3,9 випадку в 1991 р. до 4,91 випадку, навіть при скороченні кількості засуджених у понад 5 разів (із 156 тис. у 1991 [3, с. 1] до 48,9 тис. у 2016 р. [4, с. 1–2].

2. Однією з умов, які призводять до вчинення злочинів у сфері виконання покарань України, є неналежне інформаційне забезпечення діяльності із запобігання злочинам, у тому числі на рівні відповідних

підрозділів Міністерства юстиції України.

3. Без кардинальної зміни організації запобіжної діяльності в УВП, налагодження їх дієвої взаємодії з іншими суб'єктами запобігання злочинам, а також активнішого використання при цьому можливостей кри-

мінологічної характеристики злочинів неможливо якісно та результативно реалізовувати на практиці завдання та досягти мети покарання (частина перша статті 1, частина друга статті 50 КК та статті 1 і 104 КВК) щодо окремо взятого засудженого.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : прийнятий 5 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 31.
2. Кримінально-виконавчий кодекс України : прийнятий 11 липня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
3. Некоторые показатели деятельности учреждений уголовно-исполнительной системы МВД Украины в 1991 году. Информ. бюллетень. Киев : ГУИН МВД Украины, 1992. 28 с.
4. Про стан правопорядку, ізоляції та нагляду, діяльність підрозділів охорони, пожежної безпеки та воєнізованих формувань Державної кримінально-виконавчої служби України у 2016 році : Информ. бюллетень. Київ : Департамент ДКВС Міністерства юстиції України, 2017. 34 с.
5. Корупційні та інші злочини, що вчиняються у сфері виконання покарань: кримінологічна характеристика та запобігання : навч. посібник / за ред. д. ю. н., проф. О. Г. Колба. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2019. 444 с.
6. Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головіна. Харків : Право, 2014. 440 с.
7. Основные направления реформ уголовно-исполнительной системы в Украинской ССР : утверд. постановлением Кабинета Министров Украинской ССР от 11.07.1991 г. № 88. Киев : ГОУИН МВД Украинской ССР, 1991. 18 с.
8. Про утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань : Указ Президента України від 22 квітня 1998 р. № 344/98. *Урядовий кур'єр*. 1998. № 82-83. Ст. 114.
9. Оперативно-службова і виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань України у 1997 році: Информ. бюллетень. Київ : ГУВП МВС України, 1998. № 20. 113 с.
10. Оперативно-службова і виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань України у 1998 році : Информ. бюллетень. Київ : ДДУ ПВП, 1999. № 2. 83 с.
11. Про виведення Державного департаменту України з питань виконання покарань з підпорядкування МВС України : Указ Президента України від 12 березня 1999 року. № 248/99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 11. Ст. 24.
12. Оперативно-службова та виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань України у 1999 році : Информ. бюллетень. Київ : ДДУ ПВП, 2000. № 4. 84 с.
13. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади : Указ Президента України від 9 грудня 2010 року. *Офіційний вісник України*. 2010. № 94. Ст. 33-34.

14. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2010 році : Інформ. бюлетень. Київ : ДПтС України, 2011. 67 с.
15. Про діяльність підрозділів охорони, нагляду і безпеки кримінально-виконавчих установ у 2011 році : Інформ. бюлетень. Київ : ДПтС України, 2011. 69 с.
16. Про внесення змін і доповнень у закони, що стосуються виконання кримінальних покарань : Закон України від 16.10.2012 р. № 5461-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 5. Ст. 62.
17. Про ліквідацію територіальних органів управління Державної пенітенціарної служби та утворення територіальних органів Міністерства юстиції : постанова Кабінету Міністрів України від 18 травня 2016 року № 348. *Офіційний вісник України*. 2016. № 44. Ст. 388.
18. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 червня 2005 року. *Офіційний вісник України*. 2005. № 30. Ст. 174.

References

1. Kriminalnij kodeks Ukrayini (2001). *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*, 25–26, 31 [in Ukrainian].
2. Kriminalno-vikonavchij kodeks Ukrayini (2003). *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2004, 3–4, 21 [in Ukrainian].
3. Nekotorye pokazateli deyatel'nosti uchrezhdenij ugovovno-ispolnitel'noj sistemy MVD Ukrainy v 1991 godu. Inform. byulleten. Kiev: GUIN MVD Ukrainy, 1992 [in Ukrainian].
4. Pro stan pravoporyadku, izolyaciyi ta naglyadu, diyalnist pidrozdiliv ohoroni, pozhezhnoyi bezpeki ta voyenizovanih formuvan Derzhavnoyi kriminalno-vikonavchoyi sluzhbi Ukrayini u 2016 roci: Inform. byulleten. Kiyiv: Departament DKVS Ministerstva yusticiyi Ukrayini, 2017 [in Ukrainian].
5. Kolb, O. G. (Red.). (2019). *Korupcijnij ta inshi zlochiny, sho vchinyayutsya u sferi vikonannya pokaran: kriminologichna charakteristika ta zapobigannya* : navch. posibnik. Kiyiv: Vidavnichij dim «Kondor» [in Ukrainian].
6. Golina, V. V., Golovin, B. M. & Valuj'ska, M. Yu. (2014). *Kriminologiya* : pidruchnik. Harkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Osnovnye napravleniya reform ugovovno-ispolnitel'noj sistemy v Ukrainskoj SSR : utverd. postanovleniem Kabinet Ministerov Ukrainskoj SSR ot 11.07.1991 g. № 88. Kiev: GOUIN MVD Ukrainskoj SSR, 1991 [in Russian].
8. Pro utvorennja Derzhavnogo departamentu Ukrayini z pitan vikonannya pokaran: Ukaz Prezidenta Ukrayini (1998). № 344/98. *Uryadovij kur'jer*, 82–83, 114 [in Ukrainian].
9. Operativno-sluzhbova i virobnicho-gospodarska diyalnist organiv i ustanov vikonannya pokaran Ukrayini u 1997 roci: Inform. byulleten. Kiyiv: GUV P MVS Ukrayini, 1998. № 20. [in Ukrainian].
10. Operativno-sluzhbova i virobnicho-gospodarska diyalnist organiv i ustanov vikonannya pokaran Ukrayini u 1998 roci: Inform. byulleten. Kiyiv : DDU PVP, 1999. № 2. [in Ukrainian].
11. Pro vivedennja Derzhavnogo departamentu Ukrayini z pitan vikonannya pokaran z pidporyadkuvannya MVS Ukrayini: Ukaz Prezidenta Ukrayini vid 12 bereznja 1999 roku. № 248/99. *Oficijnij visnik Ukrayini*, 1999, 11, 24 [in Ukrainian].
12. Operativno-sluzhbova ta virobnicho-gospodarska diyalnist organiv i ustanov vikonannya pokaran Ukrayini u 1999 roci: Inform. byulleten. Kiyiv: DDU PVP, 2000. № 4 [in Ukrainian].
13. Pro optimizaciju sistemi centralnih organiv vikonavchoyi vladi: Ukaz Prezidenta Ukrayini vid 9 grudnja 2010 roku. *Oficijnij visnik Ukrayini*. 2010, 94, 33–34 [in Ukrainian].

14. Pro diyalnist pidrozdiliv ohoroni, naglyadu i bezpeki kriminalno-vikonavchih ustanov u 2010 roci: Inform. byuleten. Kiyiv: DPtS Ukrayini, 2011 [in Ukrainian].
15. Pro diyalnist pidrozdiliv ohoroni, naglyadu i bezpeki kriminalno-vikonavchih ustanov u 2011 roci: Inform. byuleten. Kiyiv: DPtS Ukrayini, 2011 [in Ukrainian].
16. Pro vnesennya zmin i dopovnen u zakoni, sho stosuyutsya vikonannya kriminalnih pokaran : Zakon Ukrayini vid 16.10.2012 r. № 5461-VI. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini*. 2014, 5, 62 [in Ukrainian].
17. Pro likvidaciyu teritorialnih organiv upravlinnya Derzhavnoyi penitenciarnoyi sluzhbi ta utvorenniya teritorialnih organiv Ministerstva yusticiyi: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayini (18 travnya 2016) № 348. *Oficijnij visnik Ukrayini*. 2016, 44, 388 [in Ukrainian].
18. Pro Derzhavnu kriminalno-vikonavchu sluzhbu Ukrayini: Zakon Ukrayini (23 chervnya 2005). *Oficijnij visnik Ukrayini*, 2005, 30, 174 [in Ukrainian].

T. Popelnyuk, *Postgraduate Student of the Eastern-Europe National University them Lesia Ukrainka*

About criminological characteristic of crimes, that are made in the sphere of execution of punishments of Ukraine

One of the tasks and, at the same time, the elements of the purpose of punishment in the current criminal case (Part 1 of Article 1 and Part 2 of Article 50 of the Criminal Code (hereinafter referred to as the Criminal Code)) and the Criminal Executive (Part 1 of Article 1 and Part 1 of Article 104 of the Criminal Enforcement Code (KVC), the legislation of Ukraine stipulates the prevention of crimes by both convicted persons and others. However, starting from 1991 to the present, annually, the crime rate in the sphere of punishment of Ukraine has a steady upward trend (from 3.9 crimes per 1 thousand convicts in 1991 to 4.91 – in 2016).

At the same time, one of the circumstances that adversely affects the organization of crime prevention activities in the institutions of execution of penalties (PEC), is insufficient information support of this process, which is based on the criminological characteristics of crimes, which is derived at the doctrinal level and is of practical importance.

Therefore, there is a complex applied problem that needs urgent solution, including at the scientific level, which led to the choice of the topic of this article, and also determined its main task - to prove the need for a more active and effective use in practice of the theoretical model of criminological characteristics of crimes in order to improve the legal mechanism of preventive action in the sphere of punishment of Ukraine.

Keywords: *criminological characteristics; convicted; the crime; imprisonment; penal institutions; crime prevention; penitentiary personnel.*

Надійшла до редакції 05.08.2019

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.17

УДК 343.3

Хелік В. В.,
аспірант кафедри управління безпеки,
правоохоронної та антикорупційної
діяльності Міжрегіональної Академії
управління персоналом

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ОСОБАМИ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ

У статті розкрито поняття та зміст порушень правил дорожнього руху особами, які керують транспортними засобами. З'ясовано, що запобігання порушенням правил дорожнього руху особами, які керують транспортними засобами, є актуальною кримінологічною проблемою. Доведено, що законодавство в цій сфері не є досконалим і завершеним. Сформульовано авторське визначення порушень правил безпеки дорожнього руху особами, які керують транспортними засобами.

Ключові слова: порушення; правила; дорожній рух; транспорт; особа.

В статье раскрыто понятие и содержание нарушений правил дорожного движения лицами; управляющими транспортными средствами. Установлено, что предотвращение нарушений правил дорожного движения лицами, управляющими транспортными средствами, является актуальной криминологической проблемой. Доказано, что законодательство в этой сфере несовершенно. Сформулировано авторское определение нарушений правил безопасности дорожного движения лицами, управляющими транспортными средствами.

Ключевые слова: нарушение; правила; дорожное движение; транспорт; лицо.

Постановка проблеми. У нашій державі рівень смертності та травматизму внаслідок дорожньо-транспортних пригод є одним з найвищих у Європі, а рівень організації безпеки дорожнього руху залишається вкрай низьким, про що у своїх звітах неодноразово наголошували експерти як ВООЗ, Світового банку, так і інших міжнародних інституцій.

Згідно з Резолюцією Генеральної асамблеї Організації Об'єднаних Націй «Про підвищення безпеки до-

рожнього руху в усьому світі» від 2 березня 2010 року № 64/255, 2011–2020 роки проголошені Десятиліттям дій з безпеки дорожнього руху. Крім 69 країн-членів, до реалізації вказаної резолюції долучилася й Україна.

Вивчення поняття та змісту порушень правил дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, засвідчило, що їх суспільна небезпечність хоча і є видом необе-

режних злочинів, але коли мова йде про людські жертви, то виникає питання з якою формою вини вони були вчинені.

Серед найбільш поширених видів порушень безпеки дорожнього руху вітчизняний вчений І. Г. Богатирьов виділяє такі: перевищення швидкості руху, обгін транспортних засобів, проїзд перехресть, керування транспортним засобом у стані сп'яніння, управління транспортним засобом за наявності несправностей автомобіля. Водночас учений наголошує на тому, що вчинення великої кількості порушень безпеки дорожнього руху пов'язано з поганим станом автомобільних доріг в Україні та процесами, які варто віднести до технічного або природного характеру [1, с. 103].

Поділяючи таку позицію вченого, на нашу думку, варто вести мову про свідоме порушення особою, яка керує транспортним засобом, правил дорожнього руху або експлуатації транспорту, і при цьому створює небезпечну ситуацію на дорозі незалежно від її покриття або технічного чи природного характеру.

Вбачається, що саме порушення такою особою правил безпеки дорожнього руху має відносно суб'єктивний особистісний чинник, а тому кримінологічна характеристика особи, яка керує транспортним засобом, має бути предметом розгляду поліцейськими при виїзді на місце вчинення порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення поняття та змісту порушень правил дорожнього руху особами, які керують транспортними засобами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичною основою статті стали праці І. Г. Богатирьова, Б. Ю. Бурбело, С. В. Гізімчука, А. П. Головіна, Т. О. Гуржія, О. М. Джужі, О. В. Дудника, А. П. Закалюка, Я. В. Матвійчук, В. А. Мисливого, А. В. Піддубної, К. О. Полтави, В. І. Осадчого, С. І. Саєнко, А. О. Собакар, М. Л. Шелухіна та ін.

Виклад основного матеріалу. Серед основних причин порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту К. О. Полтава за результатами проведення автотехнічної експертизи називає перевищення водіями дозволеної швидкості руху, порушення ними правил маневрування, несподіваний вихід пішоходів на проїзну частину поза пішохідними переходами, грубе ігнорування водіями правил дорожнього руху та ін.

У свою чергу, вчена зауважує, що саме такі чинники, як перевищення швидкості та виїзд на смугу зустрічного руху, найчастіше фіксуються в протоколах про порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту та зазвичай визнаються остаточними причинами ДТП під час проведення автотранспортної експертизи [2, с. 185].

Крім зазначених, чинниками, що детермінують скоєння порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, академік А. П. Закалюк вважає такі:

1) керування транспортом після вживання алкогольних напоїв, у хворобливому стані, при гострому емоційному збудженні, відволіканні уваги від контролю руху;

2) поверховість працівників сервісних центрів МВС під час перевірки професійних знань та вмінь

осіб, які прагнуть отримати право на керування транспортом, корисливі зловживання при виконанні цих функцій та відповідних операцій;

3) невикористання водієм і пасажиром пристосувань індивідуальної безпеки;

4) порушення нормативів робочого часу, що викликає психологічне перенапруження водія;

5) віктимна поведінка пасажирів;

6) конструктивні недоліки автотранспортних засобів, особливо системного керування та гальмування;

7) неналежний контроль власників за технічним станом автотранспортних засобів;

8) недостатнє фінансування дорожнього господарства, що перешкоджає підтриманню в належному стані автомобільних шляхів і доріг, дотриманню нормативів їх прокладення, утримання, ремонту [3, с. 691–692].

Інший вітчизняний учений В. А. Мисливий додатково виділяє такі чинники, що детермінують вчинення порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту:

1) організаційні недоліки в діяльності суб'єктів експлуатації транспорту, які належним чином не виконують вимог законодавства про дорожній рух, програм і нормативних документів Кабінету Міністрів України;

2) неналежна організація нагляду та контролю дорожнього руху, передусім територіальними підрозділами Національної поліції (патрульної поліції);

3) невідповідність технічних параметрів та несправність транспортного засобу;

4) погодні умови та непристосованість шляхів до їх ускладнення;

5) нестабільність та суперечливість нормативно-правового регулювання дорожнього руху, у тому числі організації діяльності поліції [4, с. 215].

Утім, як свідчить наше дослідження, причини та умови порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту залежать від самої особи, яка керує транспортним засобом, та конкретної життєвої ситуації, що виникла на момент учинення вказаного порушення.

Проте ми не поділяємо думки тих кримінологів, які вважають, що сама собою конкретна життєва ситуація на дорозі, навіть у разі вираженої складності, не може стати причиною порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту.

Наша позиція ґрунтується на тому, що конкретна життєва ситуація має різні форми прояву. Якщо особа, яка керує транспортним засобом після весілля або святкування дня народження (а це конкретна життєва ситуація), сідає за кермо транспортного засобу в нетверезому стані, імовірність учинити порушення правил безпеки дорожнього руху набагато вища, ніж коли ця особа буде тверезою.

Інша життєва ситуація – коли особа, керуючи транспортним засобом, везе до лікарні хвору людину або вагітну жінку і при цьому порушує правила безпеки дорожнього руху, то ця особа усвідомлює таке порушення, але нехтує правилами дорожнього руху та безпеки, виражаючи при цьому особливий вид антисуспільного прояву. У цьому разі йдеться про інший ступінь вираже-

ності порушень правил безпеки дорожнього руху.

На жаль, якщо вірити статистиці, кожні 42 хвилини одна людина стає жертвою порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, у тому числі й злочину, передбаченого статтею 286 КК України.

Водночас, за даними статистики аварійності в Україні, щороку під час дорожньо-транспортних пригод гине від 3 до 4 тис. осіб різного віку, ще близько 32 тис. одержують травми різного ступеня тяжкості.

Особливо тривожним є те, що у 2016 році понад 42,6 % загиблих у дорожньо-транспортних пригодах – пішоходи та велосипедисти. Ситуація з аварійністю на дорогах трагічна ще й тому, що гинуть діти. Так, за останній шестирічний період на дорогах України загинуло 1,4 тис. дітей віком до 18 років, а дорожньо-транспортні пригоди в Україні є першою за поширеністю причиною смерті молоді віком від 15 до 24 років та другою за поширеністю причиною смерті дітей віком від 5 до 14 років. Тільки за 2016 рік на автошляхах України загинуло 172 дитини, минулого року – 216 дітей [5].

Кількість загиблих і травмованих від цих порушень досить значна, а матеріальні збитки занадто великі, тому держава потребує від учених-кримінологів не тільки проведення ґрунтовного дослідження цієї проблеми, а й надання пропозицій щодо чинного законодавства та рекомендацій застосування ефективних заходів запобігання порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особою, яка керує транспортним засобом.

Отже, змістом злочинної поведінки особи, яка керує транспортним засобом, є порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, але таке порушення повинно створити на дорозі об'єктивно небезпечну ситуацію. До речі, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту є результатом не тільки небезпечної ситуації, яка складається в процесі складної взаємодії декількох учасників дорожнього руху між собою, а й життєвих ситуацій, що виникають в осіб, які керують транспортними засобами, поза межами їх злочинної поведінки.

З цього приводу варто звернути увагу на причинно-наслідкові зв'язки та умови вчинення особами, які керують транспортними засобами, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту.

Вітчизняний учений А. П. Закалюк з цього приводу виокремлює чотири основні варіанти співвідношення сторін взаємодії (особистості та середовища) у механізмі необережного, зокрема транспортного, злочину. Перший – з переважанням у зумовлювальному комплексі впливу елементів середовища та значно меншою значущістю елементів особистості особи, яка вчиняє злочин. Другий – з приблизно рівною мірою зумовлювального впливу елементів середовища і особи. Третій – з переважанням у зумовленні злочину впливу елементів, що залежать від особи та її індивідуальних якостей, та меншою мірою – елементів середовища. Четвертий – за відсутності впливу елементів середовища або неможливості визначити типове співвідношення між ними й елементами особи [3, с. 666–667].

Інший український учений – В. А. Мисливий вважає, що саме обстановка є важливим елементом кримінологічної характеристики механізму злочинної поведінки при транспортному злочині і відносить її до системи об'єктивних і суб'єктивних чинників, які взаємодіють між собою та характеризують умови місця, часу, дорожні, метеорологічні та інші, особливості поведінки учасників події та інші обставини, що впливають на злочинну поведінку.

На підставі аналізу її видів (проста, складна, кульмінаційна, екстремальна, фатальна тощо) автор вважає найбільш обґрунтованим використання в характеристиці механізму злочинної поведінки небезпечної та аварійної обстановки як таких, що органічно пов'язуються з відповідними кримінально-правовими ознаками цих злочинів.

Крім того, учений вважає, що на злочинну поведінку впливає також і взаємодія винного з потерпілим та іншими суб'єктами дорожнього руху в матеріальній та ідеальній формах, неузгодженість яких, розбіжність або невиправданість призводить до виникнення небезпечної та аварійної обстановки і настання суспільно небезпечних наслідків [7, с. 19–20].

Отже, якщо дотримуватися позиції В. А. Мисливого, то можна зробити висновок, що кримінологічна характеристика особи, яка керує транспортним засобом, при вчиненні порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту здебільшого відносить цю особу до категорій так званих ситуативних та нестійких злочинців. Ця позиція підтверджується і даними Державної судової адміністрації: наприклад,

осіб, засуджених за вчинення злочину, передбаченого статтею 286 КК України, у 2015 році – 2548, у тому числі за частиною першою цієї статті – 1149 (45,1 %), частиною другою – 1339 (52,6 %), частиною третьою – 60 (2,4 %) осіб. Тобто в більш ніж половині випадків злочинних дій ідеться про смерть потерпілих. Щодо 1668 (42,3 % від тих, чії справи розглядалися судами) осіб справи закрито, у тому числі щодо 1092 (27,7 %) – у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

Серед засуджених у 2015 році суттєво переважають чоловіки – 2423 (95,1 %) особи. Жінок, засуджених за статтею 286 КК України, – лише 125 (4,9 %) осіб, що обумовлено як меншою їх кількістю серед водіїв, так і більшою обережністю за кермом. Скоїли злочин у стані алкогольного сп'яніння 570 (22,4 %) осіб, що свідчить про велику роль алкоголю як чинника, що призводить до злочинної поведінки.

Віковий склад засуджених на момент учинення злочину є таким: від 14 до 16 років – одна (0,04 %) особа, від 16 до 18 років – 22 (0,9 %) особи, від 18 до 25 років – 454 (17,8 %), від 25 до 30 років – 421 (16,5 %), від 30 до 50 років – 1210 (47,5 %), від 50 до 65 років – 365 (14,3 %), понад 65 років – 75 (2,9 %).

Заняття засуджених на момент учинення злочину є такими: робітники – 623 особи (24,5 %), державні та інші службовці – 70 (2,7 %), приватні підприємці – 131 (5,1 %), працівники господарських товариств – 103 (4,0 %), пенсіонери, у тому числі інваліди, – 205 (8,0 %), безробітні – 59 (2,3 %). Працездатних, які не працювали і не навчалися, – 1173 особи (46,0 %), із них 90 (3,5 %) осіб мають

незняту і непогашену судимість. Таким чином, великий відсоток незайнятих осіб (з поправкою на кількість офіційно не зареєстрованих працівників) свідчить про ймовірні ознаки асоціальності в поведінці цих злочинців.

Освіченість осіб на час учинення злочину можна охарактеризувати так: мали повну вищу 526 (20,6 %) осіб, базову вищу – 120 (4,7 %), професійно-технічну – 669 (26,3 %), повну загальну середню – 969 (38,0 %), базову загальну середню – 245 (9,6 %), початкову загальну – 14 (0,5 %), не мали жодної освіти – 5 (0,2 %). Загалом, показники освіти суттєво не відрізняються від тих, що має інше населення, ураховуючи віковий склад засуджених. Хоча слід відзначити переважно низьку професійну кваліфікацію засуджених. Осіб, що раніше вчиняли злочини, включно з тими, що мають незняту і непогашену судимість (кримінологічний рецидив), – 292 (11,5 %) [8].

Вивчаючи поняття та зміст порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, ми звернули увагу і на морально-психологічну характеристику осіб, які керують транспортними засобами, і дійшли висновку, що цим особам притаманний егоїзм, соціальна безвідповідальність, нехтування правилами суспільної поведінки та викривлена оцінка наслідків порушень безпеки дорожнього руху.

І хоча в Україні сьогодні, на нашу думку, захмарні суми штрафів, кількість осіб, які керують транспортними засобами у стані сп'яніння, не зменшується, а навпаки – залишається найвищою серед інших європейських країн. Причиною такої ситуації може бути не тільки загальна

висока ураженість населення традицією вживання алкоголю, а й недостатній контроль органів поліції за безпекою дорожнього руху та високий рівень корупції у цій сфері.

Негативні тенденції щодо збільшення кількості дорожньо-транспортних пригод визначаються й тим, що за останні 10 років у країні істотно змінився парк автотransпортних засобів. У 2016 році середня кількість автомобілів на тисячу українців вперше перевищила 200 одиниць. Нині на тисячу українців припадає 202 автомобілі. За оцінками фахівців, процес автомобілізації триватиме і надалі. Через кілька років на 1 тис. жителів буде припадати 300–400 транспортних засобів. Таке зростання може спричинити збільшення чисельності ДТП, а отже, тенденція до підвищення тяжкості наслідків дорожньо-транспортної злочинності також зберігатиметься.

На сьогодні автомобільна транспортна система України налічує понад 9,2 млн транспортних засобів, серед яких – 6,9 млн легкових автомобілів, 250 тис. автобусів; 1,3 млн вантажних автомобілів [9]. Для порівняння відзначимо, що в США цей показник становить 200 млн одиниць.

Але все одно першопричини, на думку вітчизняного вченого Я. Д. Холмянського, належним чином не вивчаються, а тому й запобіжні заходи не можуть бути ефективними чи взагалі не застосовуються [3, с. 37].

Головним суб'єктом запобігання вчиненню порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту в Україні є Національна поліція України. Згідно із Зако-

ном України «Про дорожній рух» (стаття 52³) до повноважень Національної поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зокрема, належать:

1) участь у реалізації в межах своїх повноважень державної політики у цій сфері;

2) забезпечення безпеки дорожнього руху;

3) організація супроводження і забезпечення безпечного руху транспортних засобів спеціального призначення;

4) погодження проектів на будівництво, реконструкцію і ремонт автомобільних доріг, залізничних переїздів, комплексів дорожнього сервісу та інших споруд у межах відведення автомобільних доріг;

5) погодження пропозицій стосовно обладнання засобами організації дорожнього руху місць виконання дорожніх робіт, проектів та схем організації дорожнього руху, маршрутів руху пасажирського транспорту і т. п.;

6) інформування учасників дорожнього руху про фіксацію фактів правопорушень в автоматичному режимі [10].

Закон України «Про Національну поліцію» (стаття 23) відносить до повноважень поліції відповідно до покладених на неї завдань також регулювання дорожнього руху та здійснення контролю за дотриманням ПДР його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі [11].

Позитивною стороною встановлення причин і умов порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту є висновок фахівців, які проводять автотехнічну

експертизу. Саме в цьому, як вважає професор І. Г. Богатирьов, полягає специфіка цих кримінальних проваджень [1, с. 104]. Іншими словами, проведення фахової автотехнічної експертизи дозволить органам поліції, які виїхали на місце вчинення порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, з'ясувати, що стало причиною такого порушення та встановити винних у їх учиненні.

Висновки. Вивчивши поняття та зміст порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, можна зробити такі висновки:

– по-перше, нами сформульовано авторське визначення порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами: це – суспільно небезпечне шкідливе діяння особи, яка керує транспортним засобом та вчиняє шляхом дії або бездіяльності правопорушення, що передбачає адміністративну або кримінальну відповідальність;

– по-друге, оновленій структурі органів Національної поліції надано більше повноважень щодо запобігання порушенням правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, що відкриває нові можливості для їх ефективної роботи у сфері безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту;

– по-третє, вивчення порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, потребує вироблення нових ґрунто-

вних кримінально-правових та кримінологічних підходів до дослідження окресленої проблеми та є основою для формування системного підходу в профілактичній роботі та реалізації поставлених перед Національною

поліцією завдань щодо відчутного зниження рівня порушень правил безпеки дорожнього руху й експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами.

Список використаних джерел

1. Богатирьов І. Г. Кримінологічна характеристика та запобігання злочину, передбаченого ст. 286 КК України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. Спец. випуск*. 2019. С. 103–108.
2. Полтава К. О. Специфіка детермінації автотранспортної злочинності. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 183–187.
3. Холмянський Я. Д. Наукова концепція правового забезпечення підвищення рівня дорожнього руху в Україні в контексті світових тенденцій боротьби зі смертельними наслідками ДТП. *Вісник Донецького університету. Серія В: Економіка і право*. 2007. Вип. 1. С. 35–42.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: У 3 кн. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 2: Кримінологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. 712 с.
5. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : монографія. МВС України. Юрид. акад. Дніпро, 2004. 380 с.
6. Статистика ДТП в Украине за 8 месяцев 2017 года страховщиков не радует. URL: <https://forinsurer.com/news/17/10/18/35590> (дата звернення: 13.07. 2019).
7. Статистичні дані по галузі автомобільного транспорту. Міністерство інфраструктури України. URL: <https://mtu.gov.ua/content/statistichni-dani-po-galuzi-avtomobilnogo-transportu.html?PrintVersion> (дата звернення: 13.07.2019).
8. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : автореф. дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2005. 41 с.
9. *Судова влада України*. Офіційний веб-портал. Розділ: Державна судова адміністрація України. Головна. Судова статистика. Форма 6. Звіт про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання. Форма 7. Звіт про склад засуджених. URL: court.gov.ua/sudova_statystyka_Zvit_2015/ (дата звернення: 22.07. 2019).
10. Про дорожній рух: Закон України від 30 червня 1993 р. № 3353-XII. URL: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3353-12/page (дата звернення: 21.07. 2019).
11. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 р. № 580-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page> (дата звернення: 15.07. 2019).

References

1. Bogatirov, I. G. (2019). Kriminologichna harakteristika ta zapobigannya zlochinu, peredbachenogo st. 286 KK Ukrayini. *Aktualni problemi vitchiznyanoi yurisprudenciyi. Spec. vipusk*, 103–108 [in Ukrainian].
2. Poltava, K. O. (2012). Specifika determinaciyi avtotransportnoyi zlochinnosti. *Pravo i suspilstvo*, 6, 183–187 [in Ukrainian].
3. Holmyanskij, Ya. D. (2007). Naukova koncepciya pravovogo zabezpechennya pidvishennya rivnya dorozhnogo ruhu v Ukrayini v konteksti svitovih tendencij borotbi zi

smertelnimi naslidkami DTP. *Visnik Doneckogo universitetu. Seriya V: Ekonomika i pravo*, 1, 35–42 [in Ukrainian].

4. Zakalyuk, A. P. (2007). *Kurs suchasnoyi ukrayinskoyi kriminologiyi: teoriya i praktika*: U 3 kn. Kiyiv: Vidavnychij Dim «In Yure». Kn. 2: Kriminologichna charakteristika ta zapobigannya vchinennyu okremih vidiv zlochiniv [in Ukrainian].

5. Mislivij, V. A. (2004). *Zlochini proti bezpeki dorozhnogo ruhu ta ekspluataciyi transportu: monografiya*. MVS Ukrayini. Yurid. akad. Dnipro [in Ukrainian].

6. Statistika DTP v Ukraine za 8 mesyacev 2017 goda strahovshikov ne raduet. URL: <https://forinsurer.com/news/17/10/18/35590> (accessed: 13.07. 2019) [in Russian].

7. Statistichni dani po galuzi avtomobilnogo transportu. Ministerstvo infrastrukturi Ukrayini. URL: <https://mtu.gov.ua/content/statistichni-dani-po-galuzi-avtomobilnogo-transportu.html?PrintVersion> (accessed: 13.07. 2019) [in Ukrainian].

8. Mislivij, V. A. (2005). *Zlochini proti bezpeki dorozhnogo ruhu ta ekspluataciyi transportu (kriminalno-pravove ta kriminologichne doslidzhennya)*. (Avtoref. dis. ... dokt. yurid. nauk). Kiyiv [in Ukrainian].

9. Sudova vlada Ukrayini. Oficijnij veb-potal. Rozdil: Derzhavna sudova administraciya Ukrayini. Golovna. Sudova statistika. Forma 6. Zvit pro kilkist osib, zasudzhениh, vipravdаниh, spravi shodo yakih zakrito, neosudnih, do yakih zastosovano primusovi zahodi medichnogo harakteru ta vidi kriminalnogo pokarannya. Forma 7. Zvit pro sklad zasudzhениh. URL: court.gov.ua/sudova_statystyka_Zvit_2015/ (accessed: 22.07. 2019) [in Ukrainian].

10. Pro dorozhnij ruh: Zakon Ukrayini vid 30 chervnya 1993 r. № 3353-XII. URL: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3353-12/page (accessed: 21.07. 2019) [in Ukrainian].

11. Pro Nacionalnu policiyu: Zakon Ukrayini vid 02 lipnya 2015 r. № 580-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/580-19/page> (accessed: 15.07. 2019) [in Ukrainian].

V. Khelik, *Postgraduate Student of the Security, Law Enforcement and Anti-Corruption Activity Chair of the Interregional Academy of Personnel Management*

Concept and content of violations of safety rules of traffic by persons steering vehicles

In article the concept and content of traffic violations by the persons steering vehicles is opened. It is found out that prevention of traffic violations by the persons steering vehicles is a current criminological problem. It is proved that the legislation in this sphere is not perfect. Author's definition of offense of safety rules of traffic or operation of transport by the persons steering vehicles is formulated – this socially dangerous harmful act of the person, which steers the vehicle and commits offense, which provides administrative or criminal liability by action or inaction. In the updated structure of bodies of National police, it is offered to confer more powers on prevention of violations of safety rules of traffic from persons who steer vehicles that opens new opportunities for their effective work in the sphere of traffic safety or operation of transport.

Studying of offenses of safety rules of traffic or operation of transport by the persons steering vehicles showed the need for elaboration of new fundamental criminal and criminological approaches to a research of the designated problem.

The attention to relationships of cause and effect and conditions of commission of offenses of safety rules of traffic or operation of transport by persons, which steer vehicles, is paid. Therefore, offense of safety rules of traffic or operation of transport is result not only creations of a dangerous situation which arises in the course of difficult interaction of several participants of traffic among themselves, and life situations which arise at the persons steering vehicles outside their criminal behavior.

It is proved that a basis for notable decrease in level of offenses of safety rules of traffic or operation of transport by the persons steering vehicles is elaboration of system approach by National police in scheduled maintenance with breakers of rules of traffic.

Keywords: violations; rules; traffic; operation; person.

Надійшла до редакції 01.08.2019

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.18

УДК 343.121

Міщук І. П.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
кримінального права, процесу та
кримінології Інституту
кримінально-виконавчої служби
e-mail: miscip@ukr.net

ДО ПИТАННЯ ПРО ЯКІСТЬ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА-ЗАХИСНИКА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті визначено переваги визнання захисником у кримінальному процесі виключно адвоката. Установлено принципи, на яких повинна базуватися діяльність адвоката-захисника. На підставі аналізу чинних нормативно-правових актів та праць учених сформульовано зміст оцінювання якості надання правової допомоги в кримінальному процесі. Розкрито поняття ефективності діяльності адвоката-захисника. Указано критерії оцінювання якості та ефективності діяльності адвоката-захисника в кримінальному провадженні.

Ключові слова: адвокат-захисник; ефективність; критерій, кримінальне провадження; підозрюваний; обвинувачений; оцінювання; якість.

В статье определены преимущества признания защитником в уголовном процессе исключительно адвоката. Установлены принципы, на которых должна базироваться деятельность адвоката-защитника. На основании анализа действующих нормативно-правовых актов и трудов ученых сформулировано содержание оценивания качества предоставления правовой помощи в уголовном процессе. Раскрыто понятие эффективности деятельности адвоката-защитника. Указано критерии оценки качества и эффективности деятельности адвоката-защитника в уголовном производстве.

Ключевые слова: адвокат-защитник; эффективность; критерий; уголовное производство; подозреваемый; обвиняемый; оценка; качество.

Постановка проблеми. Конституція України встановлює, що для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової

допомоги при вирішенні справ у судах, інших державних органах в Україні діє адвокатура [1].

Однак зазвичай на питання оцінювання діяльності адвокатів у кримінальному провадженні звертається незначна увага, а критерії такого оцінювання і досі повністю не розроблено.

Без сумніву, визначення критеріїв оцінювання діяльності адвокатів забезпечить підозрюваного, обвинуваченого необхідними конституційними гарантіями права на кваліфіковану правову допомогу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження якості та ефективності діяльності захисника в кримінальному процесі відображено в працях таких учених: В. Д. Адаменка, О. Д. Бойкова, М. С. Гаврилова, О. В. Дем'янової, Л. О. Зашляпіна, В. С. Каменкова, О. М. Ларіна, В. О. Лозового, Є. Г. Мартинчика, І. Д. Перлова, О. В. Петришина, В. Ю. Резніка, М. С. Строговича, К. Ю. Сурової, Ю. О. Тихомирова та інших. Проте єдиний підхід до формулювання критеріїв оцінювання діяльності адвоката-захисника в кримінальному провадженні на сьогодні відсутній, тому важливість подальшого вивчення цього питання є беззаперечною.

Постановка завдання. На підставі аналізу чинних нормативно-правових актів та праць учених визначити критерії оцінювання якості та ефективності діяльності адвоката-захисника в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. У частині першій статті 45 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) встановлено, що захисником у кримінальному

процесі може бути виключно адвокат, який здійснює захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) [2].

Хоча якщо звернутися до КПК від 28.12.1960, то до участі в кримінальній справі як захисники допускалися: 1) фахівці у галузі права, які за законом мали право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи; 2) близькі родичі обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, його опікуни або піклувальники [3, с. 238]. Ця норма постійно перебувала в дискусійній площині серед як науковців, так і практиків, оскільки жоден нормативно-правовий акт не трактував поняття «фахівець у галузі права», а гарантувати якісний та ефективний захист близькими родичами прав обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого було неможливо.

Тому сформульована в чинному КПК позиція законодавця, що захисник – це виключно адвокат, на нашу думку, має ряд переваг, пов'язаних із професіоналізмом адвоката, наявністю в нього необхідних знань та існування інституту дисциплінарної відповідальності за неналежне виконання ним своїх обов'язків.

Окремо слід зупинитися на принципах діяльності захисника, передбачених Законом України від 05.07.2012 «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (верховенства

права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів) [4] та Правилами адвокатської етики, затвердженими 09.06.2017 (незалежності та свободи адвоката у здійсненні адвокатської діяльності, дотримання законності, пріоритету інтересів клієнта, неприпустимості конфлікту інтересів, конфіденційності, компетентності та доброчесності, поваги до адвокатської професії) [5].

Адже, формуючи свою діяльність на зазначених положеннях, адвокат-захисник у кримінальному провадженні справді сприяє реалізації правосуддя та виступає гарантією втілення для кожного конституційного права на кваліфіковану правову допомогу, чим забезпечує свою користь суспільству.

При цьому очевидно, що успішність у втіленні завдань та функцій, які покладені на адвокатів-захисників у кримінальному провадженні, має безпосередній вплив на подальше життя підозрюваного, обвинуваченого. Тому питання про оцінку якості та ефективності їх роботи є актуальним.

Зрозуміло, що особа, інтереси якої захищаються, може високо оцінити діяльність адвоката-захисника тільки при позитивному кінцевому результаті. Але таке оцінювання є суб'єктивним. Тому нам важливо визначити саме ті об'єктивні критерії, які дозволять реально оцінювати реалізацію завдань та обов'язків адвокатами-захисниками в кримінальному провадженні.

Зазначимо, що кваліфікований характер правової допомоги загалом передбачає наявність таких ознак:

1) відповідність діяльності з надання юридичної допомоги закону;

2) співмірність дій з надання юридичної допомоги обставинам справи і нормам права;

3) своєчасність дій з надання юридичної допомоги (тобто надання необхідної в конкретній ситуації юридичної допомоги) [6, с. 27–28.].

Тобто якщо правова допомога, яка надана адвокатом-захисником у кримінальному провадженні, не відповідає зазначеним ознакам кваліфікованості, можна зробити висновок про її неякісність. При цьому неякісною можна визнавати і таку правову допомогу, яка пов'язана з недотриманням норм, визначених у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», КПК України, Правилах адвокатської етики та інших нормативно-правових актах.

На сьогодні опитування показують, що неякісна правова допомога у громадян асоціюється з:

- незнанням юристом матеріального права, останніх змін у законодавстві;

- порушеннями процесуального порядку: неявкою або запізненням без поважних причин у судові засідання, проявом неповаги у ставленні до інших учасників процесу;

- неграмотним складанням процесуальних документів [7, с. 167].

Тобто на практиці неякісну діяльність адвоката-захисника в кримінальному провадженні ототожнюють з незнанням ним законодавства, порушенням адвокатської етики та неграмотністю в складанні відповідних документів.

Водночас неможливо в нашому дослідженні залишити поза увагою наказ Міністерства юстиції України від 21.12.2017 № 4125/5, яким затверджено Стандарти якості надання безоплатної вторинної правової до-

помоги у цивільному, адміністративному процесах та представництва у кримінальному процесі [8]. Вважаємо, що не слід розмежовувати стандарти якості надання правової допомоги для безоплатної та платної основ, адже вони повинні бути єдиними.

Указані Стандарти дозволяють підсумувати, що діяльність адвоката-захисника в кримінальному провадженні слід визнавати якісною лише при виконанні ним сукупності визначених умов.

Також важливо, проводячи оцінювання надання правової допомоги захисником у кримінальному провадженні, не враховувати етичний аспект його діяльності – його моральну культуру. Її, у свою чергу, В. О. Лозовий визначає як «єдність слова і діла, що передбачає єдність мислення і вчинку, знання і почуття, особисту чесність і високу принциповість» [9, с. 39]. Підтримуємо наведену позицію і впевнено можемо стверджувати, що етика під час надання правової допомоги в кримінальному провадженні є важливою складовою якості діяльності захисника-адвоката.

Переходячи до з'ясування змісту ефективності діяльності захисника, вважаємо за необхідне звернутися до тлумачення поняття «ефективність».

Так, відповідно до Академічного тлумачного словника «ефективний – який приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект» [10].

Л. О. Зашляпін визначає ефективність через зв'язок з поняттям «результат», зокрема, зі ступенем досягнення бажаної мети в дійсності [11, с. 410]. Тобто ефективність пра-

вової діяльності можна пов'язувати з її результативністю.

На підтвердження нашої позиції наведемо думки вчених із цього питання.

Зокрема, С. М. Гаврилов зазначає, що роль адвоката в наданні ефективної правової допомоги (послуги) полягає в тому, що адвокатом були здійснені певні дії з надання правової допомоги (послуги), які можуть бути охарактеризовані як «адекватні» [12, с. 5].

І. Д. Перлов стверджує: «Ефективність діяльності захисника в боротьбі за законність визначається результатами реального захисту прав і законних інтересів обвинуваченого» [13, с. 146].

Отже, цілком зрозуміло, що ефективність – це результативність діяльності адвоката-захисника в кримінальному провадженні. Однак конкретизації потребує система критеріїв визначення такої результативності.

Результативність, у свою чергу, є тією категорією, що відображає досягнення мети, яка ставилася перед початком реалізації будь-якої діяльності.

Якщо звернутися до цілей адвокатської діяльності, то слід вказати, що в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вони не визначені, тому підлягають з'ясуванню.

Зрозуміло, що мету функції захисту можна звести до позитивного результату в кримінальному провадженні, у процесі якого адвокат-захисник досягає проміжних цілей, а це безпосередньо впливає на кінцевий результат.

Адвокат є єдиним суб'єктом реалізації функції захисту в кримінальному провадженні, тому можна

сформулювати ряд цілей, які він переслідує у своїй діяльності:

1) захист обвинуваченого від незаконного обвинувачення, засудження і покарання;

2) захист прав, свобод та інтересів підозрюваного, обвинуваченого;

3) надання правової допомоги, яка необхідна підозрюваному, обвинуваченому.

Таким чином, оцінюючи ефективність діяльності адвоката-захисника в кримінальному провадженні, слід визначати, наскільки ним досягнуто кінцеву мету і проміжні цілі.

Зауважимо, що ряд науковців (В. О. Середя, Н. Ф. Кузнецова та ін.) стверджують, що ефективність не можна ототожнювати виключно з досягненням мети, адже з'ясуванню повинні підлягати і затрачені зусилля на шляху до мети. Тобто чим менше зусиль затрачено при досягненні мети, тим успішнішою визнається діяльність адвоката-захисника.

Ми не погоджуємося з наведеною позицією, адже кількість докладених зусиль для досягнення мети в кожному конкретному кримінальному провадженні залежить від багатьох суб'єктивних та об'єктивних обставин. При цьому вибір засобів для реалізації функції захисту залежить виключно від вибудованої адвокатом-захисником стратегії, його власного бачення ходу кримінального провадження.

Тому справедливою є точка зору О. М. Яковлєва: «Там, де виникає небезпека зосередження уваги і позитивних оцінок на досягненні мети правосуддя на противагу увазі і позитивним оцінками, які належать до засобів, що застосовуються при цьому, там виникає небезпека порушення законності» [14, с. 223].

Отже, оцінювання ефективності діяльності адвоката-захисника слід здійснювати, аналізуючи не лише досягнення ним кінцевої мети в конкретному кримінальному провадженні, а і його активність та засоби, які він використовував, надаючи правову допомогу підозрюваному, обвинуваченому.

Також у літературі порушується питання про оцінювання ефективності діяльності адвоката-захисника в кримінальному провадженні виключно за кількісними показниками. Однак зрозуміло, що це не буде об'єктивним відображенням ефективності надання правової допомоги, адже не завжди всі зусилля та вдало продумана адвокатом-захисником стратегія в конкретному кримінальному провадженні приводять до успішного досягнення кінцевої мети.

Тому вважаємо, що об'єктивно оцінити ефективність надання правової допомоги адвоката-захисника в кримінальному провадженні можна лише застосувавши комплексний підхід до аналізу його діяльності загалом та кожної дії зокрема.

Висновки. Отже, на підставі викладеного можна сформулювати такі критерії оцінювання якості та ефективності діяльності адвоката-захисника в кримінальному провадженні:

- володіння положеннями чинного законодавства (зокрема, Кримінального кодексу України, КПК, рішень Конституційного Суду України, постанов Пленуму Верховного Суду України) та їх використання під час надання правової допомоги в конкретному кримінальному провадженні;

- грамотність у складанні процесуальних документів;

- повнота і своєчасність виконання доручень згідно з договором;
- засоби захисту, обрані адвокатом-захисником у конкретному кримінальному провадженні;
- своєчасність реагування адвокатом-захисником на незаконні дії з боку органів досудового розслідування та суду;

- ведення діяльності відповідно до норм кримінального процесуального законодавства та етичних норм адвокатської діяльності;
- відповідність кінцевого результату в конкретному кримінальному провадженні поставленим меті.

Список використаних джерел

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. 141 ст.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv/page2> (дата звернення: 20.05.2019).
3. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка. Київ : Форум, 2003. 938 с.
4. Закон України від 05.07.2012 року «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/page> (дата звернення: 20.05.2019).
5. Правила адвокатської етики, затверджені 09 червня 2017 року. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2017-06-09-pravila-2017_596f00dda53cd.pdf (дата звернення: 20.05.2019).
6. Мухудинова Н. Р. Обеспечение конституционного права каждого на получение квалифицированной юридической помощи в российском уголовном процессе : дис. ...канд. юрид. наук. Саранск, 2005. 220 с.
7. Кратенко М. В. Дисциплинарная практика: оценка качества работы адвоката. *Федеральное законодательство об адвокатуре: практика применения и проблемы совершенствовани я*: материалы междунаро д. науч.-практ. конф., 13 июля 2004 г. Екатеринбург : Изд-во Урал. Ун-та, 2004. С. 167.
8. Наказ Міністерства юстиції України № 4125/5 від 21.12.2017 року «Про затвердження Стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у цивільному, адміністративному процесах та представництва у кримінальному процесі. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1554-17/conv> (дата звернення: 20.05.2019).
9. Лозовой В. О., Петришин О. В. Професійна етика юриста. Харків : Право, 2004. 176 с.
10. Академічний тлумачний словник. Словник української мови URL: <http://sum.in.ua/s/ocinjuvaty> (дата звернення: 21.05.2019).
11. Зашляпин Л. А. Основы теории эффективной адвокатской деятельности : Прелиминарный аспект. Екатеринбург : Изд-во Уральского университета, 2006. 568 с.
12. Гаврилов С. Н. К вопросу о толковании отдельных терминов в контексте построения корпоративной системы менеджмента качества юридической помощи (услуг) в адвокатуре. *Адвокатская практика*. 2010. № 5. С. 4–19.
13. Перлов И. Д. Защита и правосудие. *Роль и задачи советской адвокатуры*. Москва : 1972. С. 146.
14. Яковлев А. М. Преступность и социальная психология: социально-психологические закономерности противоправного поведения. Москва : Юридическая литература, 1971. 248 с.

References

1. Konstituciya Ukrayini. *Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini* (1996). № 30. 141 st. [in Ukrainian].
2. Kriminalnij procesualnij kodeks Ukrayini vid 13.04.2012 roku. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv/page2> (accessed: 20.05.2019) [in Ukrainian].
3. Kriminalno-procesualnij kodeks Ukrayini. Naukovo-praktichnij komentar / za zag. red. V. T. Malyarenka, V. G. Goncharenka. Kiyiv : Forum (2003) [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrayini vid 05.07.2012 roku «Pro advokaturu ta advokatsku diyalnist». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/page> (accessed: 20.05.2019) [in Ukrainian].
5. Pravila advokatskoyi etiki, zatverdzheni 09 chervnya 2017 roku. URL: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2017-06-09-pravila-2017_596f00dda53cd.pdf. (accessed: 20.05.2019) [in Ukrainian].
6. Muhudinova, N. R. (2005). *Obespechenie konstitucionnogo prava kazhdogo na poluchenie kvalificirovannoy yuridicheskoy pomoshi v rossijskom ugolovnom processe* (Dis. ...kand. yurid. nauk). Saransk [in Russian].
7. Kratenko, M. V. (2004). *Disciplinarnaya praktika: ocenka kachestva raboty advokata*. Federalnoe zakonodatelstvo ob advokature: praktika primeneniya i problemy sovershenstvovaniya: materialy mezhdunarod. nauch.-prakt. konf., 13 iyulya 2004 g. Ekaterinburg : Izd-vo Ural. Un-ta [in Russian].
8. Nakaz Ministerstva yusticiyi Ukrayini № 4125/5 vid 21.12.2017 roku «Pro zatverdzhennya Standartiv yakosti nadannya bezoplatnoyi vtorinnoyi pravovoyi dopomogi u civilnomu, administrativnomu procesah ta predstavnictva u kriminalnomu procesi. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1554-17/conv> (accessed: 20.05.2019) [in Ukrainian].
9. Lozovoj, V. O., Petrishin, O. V. (2004). *Profesijna etika yurista*. Xarkiv: Pravo [in Ukrainian].
10. Akademichnij tlumachnij slovník. Slovník ukrayinskoyi movi URL: <http://sum.in.ua/s/ocinjuvaty> (accessed: 21.05.2019) [in Ukrainian].
11. Zashlyapin, L. A. (2006). *Osnovy teorii effektivnoj advokatskoj deyatel'nosti : Preliminary aspekt*. Ekaterinburg: Izd-vo Uralskogo universiteta [in Russian].
12. Gavrilov, S. N. (2010). K voprosu o tolkovanii otdelnyh terminov v kontekste postroyeniya korporativnoj sistemy menedzhmenta kachestva yuridicheskoy pomoshi (uslug) v advokature. *Advokatskaya praktika*, 5, 4–19 [in Russian].
13. Perlov, I. D. (1972). *Zashita i pravosudie. Rol i zadachi sovetskoj advokatury*. Moskva [in Russian].
14. Yakovlev, A. M. (1971), *Prestupnost i socialnaya psihologiya: socialno-psihologicheskie zakonomernosti protivopravnogo povedeniya*. Moskva: Yuridicheskaya literatura [in Russian].

I. Mishchuk, PhD in Law, Senior Lecturer of the Department of the criminal law, process and criminology of Institute of Criminal-Executive Service
e-mail: *miscip@ukr.net*

**To the question about the quality of efficiency of the activity
of the lawyer-protector in criminal proceeding**

The article is outlined the advantages of recognizing a lawyer as an advocate in a criminal proceeding exclusively, and pointed the disadvantages when specialist in the field of law and relatives of an accused, defendant, convict, acquitted, guardian were allowed to participate as a defense counsel. It is established the principles on which the activity of a lawyer-defense counsel should be based and the necessity and relevance of establishing criteria for assessing the activity of a lawyer-defense counsel in criminal proceedings. It is substantiated the following signs of the qualified nature of legal aid: 1) the compliance of legal assistance activities with the law; 2) the coherence of the actions on providing legal assistance to the circumstances of the case and the rules of law; 3) timely action on the provision of legal assistance (the provision of legal assistance in the specific situation). It is indicated that poor lawyer-defense lawyer's activity in criminal proceedings is identified with ignorance of legislation, violation of lawyer's ethics and illiteracy in drawing up relevant documents.

It is formulated the content of the assessment of the quality of legal assistance in the criminal process based on the study of current legal acts and labor of scientists.

The notion of efficiency is disclosed as a category that reflects the achievement of a goal that was set before the beginning of any activity. In turn, the purpose of the protection function is reduced to a positive result in the criminal proceedings, in which the lawyer-defender reaches intermediate goals, which directly and affects the final result. However, the assessment of the effectiveness of the lawyer-counsel should be carried out by analyzing not only the achievement of the ultimate goal in a particular criminal proceeding, but also his activity and the means that he used to provide legal assistance to the suspect, accused

As a conclusion, the criterions for assessing the quality and effectiveness of the defense lawyer's activity in criminal proceedings are indicated.

Keywords: *lawyer-defender; efficiency; criterion; criminal proceeding; suspect; accused; evaluation; quality.*

Надійшла до редакції 20.06.2019

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.34015/2523-4552.2019.2.19

УДК 343.8

Яковець І. С.,

доктор юридичних наук, старший
науковий співробітник, перший заступник
директора Державної установи «Центр
пробації»

АКТУАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ВГАМУВАННЯ ДО ЗАСУДЖЕНИХ, ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ

Рец. на кн.: Колб І. О. Соціально-правова природа застосування в Україні до засуджених, позбавлених волі, заходів вгамування: монографія. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2019. 465 с.

У монографії І. О. Колба «Соціально-правова природа застосування в Україні до засуджених, позбавлених волі, заходів вгамування», на підставі результатів аналізу наукової літератури, нормативно-правових актів України та вивчення досвіду зарубіжних держав з питань застосування до засуджених, позбавлених волі, заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї (у міжнародному праві – засобів приборкання), розроблено науково обґрунтовані заходи, спрямовані на удосконалення правового механізму з означеної тематики дослідження.

Як показали результати вивчення даної наукової розробки, актуальність обраної теми дослідження, є очевидною та полягає в тому, що вперше на монографічному рівні в Україні здійснено комплексний аналіз соціально-правової природи визначених у законі заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і

зброї, що застосовуються у виправних і виховних колоніях до засуджених, позбавлених волі. При цьому, визначивши мету і завдання даного наукового пошуку, а також відповідні методи пізнання явищ і процесів, що мають безпосереднє відношення до означеної проблематики дослідження, його автор чітко сформував структуру даної монографії та підібрав для цього емпіричні дані, які охоплюють майже 20-річний період функціонування сфери виконання покарань України (1991–2018 рр.).

Так, автором у даній роботі, чітко розкрито стан і методологію досліджень тих проблем, які стосуються практики застосування до засуджених у місцях позбавлення волі визначених у законі заходів їх приборкання, а також з'ясовано сутність і зміст кожного із них (фізичної сили, спеціальних засобів, зброї).

Крім цього, у монографії автор розробив низку науково обґрунтова-

них заходів, спрямованих на нейтралізацію, блокування, усунення детермінант, які спричиняють та обумовлюють протиправну поведінку персоналу колоній, а саме, неправомірне застосування до засуджених, які тримаються у виправних і виховних колоніях, передбачених законом заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї. Зокрема, це – пропозиції щодо удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України, яке регулює процедури застосування до засуджених, позбавлених волі, заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і зброї, виведені авторські поняття заходів приборкання; результати анкетування персоналу колоній та осіб, які відбували у них покарання; результати вивчення архівних матеріалів, що стосуються даного дослідження, тощо.

Крім того, автором здійснено критичний аналіз сучасних законопроектів, які змістовно зв'язані з існуючими у сфері виконання покарань України, та авторська позиція з

означеної проблематики. Заслуговує на увагу і підхід автора до підвищення громадського контролю за діяльністю персоналу колоній з цих питань та в цілому за кримінально-виконавчою діяльністю в Україні.

Слід зазначити, що текст монографії є доступним для читання, грамотним та таким, що у повній мірі відповідає вимогам, які пред'являються до такого виду наукових розробок. Достатньою є також кількість літературних джерел, опрацьованих автором в ході роботи, а також використаних у тексті емпіричних матеріалів.

Отже, слід зазначити, що монографія І. О. Колба «Соціально-правова природа застосування в Україні до засуджених, позбавлених волі, заходів вгамування» як за формою, так і за змістом відповідає вимогам, що пред'являються до такого виду наукових робіт, а також має всі ознаки наукової новизни, теоретичної та практичної значущості.

Надійшла до редакції 20.08.2019

Рекомендації до уваги авторів!

Журнал «Вісник Пенітенціарної асоціації України» є науковим виданням громадської організації «Пенітенціарна асоціація України» та приватної установи «Науково-дослідний інститут публічного права». Відповідно до Постанови Президії ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15.01.2003 № 7-05/1 **наукові статті**, зокрема, **мають містити такі необхідні елементи**: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на яких ґрунтується автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.

Разом із рукописом подається і його електронна копія. Обсяг статті має становити до 15 сторінок тексту на папері формату А4 через 1,5 інтервал, шрифт – 14-й кегель. Електронні варіанти малюнків і таблиць подаються окремими файлами у форматі А5. Посилання на джерела в тексті слід наводити у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідного джерела, наприклад [1, с. 235] або [2, с. 8; 3, с. 45; 9, с. 20]. Список використаних джерел подають наприкінці статті в порядку появи посилань у тексті відповідно до міждержавних і державних стандартів. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймаються до друку.

Анотації необхідно подавати українською, російською (два-три речення) й англійською (на одну сторінку) мовами разом із ключовими словами. Назву статті й відомості про автора (прізвище, ім'я та по батькові (повністю), науковий ступінь, вчене звання, посада, домашній і службовий номери телефонів) подають українською, російською та англійською мовами.

До рукопису додаються (на окремому аркуші) відомості про автора (або одного з авторів): місце роботи (служби), посада, поштова адреса, телефон, електронна адреса для листування та погодження деталей публікації, ORCID ID.

Статті, подані в журнал, друкуються в авторській редакції. За достовірність наведених фактів, цитат, статистичних даних та інших відомостей, а також відсутність у статті запозичених матеріалів без посилання на джерела **відповідає автор.**

Attention authors!

The journal «Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine» is the scientific edition of the Public organization «Penitentiary Association of Ukraine» and private institution «Scientific Institute of Public Law». According to the Decree of the Presidium of Higher attestation Commission of Ukraine «About increase of requirements for professional publications included in the lists of Higher Attestation Commission of Ukraine» dated January 15, 2003 № 7-05/1, in particular, **scientific articles must contain such necessary elements**: formulation of the problem in general and its connection with important scientific or practical tasks; analysis of recent researches and publications which initiated solving this problem, and in which based the author, the selection is not resolved before the general problem which is dedicated to the designated article; formulation of the objectives of article (setting tasks); description of main material of research with full justification of scientific results; conclusions from this study and prospects for further research in this direction.

The manuscript is represented together with its electronic copy. The volume of articles up to 15 pages of text on A4 size paper 1,5 interval, font 14-PT. It should not be overloaded with references (10–15). Electronic versions of figures and tables are submitted as separate files in A5 format. References in the text should be in square brackets, indicating page numbers of the corresponding source. For example: [1, p. 235] or [2, p. 8; 3, p. 45; 9, 20]. The list of used sources is represented at the end of the article in order of appearance of references in the text, according to international and state standards. Articles submitted with violation of these requirements will not be accepted for publication.

The abstract should be submitted in Ukrainian, Russian (two or three sentences), in English (one page) together with keywords. Title of the article and information about authors (surname, name and patronymic (fully), academic degree, academic title, position, home and office phone numbers) are represented in Ukrainian, Russian and English.

The manuscript is attached (on a separate sheet): information about the author (or authors): place of work (office), job title, postal address, telephone, e-mail address for correspondence and arrange publication, ORCID ID.

Articles submitted to the journal published in author's edition. For the reliability of facts, quotations, statistical data and other information, and the absence of the article borrowed materials without reference to the source author **is responsible**.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

- Кириченко В. Є.,**
СПРОТИВ ПРИГНІЧЕННЮ: УКРАЇНСЬКИЙ ДОСВІД 5

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

- Копча В. В.,**
СУДОВИЙ ЗАХИСТ КОНСТИТУЦІЇ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ПРАВОЗАХИС-
НОЇ ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ: ГЕНЕЗИС, ОСНОВНІ МОДЕЛІ 17

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

- Бараш Є. Ю., Самосьонук А. О.,**
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАДАННЯ ПОСЛУГ
ЗАСУДЖЕНЕМ ТА УВ'ЯЗНЕНЕМ КРІЗЬ ПРИЗМУ «ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ» 25
- Нестор Н. В.,**
СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНИХ ЗАХОДІВ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ
ЗА СУДДЯМИ В УКРАЇНІ 38

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

- Вознюк А. А., Титко А. В.,**
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА МОДЕЛЬ ПРОТИДІЇ НЕЗАКОННОМУ
ЗБАГАЧЕННЮ В УКРАЇНІ 46
- Денисов С. Ф., Шишова А. Я.,**
ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ РУМУНІЇ 63
- Денисова Т. А.,**
ЧИ ПОТРІБНА МОДЕРНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО
ЗАКОНОДАВСТВА? 73
- Z. M. Khasia,**
PERSONS WITH DISABILITIES AND THEIR MULTIPLE NEEDS IN
PENITENTIARY ESTABLISHMENTS 84
- Кирилюк В. А.**
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
СВЯЩЕННОСЛУЖИТЕЛІВ (КАПЕЛАНІВ) В УСТАНОВАХ ДЕРЖАВНОЇ
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ ТА ОРГАНАХ
ПРОБАЦІЇ 96

Колб І. О., ПОНЯТТЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА НОРМАТИВНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ЗАХОДІВ ВГАМУВАННЯ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДО ЗАСУДЖЕНИХ, ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ	106
Крикушенко О. Г., ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА ПРОЦЕС ВИКОНАННЯ ТА ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ	114
Лазаренко Л. А., У ПОШУКАХ «ІДЕАЛЬНОЇ» В'ЯЗНИЦІ (ВІД ЗАРОДЖЕННЯ ІДЕЇ ДО ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ)	125
Михайлик О. Г., МІЖНАРОДНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬСТВУ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ	134
Сазонов В. В. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ В ПРАКТИКУ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	142
Махніцька К. Г., ПРО СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВУ ПРИРОДУ ЗАБОРОН ЩОДО ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ ДЛЯ ЗАСУДЖЕНИХ, ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ, ЯКІ ВОНИ МАЮТЬ ПРАВО ЗБЕРІГАТИ ПРИ СОБІ	152
Попельнюк Т. В., ПРО КРИМІНОЛОГІЧНУ ХАРАКТЕРИСТИКУ ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ	159
Хелік В. В. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПОРУШЕНЬ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ОСОБАМИ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ	168

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА, ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Міщук І. П., ДО ПИТАННЯ ПРО ЯКІСТЬ ТА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА- ЗАХИСНИКА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	178
--	------------

РЕЦЕНЗІЇ

Яковець І. С., АКТУАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ВГАМУВАННЯ ДО ЗАСУДЖЕНИХ, ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ	186
---	------------

CONTENT

THEORY AND HISTORY OF THE STATE AND LAW. THE HISTORY OF POLITICAL AND LEGAL STUDIES

- V. Kyrychenko,**
RESISTANCE TO OPPRESSION: UKRAINIAN EXPERIENCE 15

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

- V. Kopcha,**
JUDICIAL PROTECTION OF THE CONSTITUTION AS A SPECIAL FORM OF
HUMAN RIGHTS PROTECTION OF THE MODERN STATE: GENESIS, BASIC
MODELS 23

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

- Ye. Barash, A. Samosionok,**
ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS OF PROVIDING THE SERVICES TO
THE CONVICTS AND INMATES THROUGH THE DIGITALIZATION PRISM 36
- N. Nestor,**
SYSTEM OF ADMINISTRATIVE MEASURES OF PUBLIC CONTROL OF JUDGES
IN UKRAINE 45

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

- A. Vozniuk, A. Titko,**
CRIMINAL LAW MODEL OF FIGHT AGAINST ILLICIT ENRICHMENT IN
UKRAINE 61
- S. Denisov, A. Shyshova,**
CHARACTERISTICS OF THE ROMANIAN CRIMINAL CODE 72
- T. Denysova,**
IS IT NECESSARY TO MODERNIZE THE CRIMINAL-EXECUTIVE
LEGISLATION? 82
- Хасія З. М.,**
ОСОБИ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ ТА ЇХ ПОТРЕБИ В
УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ 94
- V. Kirilyuk,**
FEATURES OF LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF CHAPLAINS
AT THE ESTABLISHMENTS OF THE STATE CRIMINAL-EXECUTIVE SERVICE
OF UKRAINE AND AT THE PROBATION BODIES 105

I. Kolb, CONCEPTS, CLASSIFICATION AND DEFINITION OF IMPROVEMENT MEASURES, WHICH ARE APPLIED TO THE CONVICTS DEPRIVED OF THEIR LIBERTY IN UKRAINE	113
O. Krykushenko, TRANSFORMATION OF VIEWS ON THE PROCESS OF ENFORCEMENT AND SERVING THE SENTENCES RELATED TO THE IMPRISONMENT	123
L. Lazarenko, LOOKING FOR THE «IDEAL» PRISON (FROM THE IDEA TO ITS IMPLEMENTATION)	132
O. Mykhailyk, INTERNATIONAL APPROACHES TO THE PROBLEM OF VIOLENCE PREVENTION IN PENAL INSTITUTIONS	141
V. Sazonov, IMPLEMENTATION OF THE EUROPEAN EXPERIENCE IN THE PRACTICE OF THE CRIMINOLOGICAL SUPPORT OF THE ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE	151
E. Makhnitskaya, ON THE SOCIAL AND LEGAL NATURE OF PROHIBITIONS REGARDING FOOD FOR CONVICTS, IMPRISONED THEY HAVE THE RIGHT KEEP WITH THEM	157
T. Popelnyuk, ABOUT CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTIC OF CRIMES, THAT ARE MADE IN THE SPHERE OF EXECUTION OF PUNISHMENTS OF UKRAINE	167
V. Khelik, CONCEPT AND CONTENT OF VIOLATIONS OF SAFETY RULES OF TRAFFIC BY PERSONS STEERING VEHICLES	176

CRIMINAL PROCEEDINGS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION, OPERATIONAL SEARCH ACTIVITIES

I. Mishchuk, TO THE QUESTION ABOUT THE QUALITY OF EFFICIENCY OF THE ACTIVITY OF THE LAWYER-PROTECTOR IN CRIMINAL PROCEEDING	185
--	------------

REVIEWS

I. Yakovets, RELEVANT RESEARCH ON THE SOCIAL-LEGAL NATURE OF APPLICATION IN UKRAINE TO PRISONERS WHO WERE DEPRIVAT OF LIBERTY AND THE MEASURES OF APPEASEMENT	186
---	------------

ЖУРНАЛ
JOURNAL

ВІСНИК ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ АСОЦІАЦІЇ
УКРАЇНИ № 2(8)/ 2019

BULLETIN OF THE PENITENTIARY
ASSOCIATION OF UKRAINE № 2(8)/ 2019

Матеріали подано в авторській редакції

Відповідальний за випуск
Сокальська О. В.

Дизайн обкладинки та верстання
Кандиба Т. П.
Технічний керівник
Кандиба Ю. А.

Надруковано з готових, редагованих макетів в друкарні ФОП «Кандиба Т. П.»	Підписано до друку 10.09.2019. Формат 60х84/8. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 22,55 Наклад. 120 прим.
--	---

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи ДК № 5263 від 20.12.2016.	Зам. № 0514
---	-------------

м. Бровари
вул. Незалежності, 16
e-mail: dizl8@ukr.net
тел.: (067) 231-02-86
(099) 912-31-22
(099) 120-25-24